

Jan, Libor

Zemské soudnictví ve 13. století

In: Jan, Libor. *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno: Masarykova univerzita, 2000, pp. 33-153

ISBN 8090230490 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123159>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Zemské soudnictví ve 13. století

Quando ducitur quod dicitur zuode, debet adesse nuncios castellani, iudicis, villici et camerarii et unus vel duo de vicinatu illo ...

Čtyři úředníci, kastelán (*castellanus*), soudce (*iudex*), vilik (*villicus*) a komorník (*camerarius*), hrají podle statut Konráda Oty, která byla potvrzena králem Přemyslem Otakarem I. v roce 1222 znojenské provincii spolu s bitovskou, v roce 1229 brněnské provincii a v roce 1237 údělným knížetem Oldřichem ze Spanheimu břeclavské provincii, důležitou roli při výkonu zemského práva.¹ Právě těchto čtyř knížecích úředníků se týkají několikrát ustanovení statut, především ta, která pojednávají o procesních záležitostech. Nehledě na to, zda se některé články statut pokoušejí měnit, reformovat stávající právní praxi, ve svém celku statuta v podobě, v jaké jsou potvrzována, odrážejí právní situaci v oblasti zemského práva ve dvacátých a třicátých letech 13. století. Dozvídáme se tak o roli komorníka při půhonech a pravděpodobně také vybírání pokut, o soudu, na němž soudí soudce v přítomnosti kastelána a šlechticů (*presente castellano vel aliquibus nobilibus*), a jiném, kde soudí vilik spolu s rytíři (*iudicet sedens cum militibus*). Opět se však objevuje několik otázek. Jak se vyvíjel poměr jmenovaných úředníků k soudnímu jednání v průběhu 13. století? Jak byly soudy na Moravě organizovány? Kolik jich vlastně bylo a kde zasedaly?

Nejprve si všimněme, s jakými představami o soudních úřednících a systému zemského soudnictví na Moravě přišla starší literatura a jaké si z těchto názorů můžeme vzít poučení? Uvedme nyní dva reprezentativní příklady týkající se soudních úředníků. „Předními osobami při soudu panském byli komorník a sudí (*czudarius*),“ uvádí autor rozsáhlé, více než sto let staré studie o starém krajském dělení Moravy A. Sedláček a pokračuje: „Při úřadech zemských užíval druhdy první místo purkrabí, ale od té doby, co přišlo k soustředění úřadů v Brně a Olomouci, vážnost úřadu purkrabského klesala. ... Vedle cudařův, jimž kromě řízení při soudu panském přináleželo vykonávat vše to, co z úřadu vycházelo, vyskytují se i jiní soudcové, kterým se dává jméno *iudex provincialis*. Podle toho, že *iudicium provinciale* znamená i *coudu* neb soud krajský, mohlo by se myslet, že znamená tolik jako cudař; naproti tomu ale slušno uvážiti, že obě slova *iudex provincialis* a v německém překladu „*lantrichterius*“ i *czudarius* nacházejí se v téměř listu pohromadě, z čehož zajisté se souditi

(1) CDB II, č. 234, s. 222–225; č. 325, s. 329–332; CDB III-1, č. 164, s. 202–205.

*musí, že mezi oběma byl velký rozdíl... Zdá se tedy, že tak zvaní lantrychtáři shodující se s popravčími, soudili zločiny a dbali o veřejnou bezpečnost ve svých krajích, kdežto vladařům zůstávalo hlavně to, co se týkalo práva dědického.“² V nejnovějších dějinách správy stojí: „Kastelán, hrabě, jako nejdůležitější osoba soudil alespoň na Moravě za přítomnosti několika velmožů osoby svobodné a spory o větší hodnoty, tzv. villik (villicus) za přítomnosti čeledi osoby nesvobodné a spory o menší hodnoty (v Čechách je doloženo pouze rozdělení soudcovské funkce a odpovídající postavení přísedících). Kromě těchto dvou funkcionářů se už od doby Vladislava II. na hradech objevuje samostatný sudí (iudex provincialis, cudarius), přebírající soudcovskou funkci kastelánovu (soudil je za přítomnosti kastelána a několika velmožů) a komorník, který zde měl funkci osoby vykonávající veřejný pŕuhon (...) i osoby soustřeďující soudní pokuty z hradského obvodu; ... Podstatně větší význam si díky stálosti údelů podržely tyto krajské soudy na Moravě, zvané zde běžně cúdy. Zde jsou iudices provinciales nebo cudarii (nejde o totožnou funkci, ...) doloženi u bývalých správních hradů z konce 12. stol. ... Na Moravě se do poloviny 13. stol. objevují komorníci ve smyslu komorníků bývalých údelných hradů, z nichž některý zastával i funkci markraběcího komorníka. Centralizace úřadu byla ale přerušena neobsazením markrabství, takže komorník na Moravě nenabyl většího významu a začátkem 14. stol. nakonec zanikl v úřadě hejtmána (?! - pozn. aut.) ... Vývoj na Moravě byl v tomto směru odlišný. Tradice krajských soudů (jež v Čechách celkem chyběly) a existence krajských soudců (iudices provinciales) a event. cúdařů na Moravě potřebu poprávců prakticky vyloučily. Jejich funkci vykonávali právě krajsí soudci, dbající o veřejnou bezpečnost a zasahující ex officio (cúdař byl vlastním soudcem, zasahujícím na základě soukromé žaloby), případně olomoucký a brněnský purkrabí. Na Moravě také nedošlo k samovolnému formování krajů.“³ Z obou uvedených, od sebe téměř sto let vzdálených, ukázek vyplývá nad slunce jasně, že oběma autorům poněkud zamotal hlavu výskyt dvou titulů spojených se soudní činností vyskytujících se v pramenech na Moravě vedle sebe, totiž *cudarius* a *iudex pro-**

(2) SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení Moravy na kraje*. ČMM 15, 1891, s. 121-122. Krátce před Sedláčkem charakterizoval starší poměry na Moravě B. DUDÍK: *Dějiny Moravy IX*. Praha 1884, s. 57: „Kromě soudu zemského působily na Moravě také ještě soudy menší, zbytky to z někdejšího zřízení župního, za kteréhož bývala na každém hradě župním pro jeho kraj čili obvod zvláštní správa a zvláštní soud. V čele správy župní byli župan (castellan), komoři a správce (villicus); župan, později purkrabí, péčoval o bezpečnost v župě, komoři spravoval berně a poplatky a třetí podporován jsa lovcím (magister venatorum) péčoval o dobrou správu statků župních. V čele župního soudu, k němuž příslušeli všickni obyvatelé v župě bez rozdílu, spatřujeme župního sudí čili cúdaře a jeho notáře.“

(3) HLEDÍKOVÁ, Z. - JANÁK, J.: *Dějiny správy*, s. 41-42, 57-58, 77.

vincialis. Z uvedených výkladů zároveň nelyne, kam mizí vilik, podle statut Konráda Oty ještě v první půli 13. století platný hodnostář při soudním zasedání. Funkce označovaná jako *iudex provincialis* byla pak oběma řešena v podstatě shodně jako popravce (*corrector, iustitiarius*),⁴

Pečeť znojemského purkrabího Radoslava z Heroltic přivěšená k listině z 1. září 1272 (MZA Brno).
Opis + R(adosla)I CASTELLANI ZNOYMENSIS
vypovídal o pečtitelově úřadě.

resp jakýsi quasipopravce.⁵ Tvrzení Z. Hledíkové o zániku funkce komorníka či jakémsi splynutí s funkcí hejtmána lze označit jen za politováníhodný omyl,

(4) K úřadu popravce ve středověkých Čechách viz RIEGER, B.: *Zřízení krajské v Čechách*. Část I. Historický vývoj do r. 1740. Praha 1889, s. 21–67; RAUSCHER, R.: *Ku vzniku popravců a opravců*. In: *Księga pamiatkowa ku czci prof. Wl. Abrahama*. Lwów 1930, s. 11–21; TÝŽ: *Příspěvek k dějinám krajských popravců v zemích českých*. Časopis pro právní a státní vědu 25, 1942, s. 256–268; HOFFMANN, F.: *Popravčí zápisy jihlavské*. Právněhistorické studie 18, 1974, s. 163–204; MAREŠOVÁ, M.: *Krajští popravci v předhusitských Čechách*. Praha 1984 (netištěná diplomová práce); TÁŽ: *Příspěvek k dějinám krajských popravců v předhusitských Čechách*. In: *Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze* 2, 1989, s. 5–41.

(5) Termíny *poprava* a *popraviti* vysvětluje RIEGER, B.: *Zřízení krajské*, s. 28: „... *poprava* jakožto krátké potlačení a potrestání zjevných zločinců, vyvinula se již za ústavy hradské, kdež souvisela se starou obecní porukou i s povinností honit zločince ku pokřiku a vydávati je hradským úředníkům, hlavně *castellanům*. Ovšem že vykonávací moc popravců vztahovala se na celý kraj, kdežto při novějších král. purkrabích vždycky tak nebývalo; naopak zase popravci krajští

neboť právě dva moravští komorníci, brněnský a olomoucký, se stávají vůdčími osobnostmi soudních zasedání po reformě (a byli jimi i předtím) v polovině 14. století. S otázkou formování krajů se to má podobně.

A jaké názory panují v otázce soudních působišť? B. Dudík říká, „kolik hradů župních, tolik bývalo soudů“, a dodává, že když „v užívání vešly sněmy zemské se soudním řízením“, jež se konaly na různých místech země, „byly to takřka kočující soudy zemské.“⁶ A. Sedláček se domníval, že soudy se odbývaly jen při třech původních centrech údelů, totiž v Olomouci, Brně a Znojmě, nevylučuje však zcela ani jiná místa (Bítov a Břeclav).⁷ Podle R. Horny vynikaly mezi čtyřmi krajskými cúdami (soudy) v Olomouci, Brně, Znojmě a Opavě dvě napřed jmenované, přičemž stopy takových soudů lze nalézt i v Bítově a Břeclavi.⁸ Podobně P. Diels uvádí soudy nejen v Brně a Olomouci, ale také Znojmě, Opavě, Jemnici a Břeclavi.⁹ K. Richter hovoří o třech soudech ve vazbě na úřední knížectví, které se posléze redukovaly na dva.¹⁰ „Při hlavních moravských provinciích (Olomouc, Brno, Znojmo, Jemnice, Jihlava) vedly se koncem století (13. stol. – pozn. aut.) zemské desky a konaly soudy,“ říká J. Válka ve své *Středověké Moravě*.¹¹ A konečně I. Hlaváček vsadil rovnou (ve stopách J. Dřímala) na osm provinciálních soudů v zemi, tedy stejném počtu, kolik mělo podle některých názorů být provincií.¹²

nebyvali nutně držitelé nebo správci král. hradů se vši moci královskou“ ... s. 30: „Popraviti bylo tolik, jako učiniti po právu neboli zjednati právu platnosti; tudíž i poprava značila ve staré soudní mluvě právní exekuci, úřední vedení či vykonávání práva. Zprvu nečinilo v to rozdílu, dalo-li se tak způsobem civilním nebo trestním; teprve během času zobecnělo slovo poprava zvláště ve smyslu exekuce hrdební, jelikož tato dotýkající se osoby i majetku, jevila se jakožto vrchol veškerého veřejného donucování. Přírodním vývojem nazývána popravou také sama moc k úřední exekuci (během času zvláště moc hrdební), neboli úřad k moci té povoláný.“

(6) DUDÍK, B.: *Dějiny Moravy IX*, s. 57–58.

(7) SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 119.

(8) HORNA, R.: *K dějinám moravských úředníků II. Zemští úředníci moravští do r. 1620*. (Nástin.) *Práce ze Semináře českého práva na Karlově universitě v Praze 7*. Praha 1923, s. 10.

(9) DIELS, P. – KOEBNER, R.: *Das Zaudengericht in Böhmen, Mähren und Schlesien. Zwei Untersuchungen*. Breslau 1935, s. 5: „Die mährischen Urkunden des 13. und z. T. noch des 14. Jahrhunderts lassen noch ein Nebeneinander mehrerer Czuden, oft unter diesem Namen, erkennen: nicht nur Brünn und Olmütz haben eine Czuda, sondern auch Znaim, Troppau, Jamnitz und Lundenburg“.

(10) *Handbuch der Geschichte der Böhmisches Länder I*. Hg. v. K. Bosl. Stuttgart 1967, s. 287: „Als Folge des langen Bestehens der Teilfürstentümer entstanden drei, schließlich zwei Landrechte mit den zugehörigen Landtafeln in Brünn und Olmütz.“

(11) VÁLKA, J.: *Středověká Morava*, s. 71.

(12) HLAVÁČEK, I.: *Brünn als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur*. In: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa. Vorträge und Forschungen*

Zdá se, že otázky spojené s úředníky moravských soudů, ale i s jejich samotným počtem a sídly, se podobají skutečnému labyrintu. Zkusme proto snovat nejdříve nit, která by nám v podobě Ariadnina klubka pomohla projít všemi chodbami bludiště až do jeho nejtajnějších, nejskrytějších zátočin. Základní osnovu představuje terminologie. Projděme se jí!

Od počátku 13. století, pomineme-li zcela sporadické případy ze století 12., se v pramenech, především ve svědečných řadách, začínají na Moravě objevovat nejrůznější úředníci. V zásadě bychom je mohli rozdělit do dvou skupin, totiž na úředníky, jimž se později říká dvorští, a na úředníky, kteří jsou činní nejrůznějším způsobem při správě země. Situace ovšem není zdaleka tak jednoduchá, jak by se na první pohled zdálo. Moravská údělná asymetrie panující do přelomu 12. a 13. století totiž zřejmě dala vzniknout dost složitému a specifickému ústrojí, které se jen vzdáleně podobá k centralismu tendujícím poměrům sousedních Čech. Z našich úvah však prozatím odstraňme všechny komorníky (*camerarius*), jejichž působnost se vázala přímo ke dvoru, a podkomoří (*camerarius*, *subcamerarius*), maršálky (*marscalcus*, *agazo*), čišníky (*pincerna*, *maior pincerna*) a podčeši (*subpincerna*, *minor pincerna*), stolníky (*dapifer*, *maior dapifer*) a podstolí (*subdapifer*, *minor dapifer*), mečníky (*gladiator*, *ensifer*) a také nejvyšší lovčí (*magister venatorum*, *supremus venator*, *forestarius*, *prefectus super venatores*) i s jejich lesníky (*venatores*, *forestarii*), byť právě jejich úřad je na čistém rozmezí mezi dvorskými (z hlediska organizace lovu) a správními (z hlediska vybírání dávek a ochrany lesa) úřady a zasloužil by si bezesporu zvláštního zpracování. Věnujme se jen těm termínům, u nichž lze předpokládat, že označují muže s postavením v provinciální správě, úředníka, který mohl zapadat do administrativního a soudního systému Moravy ve 13. století – aniž bychom zatím sledovali charakter tohoto systému a změny, k nimž v jeho nitru (i na fasádě) během bouřlivého 13. století docházelo. Tak se v listinných pramenech postupně objevuje *castellanus*, *burgavius*, *prefectus*, *beneficiarius*, *camerarius*, *iudex*, *magnus iudex*, *subiudex*, *zudarius*, *schudi*, *sententiarius*, *iudex provincialis*, *lantrichterius*, *villicus*, *procurator regis*, *rector*, *officialis provincialis*, *provincialis*, *officialis*, *scriba*, *notarius*; adjektivum za označením úřadu, např. *Olomucensis*, *Preroviensis*, *Prasoviensis*, nebo uvedení lokality pomocí předložky *de* (*de Brunna*, *de Prawlow*, *de Wetow*) pak obvykle říká, kde takový úředník vykonával svůj úřad a většinou také sídlil.

XXXVI, Sigmaringen 1991, s. 363: „In Mähren bestanden allein acht Provinzialgerichte ...“; srov. DŘÍMAL, J.: *Zemský dům v Brně*. Brno 1947, s. 15, který říká: „Kromě Brna se scházeli soud i na hradech ve Znojmě, v Jemnici, v Jihlavě, v Olomouci, v Přerově, v Bzenci a v Břeclavi. Každý z těchto soudů soudil šlechtice a svobodně obyvatelé území, jehož střed tvořil hrad, v němž soud zasedal.“

Kasteláni, purkrabí, prefekti

Věnujme se nyní úředníkovi, který bývá považován za hlavní osobu na zeměpanském hradě a v hradeckém obvodu; termíny, jimiž se jeho funkce označuje, jsou odvozeny od latinského (*castellum*) či německého (*burg*) slova označujícího hrad. Nazývá se tedy latinsky *castellanus* (vlastně *hradčan*) nebo zlatinizovaným germánským slovem *burgravius* (vlastně *hradní hrabě*).¹³ Česky pak lze užívat rovnocenně obou termínů, kastelán i purkrabí, i když pro dobu staré přemyslovské hradecké správy se jednoznačně preferuje termín kastelán a pro dobu nových, kamenných hradů, jež panovník staví v průběhu 13. století po celé zemi, zase termín purkrabí. V latinských pramenech 13. století se oba termíny užívají promiscue, tak např. olomoucký kastelán Závíš je v roce 1213 jedenkrát označen jako *castellanus*, podruhé jako *burgravius*.¹⁴ Problém však nastává, když je znojemský kastelán Jimram, jindy označovaný jako *burgravius*,¹⁵ v roce 1222 začleněn jako první do skupiny celkem třinácti mužů hromadně nazvaných *castellani*, nebo je sice zapsán jako *burgravius de Znoym*, dalších osm mužů bez bližšího určení funkce či úřadu však vystupuje pod hromadným označením *castellani de Znoym*.¹⁶ O něco později, v roce 1227, stojí mezi svědky vedle sebe dokonce *Wirs purgravius et Bohuse castellanus de Znoym*.¹⁷ Zde se naskýtá jen jedno vysvětlení: Závíš, resp. Vrš, byl skutečně hlavou zeměpanského aparátu, který fungoval na znojenském hradě, on byl hlavním kastelánem, či, chceme-li, purkrabím, ostatní uvedení muži zastávali další úřady, byli - protože se tyto úřady vázaly ke starým úředním centřům, hradům - hradčany (*castellani, castrens*), či lépe řečeno beneficiáři (*beneficiarii*). I pro tyto lidi se totiž vyskytují rozmanitá označení, uvedme některá reprezentativní: *beneficiarii*

(13) K terminologii i obsahu úřadu srov. hesla *Burggraf* a *Burggrafschaft* v LEXIKON DES MITTELALTERS II, sl. 1048-1050, dále NOVOTNÝ, V.: *Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. České dějiny I. Praha 1912, s. 517-519; ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí (1034-1198)*. Praha 1997, s. 181; BOGUČKI, A.: *Komes w polskich źródłach średniowiecznych*. Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, zes. 3, 76, 1971. Warszawa - Poznań 1972; GAWLAS, S.: *O kształt zjednoczonego Królestwa*. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski. Warszawa 1996, s. 48-49.

(14) CDB II, č. 106, 109, 110.

(15) CDB II, č. 109, 110, 222.

(16) CDB II, č. 233, 234; podobně v případě olomouckého purkrabiho Holáče v roce 1233 - srov. CDB III-1, č. 29.

(17) CDB II, č. 305.

Olomucensis castri v roce 1208¹⁸ a *coram beneficiariis castri Olomucensis* v roce 1280,¹⁹ *milites laici de castro Zenoimensi* v roce 1223²⁰ či *castellanus Znoymensis cum pluribus eiusdem castri castrensibus* v roce 1251.²¹ Jindy se jim říká jen jednoduše *Znoymenses*, *Olomucenses*, *Brunenses*.²²

Jaké úřady se však pod těmito označeními skrývají? V roce 1255 Přemysl Otakar II. ve své listině připomíná, že soudní jednání probíhalo před hlavními olomouckými beneficiáři, komorníkem (*camerarius*) Pardusem, purkrabím (*castellanus*) Idíkem, soudcem (*iudex*) Janem a úředníkem s označením *officialis provincialis* Hincem *et aliis beneficiariis Olomucensibus*.²³ V roce 1280 vyhlašoval Blud z Jičina svůj závazek *coram beneficiariis castri Olomucensis, videlicet, Hodisone, iudicio loco regis presidenti et camerarii, Martino, villico camerarii Onsonis prefati, Woyslao iudice, Wawrzicone, citatore regis, Swieticone, citatore camerarii, Sdislao de Midlowar subiuudice Woyslai ...*²⁴ Za olomoucké beneficiáře tak jsou považováni jakýsi blíže neznámý předsedající soudu a komorník Hodiš, vilik tehdejšího, jak vyplývá z téže listiny, olomouckého komorníka Onše z Čistého Slemene Martin, soudce Vojslav z Ludslavic, královský pūhončí Vavřík z Vojnic, pūhončí komorníkův Světík ze Svěsedlic a Zdislav z Mydlovar, podsoudce Vojslavův. Škála se nám rozšiřuje, a navíc v době, kdy bychom spíše očekávali nějaké zjednodušení, zprůhlednění systému.

Překvapivé, ale zároveň dokonale ilustrující předchozí výklad o vzniku provincii, jsou údaje imunitní listiny markraběte Přemysla vydané 28. března 1235 v Brně pro zábrdovický klášter.²⁵ Zatímco ve druhém originálu jsou mezi svědky uvedeni Oldřich Korutanský, Arnold z Huckeswagen, tři olomoučtí úředníci (kastelán, komorník a soudce), několik dalších osob a dále *alii quam plures in provincia Brunnensi et Znoymensi*, v prvním originálu jsou svědci uvedeni svými jmény a počínaje olomouckým kastelánem Vokem (včetně hradištského opata Gerlacha, který se mezi laiky jaksi přimíchal) jsou nazváni *Olomucenses*, pak následují členové olomoucké katedrální kapituly, za nimi skupina nazvaná *Birnenses* a svědečnou řadu uzavírají *Znoymenses* a markraběnčin komorník. Mezi

(18) CDB II, č. 78.

(19) CDM IV, č. 174.

(20) CDB II, č. 253.

(21) CDB IV-1, č. 211.

(22) CDB II, č. 321; CDB III-1, č. 50.

(23) CDB V-1, č. 62.

(24) CDM IV, č. 174.

(25) CDB III-1, č. 107.

Olomucenses tedy patří olomoucký kastelán Vok, tamní komorník Semislav a soudce Předbor, Slavata, Bohuslav, syn Protivenův, hradištský opat Gerlach, Oneš, Blud, Viktor, syn Bludův, Blud, syn Onšův, Lambert, Svěbor, Vzdebor, opavský soudce Mileta, Zvrš, Beneda z Hradce (patrně tamní kastelán), jeho bratr Vojna, opavský písař Purkart, Milič s bratrem Idíkem a Vlček, mezi *Brnenses* brněnský kastelán Ratibor, jeho synové Hartleb a Jenec, brněnský komorník Svěslav, podkomoří Vok, soudce Jakub, Vojtěch z Medlova s bratřími Štěpánem a Jimramem, brněnský vilik Rubín, Přibyslav z Maloměřic, Rim, Crh s bratrem Častolovem, Přibyslav, Držislav, syn Prkošův, Bohuslav ze Židenic, Hostislav ze Žebětína, kastelán z Děviček Leopold, maršálek Boček s bratrem Nikulem a otcem Gerhardem, Náhrad z Ořechova, Velen se synem Lvem, Předbor z Divic, Přibyslav se syny Svěslavem a Divou a Lev z Boleradic, *Znoemenses* jsou reprezentováni jen purkrabím Vilémem, Hartlebem, komorníkem Vršem a Hrutem. Mezi Olomoucké tak náleží nejen vlastní úředníci z Olomouce, ale také soudce a písař z Opavy a purkrabí z Hradce, mezi Brněnské zase krom vlastních úředníků z Brna purkrabí z Děviček (v obou případech také celá řada šlechticů, kteří se píší - hlavně u Brna - podle menších vesnic v blízkém okolí). Podobně jsou kupř. v roce 1236 v další listině markraběte Přemysla vydané tentokrát v Olomouci pro johanity uvedeni po sobě olomoucký komorník Semislav, olomoucký purkrabí Gerhard, hradecký purkrabí Vok, přerovský purkrabí Viktor, olomoucký soudce Bicen, podkomoří Boček, stolník Hartleb, maršálek Markvard.²⁶ Je zřejmé, že jde o lidi z Olomoucka, z olomoucké provincie, nikoli jen z olomouckého hradu. Přesto však oba prameny poskytují důkaz, že v letech 1235-1236 bylo Holasicko i Přerovsko pevně svázáno s mateřským Olomouckem. Žádní *Opavienses* či *Prerovienses* se zde nevyskytují, úředníci z Hradce, Opavy i Přerova jsou *Olomucenses*. Jaký lepší důkaz bychom si mohli pro podporu výkladu o vzniku provincií přát. Holasicko (Opavsko) sice v této době existuje, snad se - především z hlediska rozdílného arcijáhenství - hovoří i o Přerovsku, nejde však o žádné „provincie“, tj. správní útvary, které by byly na přibližně stejné úrovni s Olomouckem, Znojemskem a Brněnskem. Zcela jistě k provincii v tomto období spěje Břeclavsko, několikrát zmíněná pocházející z 50. let však ukazují, že ani jemu nebyl zcela přerušena krevní oběh s mateřským Olomouckem.²⁷ Posledně uvedená písemnost markraběte Přemysla pro johanity z roku 1236 zároveň ukazuje, že se v této době skutečně ještě nehovořilo o přerovské provincii a johanitské falzum hlásící se k roku

(26) CDB III-1, č. 141.

(27) CDB IV-1, č. 287; CDB V-1, č. 50, 84.

1183 vzniklo až po tomto datu. Ve falzu totiž stojí *terram desertam in Modleiouic ad unum aratrum in provincia Prerouensi, pertinentem ad castrum Hradec*, v pravé listině z roku 1236 potvrzuje markrabě *quandam terram in villa Koberici dicta, que quondam gradicensis fuerat*, tedy stejný majetek, ovšem ještě bez určení do přerovské provincie. S tím přišel o řadu let později, kdy se již tato, byť neplnoprávná provincie etablovala, sám falzátor. Ústředí tří původních moravských údělů se stala skutečnými mateřinci, důvěrnými hnízdy moravských urozců, zde se formoval kádr, z něž byli vybíráni jedinci k obsazení úřadů poblíž markraběte i na přestavovaných či nově vyrůstajících pevnostech. Šlechtické okruhy vázící se vždy k jednomu ze tří center byly již vytvořeny a přesuny v rámci celé země si mohli dovolit jen ti nejmocnější, nejbohatější.

Jako synonymum se pro purkrabího užívá také označení *prefectus*; v listině markraběte Vladislava Jindřicha pro johanity z 31. prosince 1213 je šlechtic Blud nazván *prefectus Prerouiensis*, v písemnosti identického obsahu vydané ve stejný den jeho královským bratrem však na téměř místě stojí *burgravius Prerouiensis*.²⁸ Albert, *prefectus* z Vranova listiny markraběte Přemysla z 2. října 1234, je v listině stejného vydavatele s datem o dvacet dní pozdějším nazván *burgravius in Vrane*.²⁹ Identita obou titulů je naprosto zřejmá. Ještě v prvním desetiletí 13. století se připomínají hlavní kasteláni dvou centrálních hradů, totiž znojemského a olomouckého, kdežto brněnský kastelán se objeví až v roce 1226.³⁰ Kasteláni významných moravských hradů, totiž Olomouce, Hodonína, Přerova, Brna a Podivína vystupují jako svědci již v listině úředníka Oldřicha roku 1174.³¹ V průběhu století se pak objevují kasteláni dalších zeměpanských hradů, v některých případech jde o připomínky starých, buď odumírajících nebo se transformujících správních středisek, jiné zmínky naopak uvádějí na scénu hrady nové, postavené již z kamene pokročilejší stavební technikou, i když prozatím ještě o dost skromné dispozici. Tak se v roce 1213 připomíná kastelán (uvedeny jsou pouze ty zmínky, kde výslovně stojí, že jde o kastelána, nikoli ty, kde pravděpodobnost kastelánského postavení vyplývá jen z predikátu) z Přerova, 1222 kasteláni z Pravlova a Děviček, 1224 z Vranova, 1228 z Bítova, 1233 z Hradce (nad Moravicí), 1234 z Veveří, 1250 ze záhadného Zuzinou, 1256 z Brumova, 1286 z Uherského Ostrohu, 1298 z Jemnice, 1299 z Buchlova, 1303 z Hodonína.³²

(28) CDB II, č. 109, 110.

(29) CDB III-1, č. 85, 87.

(30) CDB II, č. 28, 59, 78, 106, 109, 110, 287.

(31) CDB I, č. 270.

(32) CDB II, č. 109, 110, 233, 234, 264, 320; CDB III-1, č. 50, 74; CDB IV-1, č. 184; CDB

O způsobu udělování purkrabství královských (markraběcích) hradů vypovídají až prameny ze závěru 13. století, navíc dost specifického charakteru, neboť jde o formuláře. Zde panovník sděluje dosavadnímu držiteli hradu (můžeme se ovšem oprávněně domnívat, že nejde o nic jiného, než právě o purkrabství), jimž byl podkomoří (*castrum, quod tue fidelitati custodiendum quondam commisimus*), aby hrad vydal dvěma novým pověřencům, s tím, že je do úřadu (*in corporalem possessionem dicti castri ac iusium et rerum omnium, que ad idem castrum pertinent*) má na základě panovníkova příkazu uvést vilik příslušné provincie.³³ Jde o ukázkou praxe ze závěru 13. století, která rozhodně nemusí odpovídat starším poměrům. Zároveň je v této souvislosti vhodné upozornit na skutečnost, že purkrabství mohlo být svěřeno i dvěma osobám, nejčastěji příbuzným (bratřím, otci se synem).³⁴

Nedoceněná role vilika neboli krajského rychtáře

Soudce se latinsky označuje *iudex*, objevuje se však také název *czudarius* (*sudarius, czaudarius*), a abychom nezpohodlněli přílišnou jednoznačností, přibývá *iudex provincialis*. Tento úředník se pak častokrát objeví v sousedství soudce neboli cůdaře. Jak je možné, že na soudních zasedáních staré Moravy působili vlastně dva soudci? Dlužno poznamenat, že do poloviny 13. století tento problém neexistuje. Po celých padesát let se vedle kastelánů (purkrabích), komorníků, viliků a prokurátorů objevují pouze soudcové, označení latinským slovem *iudex*, zcela v dimenzi textu statut Konráda Oty.³⁵ Teprve v roce 1253 je užito termínu *sudarius*, v roce 1259 potom *czaudarius*, 12. srpna 1255 jsou vedle sebe jmenováni olomoučtí úředníci, *schudi* Jan a *iudex provincialis* Hodislav.³⁶ Ve stejném roce je Jan označen latinským slovem *iudex* a vedle něj figuruje úředník Hynce, nazvaný *officialis provincialis*.³⁷ V roce 1260 se objeví mezi znojemskými úředníky dvojice *sentenciarius* Ranožír a *iudex provincialis* Frie-

V-1, č. 70, 290; CDM V, č. 97, 158, 234; JAN, L.: *Neznámá listina na debilinské panství*. ČMM 114, 1995, s. 23.

(33) Tzv. FORMULÁŘOVÁ SBÍRKA ZDEŇKA Z TŘEBÍČE. Národní knihovna Praha, sg. I E 48, f. 74r.-v. (č. 202).

(34) Srov. např. CDB II, č. 264.

(35) CDB II, č. 28, 59, 109, 110, 236, 238, 239, 246, 269, 288; CDB III-1, č. 25, 29, 74, 87, 126, 141; CDB III-2, č. 204, 227; CDB IV-1, č. 71, 184, 188, 198, 211, 244, 247.

(36) CDB IV-1, č. 286; CDB V-1, č. 50, 177.

(37) CDB V-1, č. 62.

drich, přičemž rok před tím je tento Friedrich nazván jen *provincialis*; v letech 1262 a 1263 užil písař pro řečeného Ranožira slova *zudarius*, pro dalšího úředníka ze Znojma, který se jmenoval Merboto a vystupoval mezi svědky spolu s ním, slova *provincialis*. Roku 1272 je potom řečený Ranožir nazván *quondam zudarius* a s ním připomínaný Friedrich *quondam lantrichterius*.³⁸ Předtím uvedený Jan se připomíná jako olomoucký soudce někdy od roku 1252 do roku 1266 (resp. 1269, jde však o falzum), v průběhu těchto let je v listinách postupně nazýván *iudex*, *sudarius*, opět *iudex*, *schudi*, a znovu *iudex*, *sudarius*, *iudex*.³⁹ Pro Janova nástupce v úřadu Vojslava z Ludslavic (1275–1280) se dokonce používá titulu *magnus iudex castri Olomucensis* a dále *iudex* i *zudarius*.⁴⁰ Z uvedeného přehledu jasně vyplývá, že termíny *iudex*, *magnus iudex*, *zudarius* (*sudarius*), *schudi* (vlastně jednoduše stč. *sudí*) a *sentenciaris* (tj. ten, kdo vynáší sentence – nálezy, rozsudky) jsou synonyma a jsou užívána pro soudce, jednoho ze čtyř úředníků statut Konráda Oty. Krom toho je jasné, že v synonymickém smyslu jsou užívány termíny *iudex provincialis*, *lantrichterius* (latinizovaný přesný německý překlad předchozího – *Landrichter*), *officialis provincialis* a *provincialis*. Do popředí u tohoto titulu zřetelně vystupuje složka *provincialis*, v tomto případě přeložitelná doslovně – jak činí němčina – jako *zemský*, dle kontextu však i jako *provinciální*, *krajský*, neboť kupř. v roce 1297 vystupují vedle sebe tři *iudices provinciales*, totiž brněnský, olomoucký a vracovský;⁴¹ slovo *iudex* může být nahrazeno slovem *officialis*, tedy úředník, soudní funkce tak poněkud ustupuje do pozadí, je v tomto termínu potlačena. Problematiku však lze sledovat dále.

V listině Bohuše z Drahotuš z 22. srpna 1281 vystupují jako svědkové *iudex provincie Brunnensis* Jindřich a *zudarius eiusdem provincie* Vicemil (patrně jde o Vicemila z Dobřínska), v listině Gerharda z Obřan ze stejného roku (bez denního data, podle svědků však vydané přibližně ve stejné době, také v Brně) je Vicemil označen opět jako *cúdař* (*zudarius*), Jindřich však jako *villicus*.⁴² V roce 1288 vystupuje vedle brněnského *cúdaře* jako *iudex provincialis* jistý Bruno, o němž je známo, že se stal moravským podkomořím; v jednom ze soudobých formulářů nařizuje panovník, aby byli Moravané poslušni podkomořiho Bruna, *olim villicum Brunensem*, tedy dříve působícího jako brněnský vilik.⁴³ Bývalý olomouc-

(38) CDB V-1, č. 178, 211, 354, 395; CDB V-2, č. 675.

(39) CDB IV-1, č. 247, 286, 287; CDB V-1, č. 50, 62, 84, 472; CDB V-2, č. 599.

(40) CDB V-2, č. 795, 818, 858; CDM IV, č. 163, 170, 174.

(41) CDM V, č. 77.

(42) CDM IV, č. 187, 202.

(43) CDM IV, č. 273; Tzv. FORMULÁŘOVÁ SBÍRKA ZDEŇKA Z TŘEBÍČE, f. 73v, č. 197.

ký cúdař Vojslav z Ludslavic se v roce 1286 objeví s titulem *uillicus domini regis in Olomucensi provincia*, v dalším roce je označen jako *lantrichterius*.⁴⁴ Tak můžeme bez jakýchkoli pochyb přijmout ztotožnění úředníka, který se ve druhé polovině 13. století na Moravě objevuje pod označením *iudex (officialis) provincialis*, s vilikem statut Konráda Oty a vysvětlit tak nejen postupné „mizení“ vilika z pramenů, ale také zdánlivou záhadu dvou soudců v moravských provinciích.⁴⁵ Na dotvrzení těchto slov jen připomeňme mandát Přemysla Otakara II. z počátku 50. let, v němž se poprvé připomíná přerovská provincie; zde král oslovuje *omnes nobiles Moraviae nec non et villicos provinciales*,⁴⁶ název úřadu se zde objevuje

(44) CDM IV, č. 239, 250.

(45) K tomuto výsledku došel autor zcela samostatně na základě vlastní výše naznačené pramenné analýzy, teprve poté se seznámil s vysoce záslužnou a hodnotnou prací R. KOSSA: *Forschungen zur mittelalterlichen Gerichtsverfassung Böhmens und Mährens*. Prag 1919, především s. 42–63, v níž Koss došel ke zcela shodným závěrům a patří mu tak jednoznačné prvenství. Zopakovaným postupem (na základě v zásadě stejných pramenů a se zcela shodným výsledkem) ovšem lze nyní celý výklad považovat za ověřený. Ironií osudu zůstane, že nápadité a přesvědčivě doložené vývody Kossovy ohledně totožnosti viliků a *iudices provinciales*, a jejich policejních a soudních pravomocí, ostatně v podstatě odpovídající stručnému nástinu J. ŠUSTY: *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*. Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Praha 1917, s. 211–213, odmítl rozhodně V. NOVOTNÝ: *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara*. České dějiny I 4. Praha 1937, s. 313, čímž zřejmě do značné míry zablokoval recepti tohoto oprávněného názoru mladšími českými historiky, kteří se víceméně smířili s neřešitelností problému.

(46) CDB IV-1, č. 294. Na identitu osob označovaných *villicus* a *iudex provincialis* poukázal již B. Dudík, na vysvětlení rozdílů mezi úřadem, jež zastával *czudarius* a *iudex provincialis* však rezignoval – srov. DUDÍK, B.: *Dějiny Moravy IX*, s. 123–125: „Podobně připomínají se ještě r. 1319 *czudarii* a *provinciales iudices Moraviae* jakožto úřady oddělené, jakož i zemský sudí a sudí. Avšak v čem záležel tento rozdíl nebo kterých věcí se dotýkal, kdož by to mohl nyní správně pověditi?“ Dudík však správně poukázal, že se termíny *villicus* a *iudex provincialis* vyskytují jako synonyma v imunitních odstavcích královských listin na konci 13. a v první polovině 14. století (tamtéž, s. 124, pozn. 2, 3). Tak např. v listině Václava II. pro tišnovský klášter z 27. listopadu 1294 stojí: ... a *camerario et lantrichteris seu villicis ac aliis officialibus Moraviae* (CDM V, č. 18); v listině Jana Lucemburského starobrněnské cisterciáčky z 2. října 1323: ... *bona ipsa per villicum seu iudicem provinciale nostrum* (CDM VI, č. 249.); v listině markraběte Karla pro město Znojmo z 20. března 1338: ... a *iurisdictione quorumlibet villicorum seu provincialium iudicum, czudariorum et beneficiariorum Znoyemensium* (CDM VII, č. 191.) apod. A. SEDLAČEK: *O starodávném rozdělení*, s. 206, se pokusil problém dvou soudců vyřešit tak, že „tomu, který měl na starosti tuším všechny záležitosti dědického práva, říkalo se latině *czudarius* (česky úředník), a tomu, který měl popravu, *iudex provincialis*, neb *provincialis*, něm. *lantrichter* (v Čechách *justitiarius* a *popravce*).“ Podobně přistupoval k věci P. Diels ve stopách R. Kossa v DIELS, P. – KOEBNER, R.: *Das Zaudengericht*, s. 5, pozn. 1: „Den Unterschied glaubt er /KOSS, R.: *Forschungen*, s. 51/ (angenähert) dahin bestimmen zu können, daß der *czudarius* zivilrechtliche, der *lantrichterius* öffentlich-rechtliche Funktionen gehabt habe, der erstere also ein Verbrechen nur auf

v podobě *compositum mixtum*. Zajímavé souvislosti však nalézt ještě v první polovině 13. století. Již v roce 1222 se připomíná brněnský vilik Dětrich, pak vystupuje znovu o rok později se znojemským vilikem Streiktem (*villicus Brunnensis, villicus Zenoimensis*). Roku 1225 se však týž Dětrich objevuje jako *procurator domini regis in Znoym*, v dalším roce je jmenován opět mezi znojemskými úředníky jako vilik. Konečně 7. listopadu 1228 jsou Dětrich, Rubín a Kuno v listině Přemysla Otakara I. jako *procuratores nostri Znoymensis, Brunnensis et Olomucensis provinciarum*. Naposledy vystupuje Dětrich se stejným titulem prokurátora ještě 7. srpna 1232.⁴⁷ Kariéru jeho brněnského kolegy Rubína lze sledovat ještě po několika dalších letech (1235, 1238, 1240), přičemž postupně se střídají tituly *villicus* a *procurator regis*.⁴⁸ Z uvedeného naprosto přesvědčivě plyne, že titul *procurator provincie (regis)* je opět totožný s titulem *villicus (regis)*. Není proto nutné vytvářet složité konstrukce, že v roce 1228 Přemysl Otakar I., snad jako jakousi pojistku pro správu Moravy svým mladším synem Přemyslem, vytvořil zvláštní úřad tří moravských prokurátorů.⁴⁹ Šlo o královské viliky, jejichž úřad trval od dřívějšíka a nebyl považován za nějaké mimořádné opatření.

U viliků snad ještě častěji než u podkomořích se objevuje přídomek *regis*, resp. u panovníckých listin *noster*, čímž je vyjádřena skutečnost, že jde o úředníka, majícího na starosti králi bezprostředně podléhající majetek. Jelikož pro města a kláštery se vyvinul již v první polovině 13. století úřad podkomořiho, je zřejmé, že muselo jít o majetek mimo tyto struktury, o statky venkovské, tedy vsi, vesnické rychty, dvory, mlýny a další náležitosti. Zároveň je nutné na základě znění Konrádových statut předpokládat vilikovu soudní funkci. Z tohoto hlediska, pokud si uvědomíme do důsledku obě funkce takového úředníka, totiž ekonomickou i soudní, vysvitne nad slunce jasněji, že správným českým ekvivalentem pro latinské či německé označení (*iudex provincialis, Landrichter*) není vlastně zemský soudce, jak překládávali starší autoři, ale provinciální (zemský, resp.

Anklage des verletzten usw. verfolgt habe." Tato řešení lze ve velmi, velmi hrubých rysech považovat za správná, je však nutné upozornit, že nevystihují skutečnost, že soudní pravomoc vilika (*iudex provincialis*) byla původně odvozena z jeho ekonomické funkce v rámci královské domény a pro cůdaře příliš ukvapeně vymezuji již pro 13. století výhradně oblast „civilního“ či ještě zúženěji dědického práva, čemuž poněkud odporuje ustanovení statut Konráda Oty o zastupitelnosti vilika soudcem.

(47) CDB II, č. 238, 253, 271–273, 288, 320; CDB III-1, č. 24.

(48) CDB III-1, č. 107; CDB III-2, č. 204, 260.

(49) Srov. např. NOVOTNÝ, Václav: *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*. České dějiny I 3. Praha 1928, s. 578, a podle něj NEKUDA, V.: *Morava ve středověku*. Brno 1997, s. 13.

krajský) rychtář. Podobně, jako byli rychtáři (latinsky samozřejmě také nazývaní *iudex*, německy *Richter*) v zeměpanských městech – byli to vlastně také královští rychtáři, kteří spravovali příjmy a soudili na základě městského práva – tak byli královští rychtáři i na venkově. Tím se dostáváme ovšem i k původnímu význam *villicus*, tak, jak jej znají západoevropské prameny.⁵⁰

Vilikové jsou po celé 13. století ustanovováni pro rozsáhlá území moravských provincií, celé části země, a nemusí být pochyb, že hlavní roli hráli určitě vilikové tří hlavních provincií, olomoucké, znojenské a brněnské, okruh jejich působnosti byl nejrozsáhlejší, nejčastěji vystupují z pramenů. Vilikové však působili i v jiných provinciích, rektor bitovské provincie Petr v roce 1227 byl zřejmě takovým vilikem, vilik je doložen později také v provincii břeclavské (1253, 1297) či opavské (1288).⁵¹ Rozsah vilikovy pravomoci se pak jednoduše vyjadřuje adjektivem *provincialis* či genitivem *provinciae* s upřesněním, o kterou část země jde. Existovaly však bezesporu i menší okrsky, v jejichž čele stáli královští vilikové, jako byl např. v roce 1248 Chislinch, *villicus in Hvlin*. Že šlo skutečně o menší organizační jednotku správy komorních statků, dokazuje listina z 23. května 1261, již dává král Přemysl Otakar II. *totum districtum Hulyn cum ipsa forensi villa Hulyn et aliis villis ad ipsam spectantibus* olomouckému biskupu Brunovi. Není zřejmé, zda byli tito „menší“ vilikové podřízeni provinciálním vilikům či podléhali přímo správě královské komory.⁵²

(50) Srov. IRSIGLER, F.: *Die Auflösung der Villikationsverfassung und der Übergang zum Zeitpachtssystem im Nahbereich niederrheinischer Städte wähen des 13./14. Jahrhunderts*. In: *Die Grundherrschaft im späten Mittelalter I*. Hg. von H. Patze. Sigmaringen 1983, s. 295–311; SCHÜTTE, L.: *Der villicus im spätmittelalterlichen Westfalen*. In: *Die Grundherrschaft ...*, s. 343–368; LAST, M.: *Vilikationen geistlicher Grundherren in Nordwestdeutschland in der Zeit vom 12. bis zum 14. Jahrhundert (Diözesen Osnabrück, Bremen, Verden, Minden, Hildesheim)*. In: *Die Grundherrschaft ...*, s. 369–450. Poučné analogie z Polska a Slezska přináší také práce Oskara KOSSMANN: *Polen im Mittelalter*. Bd. 2. Staat, Gesellschaft, Wirtschaft im Bannkreis des Westens. Marburg/Lahn 1985, s. 297–299, a práce Slawomira GAWLASE: *O kształt zjednoczonego Królestwa*, s. 51–55, který hledá vznik královských prokurátorů v souvislosti s reorganizací panovnické domény v západních oblastech Říše za Friedricha II., tj. kolem roku 1220. Úřad vilika v Čechách a na Moravě je však starší a nemůže proto být výsledkem prosté, přesně datovatelné recepcce.

(51) CDB II, č. 305; CDB IV-1, č. 287; CDM IV, č. 270, 271; CDM V, č. 77.

(52) CDB IV-1, č. 133; CDB V-1, č. 283. Výklad J. KEJŘE: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 167, že by mělo jít v tomto případě o vikpildní okrsek, se nezdá příliš přesvědčivým, podobně jako příliš jednoznačně formulované ztotožnění terminu *districtus* s vikpildou (TAMTĚŽ, s. 169). Pokud by v případě Hulína mělo jít o vikpildu, pravděpodobně by se užilo označení *districtus ville forensis Hulyn ...*, a nikoli *districtus Hulyn cum villa forensi Hulyn*. Vlastní trhová ves by musela být sídlem městského soudu i pro okolní vesnice a tak by představovala základního pojmenovatele, zde se však mluví o okrsku a tržní vsi,

Teprve ve druhé polovině 13. století přinášejí prameny termín *villicatio*, vilikace; v některých případech ovšem bývá použit pro běžný (režijní) hospodářský dvůr.⁵³ Když dává Václav II. znojemským klariskám 15. května 1299 ves Výrovice, v listině je situována *in uillicatione nostra Znoymensi*, podobně ves Šatov v listině markraběte Karla z 20. března 1338 *ad villicationem nostram Znoymensem spectavit*.⁵⁴ Právě z období krále Václava II. pochází několik formulářů, podle nichž dává král za jistých, přesně určených podmínek do jednoho či víceletého pronájmu některé vilikace, jmenovitě budyňskou, zbraslavskou, litoměřickou, hradeckou, znojemskou a olomouckou, vesměs osobám měšťanského původu.⁵⁵ Takový postup, jehož si povšiml podrobněji J. Šusta,⁵⁶ výstižně ilustruje také zmínka z listiny Onše z Čistého Slemene z roku 1305, z níž plyne, že v dobách Onšova komornictví olomoucké provincie (jmenování jsou i tehdejší purkrabí a cúdař) byl rychtářem města Olomouce i olomoucké provincie (vilikem) jeden jediný muž, měšťan Vивиán.⁵⁷ V jiném z formulářů se pak v podstatě klade rovnítko mezi *iudicium nostrum* (z pohledu panovníka) *provinciale* a vilikaci (*dictam villicationem regere*).⁵⁸ Zde se opět ozývá soudcovská pravomoc vilikova.

Statuta Konráda Oty vyjadřují dosti primitivními výrazovými prostředky některé základní procesní postupy, bohužel se nedotýkají merita věci, totiž co a koho má soudit soudce a co vilik. Říká se jen, že soudce nemá nikdy soudit sám, nýbrž v přítomnosti kastelána a dalších urozených mužů (*aliquibus nobilibus*). Naproti tomu vilik má soudit v přítomnosti rytířů (*cum militibus*); když se shromáždí soudní zasedání k vilikovu soudu a on sám se nemůže (spíše než nechce, jak většinou bývá sloveso *vult* překládáno) zúčastnit, má jej nahradit soudce a soudit s rytíři. Tyto

kteřá je jeho součástí. *Districtus* tak v daném případě představuje jednotku vrchnostenské správy, nikoli právní okrsek.

(53) CDB V-1, č. 174: ... *villam dictam et novam plantacionem Cvcowiz una cum villicationem attinenti* ... *Et in Struppochowiz villicationem una cum iumentis*... ; CDB V-1, č. 352: ... *in quaciam villa ... emerunt villicacionem, iudicium, tabernas*, ...

(54) CDM V, č. 110; CDM VII, č. 191.

(55) Tzv. FORMULÁŘOVÁ SBÍRKA ZDEŇKA Z TŘEBÍČE, f. 16-18, č. 32-33, 35-37; DAS URKUNDLICHE FORMELBUCH, s. 150-151.

(56) ŠUSTA, J.: *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300-1308*. Dvě knihy českých dějin. Praha 1917, s. 267.

(57) CDM V, č. 181, 182: ... *et Vyuiatum iudicem civitatis Olomucensis et provincie*... Krajský a městský rychtář (fojt) se vedle sebe stává v případě Moravské Třebové roku 1270: *Acta sunt hec ... sub advocato provincie Tribouiensis Iohanne, civitatis vero Hamanno* (CDB V-2, č. 628).

(58) DAS URKUNDLICHE FORMELBUCH, s. 150; RBM II, č. 2305; srov. Koss, R.: *Forschungen*, s. 43, pozn. 11.

pasáže nezavdávají příčinu považovat vilika za nějakého nižšího soudce, za předsedu menšího soudu (jak se většinou tato záležitost vykládala v dimenzi stavu 15. a 16. století), zatímco soudce měl být předsedou soudu většího, významnějšího; vždyť soudce jej při indispozici dokonce zastoupí.

Problémem se důkladně zabýval Rudolf Koss, který vložil role obou soudních úředníků a jejich předsednictví dvěma různým soudům nikoli na základě odlišné míry a významu sporné věci či viny, odlišnosti postavení účastníků či kompetence obou institutů, nýbrž na základě odlišné iniciativy, z níž funkce soudu vycházela. Soudce statut Konráda Oty podle něj předsedal zemskému soudu, kde se soudilo na základě soukromé žaloby poškozeného, i když třeba i těžké, „kapitální“, řeklo by se tehdejší mluvou, zločiny; v zásadě však šlo o civilní proces, kde žalobcem byla soukromá osoba. Naproti tomu provinciální rychtář (vilik) měl podle něj za úkol z úřední moci vyhledávat, stíhat, jímat, soudit a nechávat popravovat zjevné zločince, tj. vrahy, násilníky, lupiče, žháře; vykonával tedy hrdelní pravomoc jako panovníkův policejní a exekutivní orgán, mělo by tak jít skutečně o *popravu*, tak jak se chápe v Čechách poněkud pozdějšího období. Tento vývoj dle něj odpovídá „dualistické povaze trestního procesu“, na jedné straně soukromé žalobě pevně svázané procesním řízením, na druhé úřednímu postihu škůdců (čímž ovšem není řečeno, že by také odsouzení probíhalo „bez procesu“, ten je naopak v Konrádových statutech jasně doložen).⁵⁹ Vilikové (Koss jim říká *königliche Meier*, čímž se v podstatě shoduje s naším termínem *provinciální*, resp. *královští rychtáři*) převzali tuto policejní a exekutivní pravomoci zřejmě již v první polovině 13. století; měly to být právě ty pravomoci, jež podle znění Hnězdenských statut⁶⁰ předtím pravděpodobně vykonávali knížecí kaste-

(59) Touto problematikou se pro vlastní Čechy zabýval důkladně MARKOV, J.: *České žalobní formuláře a reformy Přemysla II. a Karla IV.* Práce Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 21. Bratislava 1936, s. 26-32, který předpokládá, že možnost vést civilní žalobu proti pachatelům násilných trestních činů před zemským soudem zrušil svou reformou související s přípravou *Majestatis Carolinae* a se sněmem v roce 1356 (správně na konci září 1355; srov. KAVKA, F.: *Vláda Karla IV. za jeho císařství [1355-1378]. Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika. I. díl [1355-1364].* Praha 1993, s. 39) Karel IV. Pak měly takové trestné činy spadat pouze před soud popravce, resp. přesněji řečeno toho, kdo vykonával popravu. Markovovy názory v zásadě převzal i J. ŠUSTA: *Karel IV. Za císařskou korunou. 1346-1355.* Praha 1948, s. 185. Markovův názor je však dodnes třeba chápat pouze ve velice hypotetické rovině, neboť skutečné doklady pro tak zásadní změnu neexistují. Spíše se zdá, že jak v Čechách, tak na Moravě mizejí žaloby pro trestní činy z fóra zemských soudů *via facti* již někdy od první poloviny 13. století (viz níže).

(60) DIE CHRONIK VON BÖHMEN DES COSMAS VON PRAG. Hg. v. B. Bretholz. MGH Scriptores rerum Germanicarum. Nova series II. Berlin 1923, s. 86-87.

láni.⁶¹ Tím se ostře staví proti starším názorům reprezentovaným Palackým a Riegrem,⁶² že policejní a exekutivní moc byla odebrána kastelánům a předána provinciálním rychtářům, resp. popravcům, až v době Přemysla Otakara II., čímž došlo k zásadní reformě soudního pořádku; muselo k tomu dle R. Kossa dojít mnohem dříve. Tím ovšem Koss nezodpověděl naprosto kardinální otázku, proč vlastně k takovému vývoji došlo. Jakým způsobem se královští vilikové stali vykonavateli spravedlnosti *ex officio*, když jejich úřad byl původně zřejmě zaměřen na hospodářskou správu vlastních královských statků? Proč a zda skutečně byli kasteláni (purkrabi) zbaveni výkonu spravedlnosti a proč přestávají soudcové statut Konráda Oty soudit také dopadené hrdelní zločince?

Není zcela jisté, nakolik představují klíč k otevření truhly záhad právě přisedící obou soudů. Koss fakticky popřel starší názory, které se snažily odlišit, především pomocí retrospektivního užití znalostí z pozdější doby, *nobiles* a *milites* statut. Souhlasit lze s tím, že se zde v době statut neozývá stavovské dělení na panský a rytířský stav. Koss shromáždil důkazy, kdy termíny *miles*, *milites* označují ve 13. století v pramenech i nejmocnější pány země a nejsou tedy směrodatné.⁶³ I když lze s vágní platností terminologie té doby souhlasit, v případě statut musel existovat důvod, proč užít dvojího označení přisedících. *Nobiles* soudu soudcova a kastelánova mohou totiž být o něco pozdější *barrones terre*, vlastníci půdy, kteří samozřejmě mohou (a často tomu tak je), ale nemusí držet další úřady (většinou ty nejvýznamnější). Jejich potence však vyplývá ze svobodné držby pozemků, kterou statuta hned na začátku potvrzují a upevňují, jejich vztah k panovníkovi je vztahem svobodných mužů k prvním mezi svými. Jejich soud je přímým dědicem starého soudu svobodných Moravanů. *Milites* soudu vilikova nemusejí být zrovna méně významní, ale především jsou to lidé závislí. A jelikož sedí na soudu, jemuž předsedá *villicus regis*, jsou závislí na panovníkovi. Jsou to ministeriálové, lidé z panovníkových statků, držitelé drobných úřadů, uživatelé půdy, která ještě nepřešla do jejich svobodného vlastnictví. Stali se přisedícími v té chvíli, když se ze soudu soudcova, jemuž přiseděli nyní již příslušníci nejmocnější vrstvy, začalo stávat privilegované forum těchto lidí a vilik začal panovníkovým jménem vykonávat úřad veřejně trestající ruky. A aby byl naplněn zvyk od soudu cúdařova, totiž kolegium přisedících, doplnili vilikův soudní kruh *milites*, tedy královští rytíři, ministeriálové, *servientes* či

(61) KOSS, R.: *Forschungen*, s. 50-51, 56-57.

(62) PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách i na Moravě II.* Praha 1939, s. 7-10; RIEGER, B.: *Zřízení krajské*, s. 21-25; srov. též KOSS, R.: *Forschungen*, s. 4-5.

(63) KOSS, R.: *Forschungen*, s. 54-55.

clientes.⁶⁴ Jejich působení v této roli však zřejmě nemělo trvalý charakter, stejně jako neměl trvalý charakter soud vilikův. Je docela překvapivé, že k tomuto vývoji došlo již někdy na přelomu 12. a 13. století. Obojí zasedání soudila původně na základě zemského práva a dokonce se zdá, že v době vydání statut, tj. v letech 1222-1237, se teprve vytvářely zřetelné hranice mezi kompetencemi. Zcela jistě byly dotvořeny v době, kdy se pro vilika začne užívat označení *iudex provincialis* a pro starého soudce název *zudarius*, tj. v době krátce před polovinou 13. století. Vilik, který z počátku své existence snad soudil z titulu přímého zástupce panovníka v daném komplexu statků jen poddané z těchto statků a z klášterů zeměpanského založení, které ještě neměly imunity, začíná uplatňovat své zásahy proti jakýmkoli škůdcům kdekoli na území své vilikace, v podstatě však lze říci provincie (proto *iudex provincialis*), jako ochránce, záruka a vykonavatel „panovníkova míru“. Soudce, cůdař, který zřejmě původně, v hloubi 12. století, soudil veškeré kauzy, tedy spory, žaloby i zločince dodané kastelánem, nyní soudí čím dále tím více na základě soukromé žaloby především šlechtice mezi sebou, církevní hodnostáře a zřejmě také lidi z klášterů, které mají jen částečné imunity, to je na Moravě *iudicium curie* imunity pro německé rytíře z roku 1222 a dalších velkých imunitních privilegií.⁶⁵ Nejde tedy o nějaký specializovaný, vrchní královský soud, jak by se mohlo zdát ze znění těchto imunit, nýbrž o řádný zemský soud, jemuž panovník samozřejmě může - je-li v dosahu - ale spíše nemusí předsedat. Takový soud privilegovaných lidí (a privilegovaných ústavů) je nad běžným soudem královského vilika (rychtáře), nepředstavuje však zatím zřeknutí se vyšší soudní pravomoci ve prospěch řečených ústavů nebo laických vrchností; působí zřejmě také jako soud odvolací. Po pravdě řečeno, není příliš zřejmé, kdo v průběhu 13. století vykonává hrdelní soudnictví na panstvích jednotlivých šlechticů. Lze sice předpokládat, že mnozí od panovníka výkon tohoto soudnictví obdrží nebo jej mohou uzurpovat, pokud by se však postupovalo *per analogiam* se statky klášterů, tam zůstávají žaloby na jejich poddané vyhrazeny soudu kurie, to jest na Moravě vlastně soudu cůdařovu, nikoli vilikovu. Vilik však může i na těchto statcích (pokud nemají imunitu) zasahovat proti zjevným škůdcům, a nejen, že je může trestat, může také zabavovat a plenit z úřední moci (v zásadě ve prospěch panovníka, v praxi však často za účelem vlastního obohace-

(64) Ke spolehlivému výkladu terminů *nobiles* a *milites* statut Konráda Oty - výše naznačený výklad je samozřejmě jen hypotetický - nepomohou ani sémantické úvahy Josefa MACKA obsažené především ve studii Rytíř (Česká středověká šlechta. Praha 1997, s. 50-67). K terminu *miles* viz též BOGUČKI, A.: *Termin miles w źródłach śląskich XIII i XIV w. Społeczeństwo Polski średniowiecznej*. Zbiór studiów I. Warszawa 1981, s. 222-263.

(65) CDB II, č. 239.

ní) jejich majetek, což bývala poměrně běžná součást trestu. Leč i to vše by se mělo dít na základě soudu, jak dokládají Konrádova statuta: „*Insuper si villicus regis sine iudicio inpignoraverit aliquem, rex iure suo corrigat; si est villicus camerarii, marcam auri solvat; si dominus, beneficio caret.*“ Pokud takto pochybí královský vilik, má nápravu zjednat král, pokud vilik komorníkův, který snad vykonával jurisdikci na statcích určených komorníkovu úřadu, pak zaplatí vysokou pokutu, pokud pán, šlechtic, pak může ztratit svůj úřad spojený s držbou půdy. Proto jsou již velmi záhy četné ústavy takového vilikova „dobrodiní“ zbavovány právě prostřednictvím imunit, jak ukazují výstižně klášterní privilegia.⁶⁶ Prøe-se tedy najednou objevuje v první polovině 13. století vilik jako hlavní reprezentant panovníka na dílčích územích? S největší pravděpodobností jde o následek událostí, které přinášejí prudké zvraty ve sféře sociální a ekonomické. Mění se poměr lidí bezprostředně závislých na panovníkovi, na církevních ústavech i na nejrůznějších urozcích; do hry vstupují také privilegovaní obyvatelé prvních institucionálních měst. Se vznikem těchto měst dochází v době Přemysla Otakara I. k nutnosti reorganizace zeměpanského majetku, k přerozdělení rolí úředníků sice se rozpadající, nicméně vizuálně zatím fungující hradské soustavy. Vilika zřejmě panovník staví jako protiváhu starým kastelánům a soudcům, podkomořího jako protiváhu starým komorníkům, i když pole působnosti posledně jmenovaných je odlišné. Zájem o zázemí, jež si purkrabí, komorníci a soudci pro své úřady vybuodovali, je zřejmě již odvádí od péče o majetek panovníkův, resp. o něj někdy „pečují“ až příliš, a proto se musí objevit nový úředník, jež má venkovské državy Přemyslovců hájit. Zároveň, a tu jde opět o platný postřeh R. Kossa, lze v pramenech zachytit celou řadu viliků s německými jmény,⁶⁷ na rozdíl od cůdařů, komorníků a purkrabích, kteří mají většinou jména česká a mnohé z nich lze přiřadit

(66) Srov. Koss, R.: *Forschungen*, s. 43-44, 49-50, a dále s. 60-61, kde jsou však uvedeny téměř výhradně pasáže ze středověkých falz, jejichž výpovědní hodnota je nižší. Nejvýstižnějším dokladem z moravského prostředí je patrně pasáž z listiny krále Jana pro starobrněnský klášter z 2. října 1323: „*Item si in bonis ad ipsum monasterium pertinentibus talem contigerit perpetrari excessum, propter quem bona ipsa per dictum villicum seu iudicem prouincialem nostrum deberent spoliari, nolumus quod bona ipsa per dictum villicum seu iudicem prouincialem debeant propterea spoliari, nec quod ipse villicus seu iudex prouincialis de correctione huiusmodi excessus se aliquomodo intromittat.*“ K výkonu „spravedlnosti ex officio“ vilikem srov. též VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.-15. století)*. (Zakladatelská práva. - Pozemková vrchnost. - Imunita.) Část 2. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská. Práce ze Semináře československých právních dějin na Právnické fakultě Karlovy university v Praze 22. Praha 1937, s. 21-23.

(67) Srov. Koss, R.: *Forschungen*, s. 45, např. Friedrich, Merboto, Hadmar, Ebruš, Jindřich, Bruno apod., viz přehledy úředníků níže.

ke známým i méně známějším šlechtickým rodům. Zdá se tak, že panovníci využívali, i když ne ve všech případech, ale velmi často, služeb osob z německého prostředí, k zajištění vlastní domény. Zde padne myšlenka samozřejmě na aktivní podíl těchto lidí na provádění kolonizace na panovníkových statcích, jak ostatně přibližují následující příklady svědčící rovněž o výkonu hrdelního soudnictví.

Na konci ledna 1264 potvrzuje Přemysl Otakar II. olomouckému měšťanu Jindřichovi zvanému *de Iwaniz* starší ustanovení královského vilika olomoucké provincie Petra, s tím, že má být dědičným rychtářem ve vesnici Velký Týnec, kterou má převést z práva českého na právo německé (emfyteutické). Drobné přestupky má ve vsi soudit řečený Jindřich, závažné trestné činy, jako krádež, cizoložství nebo vraždu, má však soudit králův zmocněnec (*specialis nuncius*) nebo olomoucký vilik (*villicus per Olomucensem provinciam*).⁶⁸ Vyšší soudní pravomoc na královském statku je tak zcela v souladu s Konrádovými statuty v rukou královského vilika. Druhý případ pochází ze 24. května 1305, kdy král Václav II. prodal za sto hřiven jistému Ebrovi rychtářství tržní vsi Kralic na Hané s příslušenstvím. Případy, jež příslušejí před soud královského podkomořího, jež obvykle soudívá v Olomouci, Brně či jiných městech markrabství, nemá v budoucnu soudit Ebro, ale tento podkomoří nebo vilik přímo v Kralicích.⁶⁹ Zde se přímo hovoří o soudní nadřazenosti královského podkomořího nad komorními statky, nejen nad městy a kláštery, ale také nad městečky a vesnicemi. Ze znění tohoto ustanovení by bylo nejspíše možné usuzovat, že na samém sklonku přemyslovské éry byl podkomoří skutečně také nadřazeným královských vilikací a příslušných viliků. Soudní pravomoc viliků však zatím dotčena nebyla.

Rakouský vévoda Friedrich Rakouský dostal na základě smlouvy ze 14. srpna 1308 od Jindřicha Korutanského do dvouleté zástavy některá jihomoravská města a hrady, mezi nimi také *di Purch ze Ywantschitz vnd den Marcht daselbs mit dem Freienwalde, mit Lantgericht* a dále *Znoym Purch vnd Stat mit dem recht vnd ez her chomen ist, mit Lantgericht, als ein Lantrichter daz hat inne gehabt von alter gewonheit, mit Statgericht, mit Zöllen, mit mauten vnd mit allem dem recht vnd nutze vnd darzv gehort, gestift vnd ungestift, an di edelen Lüt, di in dem Lantgerichte sitzent, vnd an psaffen vnd gaistlicher Lüt gut, di sullen bei dem rechte beliben, als ez her chomen*

(68) CDB V-1, č. 399; strov. DUDÍK, B.: *Dějiny Moravy IX*, s. 124.

(69) CDM V, č. 176: *Causas vero, que ad iudicium camerarii nostri pertinent, quas videlicet in Olmucz, in Bruna et aliis ciuitatibus nostris Morauie ipse iudicare consuevit, non ipse Ebro vel heredes sui, sed ipse camerarius uel villicus ibidem in Crelicz iudicabit,...*

ist.⁷⁰ Nejdříve ke „znojemské“ pasáži, která je jen těžko pochopitelná, neboť se v ní vlastně říká, že součástí zástavy má být hrad a město Znojmo i se zemským soudem, jak jej měl zemský soudce podle starých zvyklostí, s městským soudem, se cly, mýty a právy, ovšem bez urozených lidí, kteří na zemském soudě zasedají, bez kněžstva a ostatních duchovních, jimž mají zůstat zachována všechna dosavadní práva. Jak by ale mohl zástavní držitel držet zemský soud, na němž podle našich vědomostí zasedala šlechta – jež by však v tomto případě byla ze zástavy vyňata, zemský soud, který není hmotný a jako instituce je právě utvářen lidmi, kteří na něm zasedají. Věru tvrdý oříšek k rozlousknutí. Aniž bychom však museli uvádět v život krkolomné konstrukce, řešení nacházíme. V textu došlo, jak to bývalo ve středověku poměrně časté, k užití jednoho termínu – *Landgericht* (zemský soud, iudicium provinciale) – ve dvou významech. V tom prvním jde o oblast pravomoci provinciálního soudce neboli vilika, o jím vykonávaný soud uplatňující trestní zemské právo na statcích na území Znojemska, a požitky, které k této vilikaci, k tomuto krajskému rychtářství příslušely a přísluší. Ve druhém případě se ze zástavy vyjímají šlechtici zasedající na zemském soudu, tzn. přísedící soudního shromáždění, které pod předsednictvím cúdaře a komorníka soudí v této době čím dál tím více jen záležitosti šlechty a je již zemskou institucí (a tudíž je zcela nesmyslné, aby se stalo objektem zástavy), či lépe řečeno majetky těchto lidí na Znojemsku, stejně jako statky církevních institucí. Podobně *Landgericht* v Ivančicích je s největší pravděpodobností vilikací (musíme tedy předpokládat existenci „menšího“ vilika sídlícího asi na ivančickém hradě, který soudil podle zemského práva panovníkovy bezprostřední poddané v této oblasti), pokud není ivančickým *Landgerichtem* míněn jen výkon zemského práva v okolí. *Stadtgericht* ve Znojmě je standardním městským soudem, který soudil podle městského práva znojemské měšťany a lidi ze vsí, jež byly tomuto právu podřízeny.⁷¹ Podobně, když hovoří Oldřich z Hradce ve své závěti z roku 1294 jež je formulována pro případ, že by zemřel bez mužských potomků, ve prospěch krále Václava II., uvádí, že dostal od panovníka za své služby na doživotí do zástavy hrad Brumov *cum villis suis et iudicio provinciali ibidem*.⁷² *Iudicium*

(70) RBM II, č. 2183.

(71) Jako „popravu (lantgericht)“ interpretuje pasáž A. SEDLÁČEK: *O starodávním rozdělení*, s. 122, podobně v případě Ivančic také J. DOLEŽEL: *Ivančice*. Dějiny města, v tisku.

(72) CDM V, č. 11. Podle tohoto testamentu byly součástí Oldřichovy zástavy na východní Moravě krom řečeného hradu s panstvím také *oppidum* Uherský Brod, mýta v Uničově a Lipníku, dvě vsi v provincii luccké (*in districtu lucensi*), Hluk, který ovšem získal v roce 1303 od krále Zdislav Měšec (CDM V, č. 149), a Topolná. V roce 1296 Oldřich přislíbil velehradskému klášteru zachovávat jeho právo na mýto v Uherském Brodě, který sám držel od krále

provinciale zde opět znamená výkon trestního soudnictví na zastavených statcích, lze říci i popravu, nikoli soudní shromáždění pánů, panský soud, jak si jej představujeme pod vlivem pozdějších pramenů.

Další zajímavý příklad souvisí také se Znojmem a ukazuje komplikovanost jurisdikčních poměrů. Král Václav II. udělil 23. května 1287 imunitní privilegium statku kostela sv. Michala ve Znojmě, jehož filiálou byla tehdy královská kaple sv. Kateřiny - známá rotunda s přemyslovským cyklem - na znojmském hradě.⁷³ Statky svatomichalského věna se rozkládaly kolem samotného kostela ve městě i ve vsích ve znojmském okolí. Nižší soudní pravomoc měl na nich vykonávat výhradně plebán kostela sv. Michala nebo jím ustanovený rychtář, trestání hrdelních skutků měl provádět purkrabí znojmského hradu (*stupro, homicidio, incendio exceptis, que noster castellanus castri nostri Znoymensis iudicabit*), který byl také ustanoven ochráncem uvedeného věna. To znamená, že statky kostela sv. Michala, jež ležely ve městě, byly vyňaty z pravomoci městského práva, čímž byla vytvořena oblast zvláštní jurisdikce neboli postranního práva, známá i z jiných středověkých měst. Souzení hrdelních skutků na venkovských statcích náležejících kostelu, jež by teoreticky spadalo do pravomoci znojmského vilika, však vykonával - zřejmě z titulu ochránce, vpodstatě králem pověřeného fojta - znojmský purkrabí.

ad vite nostre tempore (CDM V, č. 52), roku 1298 se nazýval z královské milosti doživotní *in jam dicta Lucensi provincia bonorum et hominum possessor seu gubernator* a z tohoto titulu potvrdil obdarování vizovického kláštera polovinou vsi Slopného, které učinil Petr ze Slopného (CDM V, č. 83). V roce 1303 se tituloval *purchrauius de Brunow* (CDM V, č. 158). Jeho postavení jako brumovského purkrabího a správce tzv. lucké provincie bylo zřejmě obdobné, jako postavení Smila ze Střilek, zakladatele kláštera ve Vizovicích, bratra Bočka z Perneggu a Kuna z Kunštátu, který v době vlády Václavova otce Přemysla Otakara II. užíval titulu *castellanus perpetuus Brunowiensis* (CDB V-1, č. 290, srov. též č. 38, 70, 283; CDB V-2, č. 525, 566, 633, 682.) Pro tzv. luckou provincii je v Oldřichově listině z roku 1294 užito stejné označení *districtus* jako pro znojmskou a bitovskou, v roce 1298 je zase označena *provincia*, nelze ji však chápat v jedné rovině s „velkými“ moravskými provinciemi - i když ani ty neměly zcela stejnou hodnotu - nýbrž spíše jako určité příhraniční území se zvláštním režimem, které však bylo chápáno jako jakási volnější část Břeclavska; srov. ZEMEK, M.: *Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století*. (Příspěvek k nejstarším dějinám Moravy.) Brno 1972, s. 102-109, a ŠEBÁNEK, J.: *Falsa slavonická*, s. 103.

(73) CDM IV, č. 255.

Dispozice hrdelního práva a přechod vrchnostenského soudnictví k městským právům

Z hlediska právních poměrů představuje Morava ve druhé polovině 13. století pestrobarevnou, nesystematickou mozaiku. Okrsky městského práva, podle nějž se často soudí i v přilehlých vesnicích, se prolínají se zeměpanskými statky, na nichž soudí podle zemského práva provinciální rychtář (vilik), který ovšem postihuje zjevné hrdelní zločiny na některých statcích církve, jež nejsou obdařeny plnými imunitami, a některých světských držitelů. Ve prospěch vrchností, jak světských tak církevních, však postupně přechází výkon veškerého trestního práva - vlastním výkonem bývají pověřováni fojtové a úředníci jednotlivých panství (*ius* či *iudicium bannitum*, *banteiding*, *foytding*), kteří v určitých intervalech konají přímo ve vesnicích soudní zasedání,⁷⁴ zemské právo v těchto záležitostech je postupně - a tento proces rychle pokračuje v první polovině 14. století - zatlačováno právem městským, jež nakonec převezmou vrchnostenské soudy představované soudními zasedáními rad měst a městeček za předsednictví pána, jeho úředníka či rychtáře, až na nepodstatné výjimky, v celistvosti.⁷⁵ Uvedme některé případy, které výstižně ilustrují změny probíhající na přelomu 13. a 14. století i v prvních desetiletích lucemburské doby.

První pochází z roku 1288, přesněji řečeno z 5. května, kdy vydal král Václav II. imunitní privilegium pro německé rytíře ve Slavkově odvolávaje

(74) Srov. CDB V-1, č. 143; k tomu srov. ŠEBÁNEK, J.: *Kapitoly z české diplomatiky*. ČMM 66, 1946, s. 67, v listině tišnovské abatyše z roku 1257 pro klášterní ves Komín: *Kdyby pak o nějaké veliké provinění činiti bylo, jakožto o ránu anebo o mord, k takovému rozsouzení do tejš naši napředjmenované vsi posla našeho odešleme, ... Než vejšiho práva, kteréž se poteidych jmenuje, míti nemaji, dále CDB V-1, č. 403, v listině Borše z Ryzmburka z 2. března 1264 o vsi Velká (nad Veličkou), kterou dává klášteru velehradskému: ... *quod iudicem et plantatorem per se habeant speciale, cum quo ter in anno in iudicio, quod vulgo bandich dicitur, comparent de querimnis tamquam ceteri nostri homines responsuri, nisi quod de satisfacionibus culparum suo domino tenebuntur*. Biskup Bruno podřizuje 24. února 1270 ves Fryčovice v hrdelních věcech soudu rychtáře biskupského města Brušperka: *Idem vero H. iudex suiue heredes et homines prefate ville in civitate nostra Brunspurg querent iudicium, quod foytdink dicitur, ter in anno; volentes, ut omnes cause criminales coram loci iudice debeant pertractari* (CDB V-2, č. 607.) Podobně zavázal v roce 1301 zemský komtur řádu německých rytířů Heinrich z Byern rychtáře v Kreuzendorfu Bertholda a jeho nástupce, že mají po třikráte v roce dobře přijmout a potřebným opatřit řádové bratry, kteří budou předsedat soudnímu dni nazývanému *wyttinck* (*Vogtding*) - PETTENEGG, E. G. V.: *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien I. Prag - Leipzig 1887*, s. 210, č. 807.*

(75) K vývoji hrdelního soudnictví ve Slezsku pro stejné období přehledně a v podstatě se stejnými závěry MENZEL, J. J.: *Die schlesischen Lokationsurkunden des 13. Jahrhunderts*. Würzburg 1978, s. 269-281.

se přitom na zásluhy, jež mu prokázal zemský komtur tohoto řádu Ditold. Král vyjímá poddané řádu ve Slavkově i okolních řádových vsích (*cruciferorum homines manentes in Nouosedlicz et villis ipsum forum Nouosedlicz adiacentibus*) z jurisdikce zemských úředníků (*a iurisdictione omnium beneficiariorum terre Morauie*), povoluje vojáckým řeholníkům postavit u Slavkova šibenici a trestat na jejich statcích jakékoli přečiny podle schválených zvyklostí a civilního práva (*dantes eis potestatem plenariam habendi et erigendi apud ipsum forum Nouosedlicz patibulum ac quoslibet excessus, qui in hereditate eorum commissi fuerint secundum consuetudines approbatas et iura civilia animadversione debita puniendi*).⁷⁶ Je zřejmé, že před tímto privilegiem byly trestní zásahy (které ostatně umožňovala v případě hrdelních skutků i imunita Přemysla Otakara I. pro řád německých rytířů z roku 1222, později vícekrát potvrzovaná)⁷⁷ na slavkovském panství v rukou královských úředníků. Zároveň se mění charakter práva, podle něž se má soudit; hovoří se totiž o civilním právu, pod nímž si lze nejspíše představit kupředu se deroucí právo městské. Pak lze ovšem předpokládat již asistenci slavkovského rychtáře a přísedících.

O deset let později, 18. června 1298, získávají od téhož krále svoji výsadní listinu také Klobouky, ves kláštera zábrdovického. Václav II. povýšil ves mezi trhovými místy a udělil jí právo týdenního trhu. Lidé z Klobouk a dalších devíti vesnic, jež patřily v okolí zábrdovickým premonstrátům, byli vyňati z pravomoci moravských zeměpanských úředníků, s tím, že jakékoli případy mají být souzeny opatem kláštera, resp. jeho prokurátory, soudci či úředníky. Pokud by však klášterní představení výkon spravedlnosti zanedbávali, měl připadnout zpět zemským úředníkům, jež dříve soud vykonávali (*tunc ad beneficiarios terre ipsius, ad quos prius dictorum pertinebat iudicium, ea vice pro iusticia recurratur*). Kloboučtí se navíc měli ve všech záležitostech – i hrdelních – řídit měninským právem (*utantur in causis quibuslibet iure, quod habetur in oppido nostro, dicto Menyn*) a královským úředníkům měli ohlásit jen zločin, který by na jejich teritoriu spáchal nějaký šlechtic a byl při něm zadržen; ten měl být potom potrestán, „jak je až posud obvyklé podle zvyklostí a práva téže země“ (*sicut de consuetudine ac iure terre ipsius hactenus est consuetum*).⁷⁸

Jednu z nejpůsobivějších a nejpreciznějších ukázek soudní imunity ve prospěch duchovní instituce přináší listina krále Jana z 2. října 1323 pro

(76) CDM V, č. 2; ke správné dataci srov. JAN, L.: *Slavkov u Brna ve 13. století a vznik komendy řádu německých rytířů*. ČMM 107, 1988, s. 271–272, 277, pozn. 68.

(77) CDB II, č. 239; srov. JAN, L.: *Slavkov u Brna*, s. 265–266, 271, pozn. 66.

(78) CDM V, č. 95; písemností se nedávno zabýval M. ŠVÁBENSKÝ: *Počátky Klobouk v písemných pramenech*. In: *Klobouky u Brna. Město, dějiny, krajina a lidé*. Brno 1998, s. 61–67.

novou fundaci vdovy po dvou králich Alžběty na Starém Brně. Pro přehlednost rozdělme ustanovení do tří odstavců:

1. Všichni lidé z klášterních statků jsou vyňati ze soudu a jurisdikce moravských zemských úředníků.

2. Jestliže by se abatyše kláštera dostala do sporu se svými vlastními lidmi, tj. svými poddanými, a nedosáhla spravedlnosti na základě zemského práva, má v oprávněných případech postoupit svoji stížnost brněnskému soudu a jeho úředníkům. Brněnští úředníci mají záležitost rozhodnout podle zemského práva a pokud by byli následkem toho klášterní lidé pokutováni, pokuta nemá připadnout úředníkům, nýbrž klášteru.

3. Jestliže někdo z klášterních lidí spáchá hrdelní zločin, pokuta nemá náležet králi, ani jeho úředníkům, ale klášteru, jenž má právo trestat. Jestliže bude na klášterních statcích spáchán takový zločin, kvůli kterému by měly být popleněny vilikem neboli provinciálním rychtářem, nemá vilik plenit ani zasahovat a skutek má potrestat abatyše, příp. její úředník.⁷⁹

I když je vynětí z pravomoci zemských (provinciálních) úředníků teoreticky úplné, v praxi se před zemský soud mohou klášterní poddaní dostat ve svých sporech o peníze či věci se samotnou vrchností, abatyší, pro kterou představuje soud brněnských úředníků jediné (samozřejmě s výjimkou soudu církevního) soudní místo, kde může vystupovat, a zároveň místo odvolací. Zdálo by se, že komentovat potenciální zásahy vilika

(79) CDM VI, č. 249, s. 187: „*Volentes insuper ut monasterium ipsum in supranominatis bonis sibi collatis, et que acquireret, vel ei conferentur, in posterum speciali gaudeat libertate, omnes homines in bonis ipsius monasterii residentes, ab omni officialium et beneficiariorum totius terre nostre Moraviae iudicio et iurisdictione eximimus, et esse volumus ab eorum potestate perpetuo liberos et exemptos, ita quod abbatissa dicti monasterii, que nunc est, et que pro tempore fuerit, super exhibenda de hominibus ipsis iusticia in causa qualibet requiratur, et in quacunque causa abbatissa ipsa, in exhibenda de hominibus ipsis iusticia jure terre negligens fuerit vel remissa et hoc evidenter et racionabiliter apparebit, tunc in causa illa ad iudicium et beneficiarios Brunenses per conquerentes, pro exhibenda de hominibus predictis iusticia habeatur recursus, et ipsi beneficiarii extunc de hominibus ipsis tenebuntur et poterunt in causa ipsa conquerentibus iusticiam facere jure terre, et si tunc aliquem hominum ipsorum in ipso Brunensi iudicio in aliqua pecunia vel res ipsa non ipsis beneficiariis, sed predicto monasterio tota cedat. Et si forsitan aliquem vel aliquos de hominibus ad monasterium ipsum pertinentibus talem excessum perpetrare contigerit vel excessus, propter quem vel quos penam subire debeant capitalem, condemnatione super hiis habita, bona ipsius condemnati non ad nos, nec ad aliquem officialem vel beneficiarium nostrum, sed ad monasterium ipsum totaliter volumus pertinere. Item si in bonis ad ipsum monasterium pertinentibus talem contigerit perpetrari excessum, propter quem bona ipsa per villicum seu iudicem provincialem debeant propterea spoliari, nolumus quod bona ipsa per dictum villicum seu iudicem provincialem debeant propterea spoliari, nec quod ipse villicus seu iudex provincialis de correptione huiusmodi excessus se aliquomodo intomittat. Ymmo concedimus et volumus, ut abbatissa predicta, vel eius officialis talem excessum corrigat, prout sibi videbitur expedire.*”

v případě hrdelních skutků, v samotném textu označené slovesem *spoliare*, je zbytečné, ve skutečnosti však jde o úřední konfiskaci, jeden z trestních postupů běžných v zemském právu, vycházející ze soudního výroku, jak dosvědčuje písemnost na jméno svatojiřské abatyše Anežky, která sice není zcela spolehlivá, vznikla však jistě ještě ve 13. století a z tohoto hlediska přináší v dané záležitosti spolehlivou informaci: *confiscationis sententia, que plen dicitur, locum non habet*.⁸⁰ Zneužitelnost takového „plenu“ viliky je ovšem nasnadě...

Jan Lucemburský udělil 7. června 1327 na základě intervence břevnovského opata Bavora z Nečtin rajhradskému klášteru, který byl vlastně proboštvím kláštera břevnovského, *provinciale iudicium per omnes districtus ad dictum monasterium Reigrad spectantes, tam in causis pecuniariis quam capitalibus seu criminalibus sive mutilationis sive mortis cuiuslibet*. Moravský zemský hejtman, *beneficiarii per districtum Brunensem*, rychtáři a přísežní neměli uplatňovat nad zločinci dopadenými na statcích rajhradských benediktinů ani na zadržených klášterních poddaných svoji spravedlnost a vykonávat soud, naopak, měli takové osoby oznámit do kláštera, kde by byly podrobeny soudu.⁸¹ V tomto případě je zcela zřejmé, v jakém významu je spojení *iudicium provinciale* použito. Nejde o nějaký reálný krajský soudní dvůr, nýbrž o výkon veškerého, i hrdelního soudnictví, nejspíše na základě zemského práva, byť to v listině *expressis verbis* nestojí, na statcích rajhradského proboštví. Důvodně lze předpokládat, že do uvedeného roku zasahovali na klášterním zboží úředníci brněnské provincie, pro niž je tentokráte užito termínu *districtus*, podobně jako pro klášterní statky (a tím i okrsek soudní pravomoci). Zajímavý příklad, jak jeden pojem označuje dvě naprosto odlišné záležitosti!

Z listiny Janova syna Karla ze 13. května 1334 určené velehradskému klášteru vyplývá, že v klášterní lokalitě Velkých Němčicích existoval od nepaměti (*a longe retroactis temporibus cuius inicii uel contrarii memoria non existit*) hrdelní soud (*judicatus cum exercicio et baylya meri et mixti imperii ac gladii potestate in facinorosos et reprobos tenendique furcam et cippum ac aliorum iurium*); klášter získal potvrzení této soudní pravomoci od krále Jana, listina však byla předešlého roku nešťastnou náhodou poškozena, a proto Karel vydal klášteru nové privilegium, jímž výkon hrdelního práva (*judicatum ac gladii exercitium cum furca et cippo inibi tenendis et*

(80) CDB II, č. 378; srov. BRANDL, V.: *Glossarium*, s. 233, a především VANĚČEK, V.: *Konfiskace a plen v nejstarším českém právu*. Naše právo a stát. Praha 1928, s. 54-67.

(81) CDM VI, č. 342. O dva dny později, 9. června 1327, král Jan upozornil zemského hejtmana Jindřicha z Lipé, brněnského komorníka a další úředníky, že lidé rajhradského proboštví jsou vyňati z jejich pravomoci a nepřisluží před jejich soud, jenž náleží pouze proboštovi - CDM VII, č. 246.

exercendis) potvrdil.⁸² Terminologicky vychází Karlova listina ze zahraniční praxe, pravděpodobně ze severoitalské, jak dosvědčuje použití vícevrstevnatého právního termínu *baylya*, resp. říšské, na což ukazuje spojení *merum et mixtum imperium*.⁸³ O rok později, 14. srpna 1335, markrabě Karel osvobodil klášter od povinnosti oznamovat vraždy a zranění, tedy těžké kriminální delikty, spáchané na klášterních statcích provinciálnímu soudu (*ut vos et vestrum monasterium propter aliqua homicidia, wlnera, seu lesiones corporales in bonis vestris commissas, ad denuncciationem sude prouincialis minime teneamini, vosque a denuncciatione huiusmodi absolutimus et liberamus*).⁸⁴ Když Karel uděloval 25. března 1338 klášterní vsi Fryšavě (dnes Břežany) na Znojemsku týdenní trh a povyšoval ji tak mezi městečka, stanovil, *ut decetero prefatum monasterium, in predicta villa Vrischow, seu oppido, cippum et patibulum habere debeat, atque possit, ad animadvertendum seu iudicium faciendum*, tj. povolil zřízení pranýře a šibenice a všechny klášterní poddané, laiky i konvrše, s výjimkou osob příslušných před zemské úředníky (*zudariis, provincialibus seu villicis aut aliis terre Morauie iudicibus vel iusticiariis*), podřídil klášterním soudcům (rychtářům). Vladykové, rytíři a šlechtici (*aliqui bladicones, seu persone militares et nobiles*), jež by spáchali na klášterství nějaké zločiny, se měli i nadále zodpovídat před zemskými úředníky.⁸⁵ O dva dny později, 27. března, markrabě Karel společně s potvrzením velkého privilegia Přemysla Otakara I. udělil klášteru stejnými slovy hrdelní právo na všech jeho statcích (*in omnibus bonis suis, que nunc habent in Morauia*),⁸⁶ podobně jako učinil také již 25. března 1338 totéž ve prospěch kláštera žďárského,

(82) CDM VII, č. 14. V Karlově listině tedy nešlo o získání hrdelního práva, jak uvádí I. ŠTARHA: *Hrdelní soudy na Břeclavsku*. Jižní Morava 32, 1996, s. 59, nýbrž o potvrzení tohoto práva, jež bylo podstatně staršího data. Srov. též HURT, R.: *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. 1205-1650*. Olomouc 1934, s. 82.

(83) Srov. *Lexikon des Mittelalters I*, sl. 1379: *Balia*, sl. 1354-1357: *Baillie*, *Bailliege*. K užití termínu *merum imperium* srov. WIEDL, Birgit: *Salcburský arcibiskup Friedrich II. z Walchen a jeho poměr k Přemyslu Otakarovi II. a k Rudolfu Habsburskému*. In: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*. Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II. Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.-27. září 1996 ve Znojmě. K vydání připravili M. Bláhová a I. Hlaváček za spolupráce J. Hrdiny a P. Kubína. Praha 1998, s. 129, dále SCHWIND, Ernst Frh. v. - DOPSCH, Alphons: *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erbländer*. Innsbruck 1895, č. 58. Ke Karlovu pobytu v Itálii před příchodem na Moravu především KAVKA, F.: *Karel IV. Historie života velkého vladaře*. Praha 1998, s. 46-65; srov. též PAULER, R.: *Die deutschen Könige und Italien im 14. Jahrhundert*. Von Heinrich VII. bis Karl IV. Darmstadt 1997, s. 175-223.

(84) CDM VII, č. 69.

(85) CDM VII, č. 194.

(86) CDM VII, č. 196.

10. srpna 1338 kláštera oslavanského či 13. ledna 1342 kláštera pustiměřského.⁸⁷ Z pravomoci provinciálních i městských úředníků (*a potestate et iurisdictione beneficiariorum nostrorum et iudicum, tam prouincialium, quam eciam ciuitatum quarumlibet regni nostri*) vyňal ovšem velehradský klášter, jeho poddané a majetky *tam in terra Morauie quam Oppauie* již 2. března 1315 král Jan, přičemž výslovně ustanovil, že řeholníci a jejich poddaní nemají být poháněni před soudy v Brně, Bzenci, Přerově či Opavě (*vt nec Brunam, Bisencz, Prerow, uel Oppauiam, nec alias, ad quecunque iudicia*), tedy v provinciích, kde měl klášter své statky. Podobnou imunitu obdržel již 28. února 1315 klášter žďárský, ze soudů je zde jmenován jen brněnský (*ut nec Brunam nec alias ad quecunque iudicia*), neboť majetek tohoto cisterciáckého ústavu se rozkládal pouze v této provincii.⁸⁸ Přesné jsou také formulace listiny krále Jana z 10. dubna 1336 určené opatu louckého kláštera a jeho poddaným. Osvobozuje se *a potestate et iurisdictione camerariorum, czudariorum, beneficiariorum et iudicum nostrorum per terram Morauie*, určuje se, že majetkové a trestní záležitosti mají být souzeny *nec Znoymam, Brunnam, Olomuncz, Biesencz, Prerow, nec alias ad quecunque iudicia*, nýbrž v případě opata před králem, markrabětem nebo zemským hejtmanem, v případě klášterních lidí má soudní pravomoc vykonávat přímo opat a jeho soud, a to nikoli *jure czude, sed ciuili*, tedy nikoli podle práva užívaného na cudě, tedy práva zemského, nýbrž podle práva „civilního“, práva městského.⁸⁹ V klášterní vsi Oblekovicích, povýšené na tržní, se má v budoucnu konat soud nad zločinci (*vt quoscunque malefactores de cetero in bonis dicte abbacie contingerit in crimine deprehendi, tales malefactores ad dicti fori in Olakowicz iudicium ducantur et ibidem secundum quod qualitas commisi criminis exegerit, pena debita puniantur*).⁹⁰ Stejný formulář v obecné části, tj. vyněti z pravomoci provinciálních soudů a předání hrdelní pravomoci na základě městského práva, byl užit markrabětem Karlem 12. listopadu 1342 k dobru probošta a poddaných kláštera premonstrátek v Dolních Kounicích.⁹¹ U opata, resp. probošta,

(87) CDM VII, č. 193, 209, 380.

(88) CDM VI, č. 87, 88.

(89) Ztotožnění „civilního“ práva či soudu s městským právem lze nalézt v padělané listině s datem 6. června 1252 na jméno markraběte Přemysla Otakara pro kostel sv. Hypolita ve Znojmě a špitál sv. Františka, vlastně řád křížovníků, v Praze; sám padělek však vznikl před 28. dubnem 1259 a z hlediska našeho poznávání je tedy relevantní: *Item civili iudicio, quod mieske prawo dicitur*. Podobně v listině převora augustiniánských poustevníků z Krasikova se městský soud v Moravské Třebové nazývá *iudicium civile* (CDB V-2, č. 628.)

(90) CDM VII, č. 112.

(91) BISTRČICKÝ, J. - SPURNÝ, F. - VÁCLAVEK, L. - ZEMEK, M.: *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archívu ve Vaduzu 1173-1380*. I. díl. Mikulov 1991, č. 69, s. 113-114.

jde vlastně o vynětí z přímé kompetence provinciálních úředníků (to ovšem neznamená vynětí ze zemského práva) a podřízení panskému soudu, jemuž panovník nebo v této době již jeho zástupce, zemský hejtman, předsedá, v případě poddaných se dává klášterům kompletní výkon vrchnostenského soudnictví a to, což je cenné zjištění, na základě městského, v obou případech nejspíše znojenského práva. Zároveň se v listinách, podobně jako ve žďárské imunitě z 28. února 1315 a velehradské z 2. března 1315 (viz výše), ozývají jména míst, v nichž docházelo k soudním zasedáním a v jejichž okrsku (provincii) měl klášter své zboží, přičemž se nevylučují také další lokality. Vynětí louckého kláštera z hrdelního zemského soudnictví posílil markrabě Karel ještě 6. dubna 1342, když svým mandátem upozornil Erharda z Kunštátu, komorníka *czude Brvnnensis*, že opat s konventem jsou vyňati a osvobozeni a *jurisdictione czude cuiuslibet* a zakázal mu *abbatem ipsum, homines aut bona sua in tuo prouinciali iudicio iudicare ad cuiuscumque instanciam audeas quomodolibet aut presumas*. Důležité také je, že ve věci klášterní exempce se Karel odvolává nejen na své vlastní privilegium a svobodu svého otce, ale také výsady předchozích králů.⁹² To ukazuje na dávnější charakter klášterního osvobození z pravomoci zemského soudu a práva.

Výkon soudní pravomoci, možná však ještě ne vždy v plné šíři, může být v některých případech skutečně podstatně starší záležitostí jdoucí až k první polovině 13. století, jak dosvědčuje listina Roberta, opata kláštera Hradiště u Olomouce, z 3. května 1256. Opat zde zbavuje olomouckého měšťana a správce mostů Siegfrieda, který dostává do držení jeden a půl klášterního lánu v Topolanech, podřízenosti opatskému soudu, *que „obcne schud“ dicuntur in vulgari*.⁹³ To znamená, že opat disponoval soudním výkonem na klášterních statcích; tento soud se spíše než *obecní* nazýval *obecný* a nemusí být pochyb, že jeho právo bylo právem zemským (právě proto došlo k vynětí měšťana podřízeného jinak privilegovanému právu jeho města, tj. v tomto případě magdeburskému).

Za více než povšimnutí stojí jistě také další dvě Karlovy listiny z počátku 40. let 14. století. V té první, z 29. června 1340, markrabě oznamuje, že nařídil na hoře Tepenci, kterou odkoupil od olomouckého biskupa, postavit hrad Twingenburg. Zároveň slibuje, si *in predicto castro futuris temporibus villicum, poprawczonem uel alium quemvis officialem institui seu residere, vel castrum ipsum tenere aut iudicium zude inibi collocari contingerit*, tedy bude-li na hradě sídlit královský úředník, který bude vykonávat

(92) CDM VII, č. 403.

(93) CDB V-1, č. 77.

soud dle zemského práva, nemají mu podléhat statky a lidé biskupství a kapituly.⁹⁴

Odměnou za věrné služby osvobodil markrabě Karel 26. března 1342 ves Vlasatice na Znojemsku (*in Snoymensi prouincia situatam*), jež patřila brněnskému měšťanu Ditlinu Mořicovu, *a suppa nec non a villicatione, poprawcionatu et iudicio prouinciali Snoymensi et specialiter ab omnibus et singulis iuribus et iurisdictionibus quibuscumque vocabulis in vulgari Morauico seu latine vocentur in quibus ad suppam et ad zudam Snoymensem et ad quoscumque beneficiarios ipsa villa ab olim pertinebat*, tedy od veškeré příslušnosti k zeměpanskému znojemskému soudu - užití termínů *villicatio, poprawcionatus* a *iudicium provinciale* představuje v podstatě pleonasmus, podobně jako tomu bývá u výčtů úředníků, termín *suppa* lze nahradit slovem *úřad* a termín *zuda* slovem *zemský soud* - a povolil Ditlinovi ve vsi krom opevnění dvora (vlastně faktického zřízení tvrze) zřídit pranýř a šibenici a tím vykonávat hrdelní právo (*dominio utili et directo necnon iurisdictionem perfectam plenoque iudicio*).⁹⁵ Jde o zřídka a přitom důležitý doklad skutečnosti, že poddaní světských vrchností (že šlo o měšťana, nehrálo žádnou zvláštní roli)⁹⁶ náleželi ještě krátce před polovinou 14. století před soud provinciálních úředníků a tím pádem byli souzeni podle zemského práva. Zároveň, a to je snad nejdůležitější, nám tento poslední případ důrazně připomíná, že výkon soudnictví na všech statcích, ať zeměpanských, šlechtických či církevních, byl svoji povahou regál a panovník se jej musel v něčí prospěch zříci; nebylo zřejmě možné jej jednoduše uzurpovat. U církevních vrchností se obraz tohoto procesu jeví víceméně celistvě, neboť panovnické imunitní listiny se z větší části zachovaly, u světských vrchností můžeme podobný postup jen předpokládat, protože písemných svědectví se dochovalo jak šafránu. Takovou špetku vzácného koření představuje jistě i listina krále Jána vydaná 11. března 1332 v Paříži, již se potvrzuje osvobození majetku mikulovského Hartneida Liech-

(94) CDM VII, č. 279: ... *hoc omnino absque bonorum et hominum predictorum fiat dispendio et iactura; purgrauis castri ipsius seu villico ac officialibus huiusmodi in ipsis nullam iurisdictionem potestatem, ius vel dominium penitus habituris.*

(95) CDM VII, č. 398. Srov. MEZNIK, J.: *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 136; I. ŠTARHA: *Hrdelní soudy na Znojemsku*. Jižní Morava 1994, s. 49-57, si případu Vlasatic kupodivu podrobněji nevěšmá. Vlasatice byly původně součástí majetkového vybavení dolnokounického kláštera (srov. CDB V-2, č. 801). V roce 1333 je klášter byl nucen kvůli svému velkému zadlužení prodat znojemskému měšťanu Stanislavovi za 400 hřiven, které byly splaceny Židu Jakobovi z Retzu (BISTRICKÝ, J. - SPURNÝ, F. a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 61, s. 102). Neznámou transakcí se ves dostala brněnskému měšťanu Jakubu Šmelclinovu, který ji někdy před rokem 1342 prodal za 600 hřiven Ditlinu (Dětřichu) Mořicovu (ZDB I, č. 73).

(96) Srov. BRANDL, V.: *Kniha Drnovská*. Brno 1868, s. XIX-XX.

tenštejna od zemské berně a zároveň starší vynětí jeho dědiců, poddaných a služebníků z pravomoci zemského soudu (*noch sein erben noch sein laut und diener, edel oder unedel, die ouf dem gut sint gesezzen, nyemant muge noch sulle fur die zoud, daz ist fur daz lantrecht laden oder getreiben, oder dehein recht ersten oder ervolgen*),⁹⁷ což znamená, že soudní výkon náležel na jeho panství Liechtenštejnovi samotnému.

Na uvedených příkladech převážně z prostředí církevních ústavů lze zároveň sledovat vývoj, kdy se zřetelně odděluje vrchnostenské soudnictví (užívající ve druhé polovině 13. století již často, v první polovině 14. století zřejmě převážně, k vlastnímu souzení městského práva) od soudnictví a práva zemského, jež se stává právním forem privilegovaných vrstev, tedy šlechty a představených duchovních institucí. V případě světských vrchností šel vývoj zřejmě podobnou cestou; jakmile tržní centra na jednotlivých panstvích přijala městské právo a začala se jím řídit, tomuto právu byly podřízeny i okolní vesnice. Šlo zcela jistě o dlouhodobý, několik desítek let (pravděpodobně celé jedno století, přibližně od poloviny 13. do poloviny 14. století) trvající proces, u něž by bylo zřejmě velice obtížné a navíc i zbytečné pokusit se vystopovat nějaké obecnější tendence na panstvích jednotlivých šlechtických rodů či v určitých regionech. Prameny jsou pro takovou minuciózní práci totiž nesmírně skoupé a tak se případy církevních institucí, čehož si povšimli někteří starší i novější autoři,⁹⁸ stávají zásadním zdrojem našeho poznání v této oblasti. Vždyť v mnoha případech v laickém prostředí asi nebyly listiny vůbec k dispozici, jak ukazuje případ Lichtenštejnův z roku 1332, kdy svá práva šlechtic dokazuje nejen listinami, ale starým zvykem a zárukou (*mit urchunden und mit alter gewonheit und gewer hat beweisert und bewert*).⁹⁹ Jisté je, že ekonomické svobody (tj. tržní oprávnění a další výhody) kráčely většinou bok po boku s osvobozeními v oblasti soudní, tj. s udělením hrdelního práva vrchnosti a souboru již stávajících městských práv komunitě vlastní lokality. Za závažné však lze považovat zjištění, že výkon soudní pravomoci, především hrdelní, není automaticky spojen s držbou půdy, ať již ve formě věna duchovní instituce nebo šlechtického alodu, naopak je to svrchované právo panovníkovo, regál, jehož výkon český král a mo-

(97) BISTRICKÝ, J. - SPURNÝ, F. a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 60, s. 100; méně kvalitní edice v CDM VI, č. 438, s. 334–335, kde místo *czoude*, *zoud* mylně čteno *Stände*.

(98) Především Vaněček, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě. (12.-15. stol.)* (Zakladatelská práva. - Pozemková vrchnost. - Imunita.) Práce ze Semináře československých právních dějin na Právnické fakultě Karlovy univerzity v Praze 18, 22, 24. Praha 1933, 1937, 1939.

(99) BISTRICKÝ, J. - SPURNÝ, F. a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 60, s. 99; CDM VI, Suppl. č. 438, s. 334–335.

ravský markrabě dlouho udržuje ve vlastních rukou, resp. v rukou svých úředníků, především viliků neboli provinciálních rychtářů.

Výkonem vyššího soudnictví na panstvích církevních i světských vrchností se, jak známo, zabýval Václav Vaněček, který došel k názoru opačnému. Domníval se, že tento výkon je – ovšem jen u nejvýše postavených světských držitelů – spojen neoddelitelně a již od svého samotného počátku s výkonem pozemkové vrchnosti.¹⁰⁰ V praxi by to znamenalo, že jakmile šlechtic převzal jakoukoli formou od panovníka, resp. panovnické komory, určitý statek, začal na jeho teritoriu automaticky vykonávat hrdelní jurisdikci. Pro podporu svého názoru uvádí Vaněček několik příkladů, z nichž obzvláště dva zaslouží zbystrěné pozornosti.

Prvním je falzum listiny krále Přemysla Otakara I. s datem 27. dubna 1218, pocházející asi z poloviny 13. století, podle nějž král potvrzuje mikulovskému purkrabímu Štěpánovi (z Medlova) starší výsady udělené prý markrabětem Vladislavem Jindřichem (*idem ius, quod frater noster ei dedit*).¹⁰¹ Udělené právo spočívá v tom, že na Štěpánových statcích nemá zasahovat zeměpanský komorník a veškerý soud má náležet Štěpánovu vilikovi (*sed omne iudiciū coram suo prefecto, scilicet villico domini Stephani, subire debeat*), s tou však výjimkou, že dopadený zloděj má být předán zemskému soudci (*excepto hoc solo, quod si fur iuste cum furto comprehensus fuerit, iudici terre reprehentetur*). Výjimku Vaněček odbývá poukazem, že jde vlastně o zásah na základě trestního soudnictví *ex officio*. Pak by ovšem bylo nutné považovat tohoto soudce (*iudex terre*) vlastně za provinciálního rychtáře.

Druhým příkladem posloužila listina Přemysla Otakara II. z 3. února 1265 určená Herbordu z Fulštejna, stolníku olomouckého biskupa Brunna.¹⁰² Král zde uděluje Herbordovým statkům na Opavsku, jež jsou in

(100) VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení*, s. 40: „Není proto neoprávněná domněnka, že ve 13. století stav právní byl asi takový, že všichni, kdož náleželi k panstvu, na svých statcích měli vůbec také plnou jurisdikci bez omezení, a to na starých základech, blíže těžko zjistitelných, zatím co ostatním, zejména pozdějšímu vladectvu, v tom zabránila snaha panovníků právě zmíněná, již se zde podařilo vývoj včas podchytiti a uplatniti hrdelní regál.“ Vaněček ovšem vychází z některých mylných předpokladů (přilži pokročily vývoj vyšší šlechty, existence rozsáhlých šlechtických alodních dominií již v 11. a 12. století) a nepřináší pro své vývody ani jediný pádný důkaz. Poznatky o stavu společnosti v 11. a 12. století (srov. nejnověji J. ŽEMLIČKA: *Čechy v době knížectví*, především s. 174–201) a systému správy země dovolují předpokládat opravdu hrdelní regál panovníkův a jeho postupný rozklad počínající někdy na přelomu 12. a 13. století. Velcí pozemkoví vlastníci pak získávali oprávnění vykonávat vyšší soudnictví formou jakýchsi, řečeno s V. Vaněčkem, zvláštních koncesí.

(101) CDB II, č. 373.

(102) CDB V-1, č. 432.

terminis regni nostri et sub jurisdictione nostra, takovou svobodu (*damus et concedimus de speciali gratia consimilem libertatem*), jakou již dříve obdržely statky Voka z Rožmberka ležící v opavské provincii. Herbordovi lidé nemají náležet pod pravomoc zemského soudu a soudních úředníků – provinciálního rychtáře, cůdaře, komorníka i ostatních, výkon civilního soudnictví má náležet Herbordovi a jeho dědicům, jimž také mají připadnout pokuty neprávem uložené *per iudices terre* jeho lidem; jen kdyby Herbordovi nástupci odepřeli výkon spravedlnosti, měla být hledána u zemského soudu a jeho úředníků.¹⁰³ „Že by se tímto privilegiem pozemkově vrchnostenská jurisdikce teprve zakládala, o tom nemůže být řeči. Privilegium stanoví jen její výhradnost,“ uzavírá Vaněček.¹⁰⁴ Král však v listině sám říká, že chce srovnat soudní podmínky na Herbordových statcích s podmínkami na statcích rožmberských, to znamená, že skutečně došlo ke změně stavu. Navíc je formulace Přemyslovy listiny jasná, říká se: *damus et concedimus ... libertatem*, nestojí zde sloveso *confirmamus* či nějaké podobné, z nějž by bylo možné usuzovat na potvrzení stávající situace. Navíc z textu vyplývá ještě jeden poznatek, Herbordova jurisdikce se zřejmě nevztahovala zcela na oblast trestního práva, neboť se hovoří o neprávem udělených pokutách zemskými soudci. Pokud by soudil i takové skutky sám Herbord, nemohlo by se o pokutách hovořit. Tak právě uvedené případy svědčí pravý opak toho, než co z nich vyvozoval V. Vaněček. Vypovídají o tom, že ve starém českém státě byl výkon soudnictví chápán původně jako svrchovaná záležitost panovníka, který ji teprve postupně – a často ani ne hned kompletně – předával, asi většinou či alespoň často bez písemných podkladů, světským vrchnostem. Tyto změny v jurisdikčních poměrech probíhaly zřejmě od počátku 13. století zároveň se změnami sociální a ekonomické struktury společnosti. Bylo to ostatně v době, kdy se teprve vytvářela vrcholně středověká šlechtická dominie a zároveň komplex práv spojený s výkonem pozemkové vrchnosti.¹⁰⁵

(103) „... videlicet ut homines dictarum villarum sive bonorum ad provinciale iudicium non trahantur iudexque provincialis, zudarius, camerarius et alii beneficiarii, quocunque censeantur nomine, qui pro tempore fuerint, nullam penitus in eis iudicandi vel aliquid faciendi occasione iudicii habeant potestatem; sed per te ipsum et haeredes tuos in bonis tuis omnes iudicentur causae civiles, quaecunque fuerint iudicandae, nisi forsitan querelantes apud te, haeredes tuos defectum pateantur communis iustitiae, quae servatur in terra, tunc enim ad iudices et beneficiarios nostrae terrae iudicium recursum habebunt. Hoc nihilominus per huiusmodi concessionis gratiam tibi et haeredibus tuis salvo, quod culpa, in quibus homines tui praestita satisfactione iniuriarum passis per iudices terrae tunc condemnati fuerint, tibi ac tuis haeredibus plene cedant.“

(104) VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení*, s. 37.

(105) Srov. především ŽEMLIČKA, J.: *Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců*. ČMM 109, 1990, s. 17–38.

Jak se ze soudce stane cúdař

V uvedených příkladech se několikrát ozvalo slovo *cúda*, případně slovní spojení *ius czude*, tedy právo *cúdy*, jimž je zcela bezpochyby míněno zemské právo. Se slovem *cúda* se pak spojuje slovo *cúdař*, v latinské formě *czaudarius* (*czaudarius*, *sudarius*) a v německé *czuder*, *zaudner*. Starší výklad Brandlův,¹⁰⁶ který převzal do svého Slovníku staročeského také Jan Gebauer,¹⁰⁷ vychází z toho, že existovalo staročeské slovo *cúdití*, resp. *cíditi* (do latiny přeložitelné jako *purgare* či *purificare*, do němčiny *reini-gen*, *putzen*), které znamenalo „očišťovati (se)“. *Cúda* pak měla být místem, kde se očišťovalo veřejnou, úřední formou z nařčených zločinů, tedy soudní přísahou. K tomuto výkladu zřejmě přispělo jedno místo, jež V. Brandl cituje jen s vágním odkazem na Dobnerova Monumenta a kde snad skutečně stojí: *ad cudam terrae citari debent ac purgare se*.¹⁰⁸ Tu jde však jen o konkrétní případ tzv. čistotného v souvislosti s ordály a již samo užití slova čistotné (*schizotne*) v imunitních listinách první poloviny 13. století pro některé moravské kláštery¹⁰⁹ vylučuje samo o sobě užívání slova *cíditi* (*cúdití*) v podobném slova smyslu; pak by totiž jistě muselo stát v listinách české slovo „*cúdné*“, a nikoli právě „čistotné“. Slovo *cíditi*, *cúdití* je navíc ve staročeských pramenech doloženo pouze ve významu něco čistit fyzicky, např. dům, obilí, vinici či koně.¹¹⁰ Přání tak bylo opět otcem myšlenky, faktem však zůstane, že Brandl a Gebauer „vyřešili“ problém starších vědců, kteří by rádi slova *cúda* a *cúdař* odvozovali od staročeských slov *súd* a *sudí*, tvaroslovná podoba obou dvojic jim to však s klidným svědomím nedovolovala.

Mnohem bližší pravdě je zřejmě výklad Paula Dielse, který uveřejnil v roce 1935. Předně zjistil, že slovo *cúda* nemělo ve staré češtině nikdy nic společného s očišťováním se v právním smyslu, že pro takový výklad zkrátka neexistuje ani jediný konkrétní doklad. Svoji interpretaci vzniku slova *cúda* pak založil na předpokladu, že jde vlastně o staročeské slovo *súd*, jež přešlo do řeči latinských listin prostřednictvím německých úst

(106) BRANDL, V.: *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*. Brünn 1876, s. 16-18. Viz též Brandlův výklad českých a polských slov v sedmém svazku moravského diplomatáře - CDM VII, *Erklärung aller in den bisher erschienenen sieben Bänden des Codex dipl. Mor., s. 2*, dále glosář v jeho vydání *Knihy drnovské* - BRANDL, V.: *Knihy Drnovská*, s. 127-128. Srov. přehled názorů v DIELS, P. - KOEBNER, R.: *Das Zaudengericht*, s. 2-3.

(107) GEBAUER, J.: *Slovník staročeský I [A-J]*. Praha 19702, s. 146.

(108) BRANDL, V.: *Glossarium*, s. 18.

(109) CDB III-1, č. 107, s. 131, č. 5.

(110) Viz GEBAUER, J.: *Slovník staročeský*, s. 147.

(nejspíše notářů německého původu) a prodělalo tak změny, jež lze spolehlivě zdůvodnit z lingvistického hlediska (změna s v z, resp cz, zisk koncovky -a, která je vlastně koncovkou genitivu singuláru maskulina *súd*). Slovo *cúdař*, jež se objevuje nejdříve v latinské podobě *sudarius*, *czudarius*, pak podle něj vzniklo přidáním latinské koncovky -arius ke slovu *czuda*, či latinizováním německého slova *czuder*.¹¹¹ V této souvislosti si však lze položit následující otázku: Nevzniklo iniciativou českého písaře latinských listin krátce po polovině 13. století slovo *sudarius* označující soudce (jako aktuální potřeba odlišit starého soudce nazývaného latinsky v první polovině 13. století jednoduše *iudex* od vilika, pro nějž se právě v této době začíná objevovat označení *iudex provincialis*) připojením latinské koncovky -arius ke stč. slovu *súd*? Německy hovořící písaři pak mohli pochopit jako slovní základ část *suda-* a přetvořit ji na lépe vyslovitelné *czuda-* či dokonce *czauda-*, které začali používat pouze pro označení místa soudcova působení, zemského (provinciálního) soudu. Tak se ze staročeského *súdu* stala *czuda* latinských pramenů. Tedy nikoli soud ve všeobecném smyslu, pro ten se i nadále užívalo latinské označení *iudicium* a staročeské *súd*, ale soud zemský, provinciální, soud *cúdařův*, na němž tento soudce, nyní se píšící *czudarius*, *czaudarius*, vyhlašoval nálezy soudu (proto je ojediněle nazván *sententiarius*).¹¹² Potíže, které měli latinští tvůrcové listin s terminologií ve druhé polovině 13. století jsou naprosto zřejmé, když pro označení jednoho úřadu, starého soudcovství statut Konráda Oty, dokázali užívat několika synonym, vždy především ve snaze odlišit soudce a provinciálního soudce (rychtáře): *schudi*, *sententiarius*, *magnus iudex*, *sudarius*, *zudarius iudicii provincialis*.¹¹³ Zatímco termín *cúdař* v podobě *sudarius* se objevuje ponejprv krátce před 5. srpnem 1253 a poté v roce 1256 na Olomoucku,¹¹⁴ v podobě *czaudarius*, resp. *zcudarius*, v letech 1259 a 1262 na Znojemsku, v podobě *zudarius* v letech 1267-1268 na Brněnsku, pokud pomineme falzum s datem 2. ledna 1255, 1265 a 1269 na Opavsku,¹¹⁵ pomineme-li zjevná falza

(111) DIELS, P. - KOEBNER, R.: *Das Zaudengericht*, s. 16-19. Podobně vykládá vývoj termínů *czudarius* a *czuda* i V. VANĚČEK: *Základy právního postavení*, s. 20-21, pozn. 77. Naproti tomu R. RAUSCHER: *K otázce vzniku zemského soudu v Čechách*. Zvláštní otisk příspěvku ze sborníku Pocta k 60. narozeninám dr. K. Laštovku. Bratislava 1936, s. 6-7, pozn. 17, soudí, ovšem bez dostatečných argumentů, že slovo *cúda* je původně latinským termínem technikem neznámého původního významu (sic), který k nám byl přinesen někdy v průběhu 13. století.

(112) CDB V-1, č. 211; srov. BRANDL, V.: *Glossarium*, s. 17, 326.

(113) CDB IV-1, č. 286; CDB V-1, č. 50, 84, 211; CDB V-2, č. 795; CDM V, č. 4.

(114) CDB IV-1, č. 286; CDB V-1, č. 84.

(115) CDB V-1, č. 38, 177, 354, 432; CDB V-2, č. 545, 592. V posledním případě sice není

z tohoto období,¹¹⁶ a jeho výskyt postupem k závěru století sílí,¹¹⁷ termín *cúda* v podobě *zuda* přichází v listinném materiálu ke slovu teprve v listině Mikuláše Opavského vydané na Cvilině 20. března 1283: „*abrenuntians omni iuri coram nobis, coram czuda, ut consuetum est, et coram baronibus nostris ...*“,¹¹⁸ podruhé jej z dochovaných pramenů užívá až 26. února 1300 listina Oldřicha z Boskovic: „*coram iudicio zude ... cum ceteris beneficiariis zude Brunnensis*“,¹¹⁹ potřetí se objeví 20. května 1301 v listině olomouckých úředníků, komorníka Onše, purkrabiho Bluda, *cúdaře* (*sudarius*) Kadolta a rychtáře města i provincie Viviána (ve stejné podobě taktéž 23. a 24. listopadu 1305 v listinách Kadolta z Polomí a Onše z Čistého Slemene): „... *coram nobis et nobilibus, qui tunc affuerunt in Olomuz in suda*“¹²⁰ a počtvrté roku 1303 v písemnosti Vitka ze Švábenic, který se sám nazývá *zudarius Morauie*, pod čímž si ovšem je nutné představit olomouckého *cúdaře*, jak vyplývá i ze znění následující pasáže: „*Hec acta tam legitima celebrata ... in tabulas publicas olomucensis zude, ad quam vniverse prouincie Morauie se reclinant, redegimus in signum efficacie amplioris*“.¹²¹ Termín *zuda* se tak objevuje v pramenech s třicetiletým zpožděním za termínem *sudarius*, což by skutečně mohlo upozorňovat na prioritu termínu *cúdař* a teprve od něj odvozený termín *cúda*. Ani užití slova v germanizované podobě *czaudarius* poprvé na Znojemsku, kde nejen měšťanstvo a rolnictvo, ale také šlechta měla zčásti své kořeny v sousedním Rakousku, nelze zcela podceňovat. Jisté je, že slovo *cúda* se častěji objevuje až v pramenech 14. století, kdy již patří do běžného terminologického arzenálu všech skladatelů listin.¹²² Bez velkých pochybností tak lze mít za prokázané, že ke vzniku slov *sudarius* a *zuda* došlo přibližně v letech 1250–1280, slovo *sudarius* je starší a tato grafika původní, slovo *zuda* (*czuda, czauda*) je ze slova *sudarius* odvozeno německy hovořícími *literati*

zudarius Svrš z Násilé označen jako „opavský“, logika věci a skutečnost, že v Olomouci byl v té době *cúdařem* Jan, ukazuje, že jde skutečně o opavského *cúdaře*.

(116) Srov. např. CDB V-1, č. 38, 395, 472.

(117) Srov. rejstřík a glossarium v CDB V-4 a v CDM V.

(118) CDM IV, č. 209, s. 276. I když v této edici je slovo psáno v podobě *czuda*, P. Diels dotazem v archivu německých rytířů zjistil, že správné čtení je *zuda*; srov. DIELS, P. – KOEBNER, R.: *Das Zaudengericht*, s. 15, kde se uvádějí nejstarší výskyty slov *cúdař* a *cúda* v latinsky i německy psaných pramenech.

(119) BISTRICKÝ, J.: a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 23, s. 48.

(120) ARCHIVY ZRUŠENÝCH KLÁŠTERŮ, č. 392; CDM V, č. 181, 182.

(121) CDM V, č. 158, s. 167.

(122) K užití termínu ve 14. století srov. DIELS, P. – KOEBNER, R.: *Das Zaudengericht*, s. 15; BRANDL, V.: *Glossarium*, s. 16; GEBAUER, J.: *Slovník staročeský*, s. 146–147.

a opětovně absorbováno staročeštinou v podobě *cúda*. Slovo *sudarius* neznající nic jiného než předsedajícího *súdu*, tedy původního soudce (*iudex*) statut Konráda Oty, se objevuje na scéně v tom okamžiku, kdy se začíná pro královského vilika užívat označení *iudex provincialis* (prameny je poprvé přinášejí 25. února 1260 ze Znojemska, podruhé 28. června 1264 z Brněnska);¹²³ vznik slova *sudarius* si vlastně vynutily okolnosti. Tak byli rozlišeni oba provinciální úředníci se soudcovskou pravomocí, ale odlišným polem působnosti. Je jasné, že slova „*cúdař*“ a „*cúda*“ vznikla na Moravě a v českém prostředí byla přejata, neboť v Čechách neexistovala akutní potřeba odlišit oba úředníky.

Ve Znojmě se připomíná soudce poprvé již krátce po roce 1201 (*Henricus iudex*), v Olomouci v roce 1207 (*Heinricus ... iudex Olomucensis*), v Brně roku 1213 (*Leua iudex Bernensis*).¹²⁴ V Břeclavi se hovoří o soudci (*iudex Brecizlauensis*) již roku 1225 a poté 1235, je však docela možné, že v obou případech jde o zvláštního rychtáře královny Konstancie na tomto jejím věnném zboží, podobného, jakého měla v roce 1235 na Přibyslavicku (*iudex Pribizlauensis*).¹²⁵ Skutečným provinciálním soudcem byl na Břeclavsku zřejmě až v roce 1255 Vojtěch – listina ovšem není zcela spolehlivá – a zcela jistě roku 1297 Velislav.¹²⁶ Opavský soudce se připomíná nejdříve v roce 1235 (*Mileta iudex de Oppauia*) a dále 1253 (*Budizlaus iudex Oppauiensis*).¹²⁷ Jen jednou jedinkrát, v roce 1295, se objeví přerovský *cúdař* (*Predborius zudarius prerowiensis*).¹²⁸ Jen jedinkrát, a to již v roce 1227, se hovoří o bitovském soudci (*Bartus iudex de Betov*),¹²⁹ zdá se však, že jde spíše o přechodně ustanoveného soudce kolonizační provincie, který neměl nástupce. Ve druhé půli 13. století se lze na Olomoucku setkat také s podsoudcem; v letech 1275 a 1278 jím byl Alexandr z Přestavlk (*Alexandro de Prestawilk subiudice Voyzlai predicti iu-*

(123) CDB V-1, č. 211, 416. Ve skutečnosti se termín *iudex provincialis* objevuje již v menším brněnském privilegii z ledna 1243: „... ut quicumque civium homines et possessiones extra civitatem habeant, nullam in ipsis iudex provincialis vel etiam alii beneficiarii provincie, ita ut ab eis nec citentur nec etiam iudicentur, habeant potestatem, set iudicentur a iudice civitatis. Termínu je zde ovšem použito ve významu zemského (provinciálního) soudce jako opisita k soudci (rychtáři) městskému, jde tedy s větší pravděpodobností o soudce (*cúdaře*).

(124) CDB II, č. 28, 59, 109, 110.

(125) CDB II, č. 269; CDB III-1, č. 103.

(126) CDB V-1, č. 50; CDM V, č. 77.

(127) CDB III-1, č. 107; CDB IV-1, č. 286.

(128) CDM V, č. 28.

(129) CDB II, č. 305.

dicis Olomucensis), roku 1280 Zdislav z Medlova (u Uničova).¹³⁰ V roce 1288 se hovoří o podsoudci také na Opavsku (*Crizanus vicesudarius*).¹³¹

Úřad komorníka

Komorníková role spočívala již ve 12. století v zajišťování zeměpanských financí, komorník (*camerarius*) měl na starosti komorní příjmy,¹³² a jelikož velice důležitou součástí těchto příjmů byly na staré Moravě (samozřejmě i v Čechách) soudní pokuty, stal se komorník důležitou postavou při zasedání soudu, kde krom jiného převzal povinnosti, řečeno moderními slovy, veřejného žalobce, neboť on to byl, kdo poháněl, resp. nechával pohánět, před soud.¹³³ A k této činnosti mu zřejmě sloužil rozvinutější aparát, skládající se z osob, jež tyto pŕhony realizovaly, tedy z pŕhončích (*citatores*) a úředních poslů (*nuncii*), jimž se zřejmě někdy, podobně jako v Čechách, také říkalo komorníci, jak ukazuje listina markraběte Přemysla z roku 1239, kde mezi svědky, ovšem až na posledních místech, vystupují komorníci olomouckého hradu Domaslav a Zdiš (*camerarii castri Olomucensis Domazlaw, Sdis*).¹³⁴ V roce 1276 se pak mezi beneficiáři olomouckého hradu uvádějí pŕhončí (*de castro Olomucensis pohonczy*) Radoslav z Hostkovic, Pih, Martin ze Senice, Vavřík z Vojnic a Heinco, v roce 1280 je Vavřík z Vojnic označen dokonce jako *citator regis*, tedy královský pŕhončí, a Světík, dřívější vilik olomouckého komorníka Kuna z Kunštátu, jako *citator camerarii*, tedy pŕhončí komorníkův.¹³⁵

Přední role náležela samozřejmě komorníkům ve třech bývalých centrech údelů, teprve se vznikem ostatních provincií se objevují i někteří další komorníci. Tak olomoucký komorník Arnošt se připomíná již roku

(130) CDB V-2, č. 795, 858; CDM IV, č. 174.

(131) CDM IV, č. 270.

(132) K termínu viz LEXIKON DES MITTELALTERS II, sl. 1671 (heslo *Chambellan*); V, sl. 885–889 (hesla *Kammer, Kämmerer*); dále NOVOTNÝ, V.: *Od nejstarších dob*, s. 521, a především BOGUČKI, A.: *Komorník i podkomorzy w Polsce piastowskiej*. Spoleczenstwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów. T. III. Warszawa 1985, s. 75–133, který přináší rozsáhlý materiál z českých i polských zemí, některé jeho závěry jsou však příliš kategorické a unáhlené.

(133) Srov. již ve Statutech Konráda Oty – CDB II, č. 234, 325; CDB III-1, č. 164.

(134) CDB III-2, č. 214. K problematice pŕhončích srov. MÜLLER, V.: *Pŕhončí*. List z právních dějin moravských. In: Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. rady Prof. Dra Jaroslava Golla. Red. J. Bidlo, G. Friedrich, K. Krofta. Praha 1906, s. 233–245; NOVOTNÝ, J.: *Mani, pŕhončí a lovci*. (K právní a sociální diferenciaci moravské feudální společnosti.) ČMM 76, 1957, s. 3–20, dále KNIHA TOVAČOVSKÁ, s. 29–30.

(135) CDB V-2, č. 795, 818, 858.

1207 (*Arnusth camerarius Olomucensis*), o rok později vystupuje Bavor,¹³⁶ roku 1222 známe nejstaršího brněnského komorníka Lva (*Leo camerarius Brunnensis*), roku 1226 se uvádí znojemský komorník Stonař, po něm následuje roku 1228 Vrš (*Wersho camerarius Znoimensis*).¹³⁷ V roce 1234 vstoupí na scénu bitovský komorník Vilém (*Wilhelmus camerarius Bethowensis*), v roce 1248 břeclavský Sudomír (*Zvdomirus camerarius provincie Breschizlouiensis*), až v roce 1283 se hovoří o opavském komorníku Vokovi z Kravař (*Wokone de Krawar, camerario Oppaue*); zcela ojediněle se objeví roku 1224 slovní spojení, které jako by navozovalo existenci komorníka brumovského (*Sueslaus camerarius de Brumow*).¹³⁸ Zakladatel žďárského kláštera Boček, později nazývaný z Perneggu, který byl již v roce 1238 znojemský purkrabí, byl zároveň *subcamerarius Brunensis*.¹³⁹ Tato hodnost však zřejmě neměla nic společného s podkomořstvím, šlo

(136) CDB II, č. 59, 78. Pomineme-li listinná falza k letům 1183 a 1200 (CDB I, č. 402; CDB II, č. 351), pak je nejspíše prvním jmenovitě známým olomouckým komorníkem Slavibor roku 1174 (CDB I, č. 270). Olomouckým komorníkem byl bezpochyby i Bohuslav, označený roku 1201 ve společnosti dalších svědků z Olomouce jednou jen jako *Boguzlau camerarius* (CDB II, č. 22), podruhé však jako *Boguzlaus camerarius Moraviensis* (CDB II, č. 21). Užití specifikace „moravský“ není pro úředníky hlavního, tj. olomouckého, moravského úřadu ojedinělým a nemusí se proto uvažovat o zřízení nějakého zvláštního úřadu komorníka – snad pro celou Moravu? – v uvedeném roce, jak M. Wihoda v KOUŘIL, P. – PRIX, D. – WIHODA. M: *Hrady českého Slezska*. Brno – Opava 2000, s. 418–419, zvláště když komornický úřad je v Olomouci doložen již dříve. Je zřejmé, že komornický úřad byl na dvoře olomouckých úředníků zaveden po vzoru Prahy, která zase kopirovala říšské zvyklosti. V Praze je královský komorník připomínán v listinném materiálu poprvé roku 1159 a letech následujících (CDB I, č. 204, 208, 210, 227, 246), v privilegii Soběslava II pražským Němcům je již zmiňován *summus camerarius*, podobně jako v polovině 90. let 12. století (CDB I, č. 290, 356). Komorníka českého krále, resp. knížete ovšem zná k letům 1088 a 1098 již Kosmas (DIE CHRONIK DER BÖHMEN DES COSMAS VON PRAG, s. 144–145, 166). K vývoji úřadu komorníka v Říši srov. RÖSENER, W.: *Hofämter an mittelalterlichen Fürstentöfen*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 45, 1989, s. 485–550.

(137) CDB II, č. 234, 238, 320, 321.

(138) CDB II, č. 265; CDB III-1, č. 87, 88; CDB IV-1, č. 133; CDM IV, č. 209. V případě „brumovského“ komorníka je nesporné, že jde ve skutečnosti nejspíše o brněnského komorníka Svěslava, který se v tomto úřadě připomíná v roce 1235 – CDB III-1, č. 107. Tak ostatně usuzoval i SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 204–205. Skladatel listiny použil zvláštní dikci, kdy vsunul slovo *camerarius* mezi křestní jméno a predikát, který se přitom k tomuto slovu označujícím úřad v jiném místě nevázal, podobně jako roku 1238 *Albertus iudex de Sliuen a Woco subcamerarius de Benesov* (CDB III-2, č. 193), roku 1243 *Withco camerarius de Prybinich* (CDB IV-1, č. 17), vlastně Vitkovec Vitek z Přiběnic (CDB IV-1, č. 34, 35, 55), či naprosto zřetelně ve falzu k roku 1249 *Parduz camerarius Olomucensis de Wnorow, Vitko castellanus Olomucensis de Hradec* (tamtéž, č. 171). Lze proto předpokládat, že Svěslav byl komorníkem brněnským a zároveň královským kastelánem na Brumově.

(139) CDB III-2, č. 204.

asi jen o *ad hoc* vytvořený úřad zástupce komorníka brněnské provincie (tím byl tehdy Budislav).¹⁴⁰ Ani jediná zmínka nepadne o přerovském komorníkovi.

Pečeť s vyobrazením rytíře ve zbroji držícího před sebou štít s erbem soustředných střel přivěsil 29. listopadu 1262 bitovský (a pravděpodobně zároveň znojenský) komorník Idík ze Švábenic (MZA Brno). Také legenda jeho štítovité pečeti (podle dalších zachovaných exemplářů) oznamovala úřad: + S.EGIDII.CAMERARII.BETOENSIS.

Písaři v centrech krajů

Tu a tam se v pramenech, především ve svědečných řadách, objevují také písaři (*notarius, scriba*) jednotlivých provincií; ve statutech Konráda Oty se o těchto osobách slůvka neztrácí, takže není zcela zřejmé, zda jsou v průběhu 13. století počítáni za úředníky - jako tomu bylo později - či spíše za personál, podobně jako notáři všech kanceláří, panovnickou počinaje, městskými konče. Jisté však je, že provinciální písařství bylo v uvedeném věku svěřováno duchovním osobám, jak ani jinak být z hle-

(140) Tamtéž. Nelze vyloučit ani souvislost s povstáním markraběte Přemysla v roce 1237.

diska vzdělanostního nemohlo, a písařství, což vyplývá z brněnského příkladu, bývalo zároveň spojeno s církevním beneficiem. Již z menšího brněnského privilegia z ledna 1243 vysvítá, že písař brněnské provincie měl statky před městem kolem kaple sv. Prokopa na Starém Brně, jež byly vyňaty z milového práva, a zároveň pravomoci spojené s ražbou mince:... *ne de cetero sint thaberne extra civitatem ad miliare in bonis alicuius, preter bona et possessiones notarii Brunnenensis, qui capellam sancti Procopii habuerit et monetam*.¹⁴¹ Z listiny krále Jana vydané 29. dubna 1327 pro starobrněnský klášter cisterciáček zase nad slunce jasněji vyznačuje, že s touto svatoprokopskou kaplí se pojila četná práva, totiž notářství královské berně v brněnské provincii (*stilum berne siue notariam supremam berne Brunnenensis prouincie*), notářství brněnského provinciálního (zemského) soudu spojené se zemskými deskami (*notariam zude Brunnenensis, qui notarius tabulas terre habeat omni jure et utilitate, quo ab antiquo terre siue zude notarii consueverunt habere*) a konečně dozor (proběřství) nad mincí a urbrou v celé zemi (*moneta siue vrhora in toto marchionatu Marauie ... officium examinacionis siue examinitoris in vrhora et moneta*).¹⁴² Komplex těchto práv se jistě vyvinul v průběhu 13. století (pokud neměl kořeny ještě na konci století 12., což se zdá pravděpodobné), na přelomu 13. a 14. století jistě musel být písař brněnské provincie vlivným a především zámožným mužem. Toto mimořádné postavení bylo fakticky zlikvidováno z královské vůle, když Jan Lucemburský ve 20. letech 14. století disponoval patronátem ve prospěch starobrněnské fundace Alžběty Rejčky a právo prezentovat k sv. Prokopu kněze a tím i obsazovat písařství a proběřství teoreticky, nikoli prakticky, získala abatyše se svým konventem.¹⁴³ Obsazování provinciálního písařství v Brně se však starobrněnská abatyše nikdy ve skutečnosti neujala, jak se ozývá ještě v Knize tovačovské,¹⁴⁴ ne

(141) CDB IV-1, č. 17.

(142) CDM VI, č. 337. O berním notářství příbyslavické provincie královny Konstancie viz ŠEBÁNEK, J.: *Listiny příbyslavické*, s. 18, kde měl autor spíše český text do latiny překládat: *Ad securitatem enim illius terre notariam provincie* (namísto *terre*) *cum decimo denario thelonie* ..., dále s. 47-48 k otázce písařství brněnské provincie.

(143) Srov. CDM VI, č. 185, 217, 248, 443. V roce 1288 byl držitelem kaple protonotář českého království Velislav (CDM IV, č. 276), v roce 1314 děkan (představený) olomoucké katedrální kapituly Budislav (CDM VI, č. 77).

(144) BRANDL, V.: *Knihy Tovačovská*, s. 125-126: *Také praví mnozí, že by pro poctivost úřadu a také že dsky se při kapitole a jich svěření chovají, žeby písař zemský měl býti kanovník najměně; neb toho kostela i preláti bývali a obyčejně za lidí paměti tak bývalo; ale nalézá se v starých knihách i registřích, že jsú druhdy také i svěští bývali. Ten písař se také dáti má pánem zemským (ač panna abatyše králové kláštera praví, že by ona jeho podati svobody a obdarování zvláštního měla; ale toho jest v držení nikdy nevešla, ani kdy kterého podala) též s panskú radú a vuolí země; srov. též ŠEBÁNEK, J.: *Listiny příbyslavické*, s. 47-48.*

snad proto, že by svatopetrská kapitula, kde se desky brněnské cúdy přechovávaly, měla nějaké obdobné privilegium (písař ostatně nemusel být nutně členem kapituly, mohlo jít i o světskou osobu), ale spíše proto, že po polovině 14. století, po znovuzaložení zemských desk roste prudce prestiž zemského písaře, který se vlastně stává třetím z úředníků, jež lze označovat jako soudní, mění se tak charakter úřadu a markrabě, šlechta ani samotná brněnská kapitula na Hoře sv. Petra, jejíž členové skutečně často jako písaři působili, nemá zájem, aby obsazení takto důležité funkce měla v rukou „jen“ starobrněnská abatýše.

Brněnský písař Konrád (*notarius, scriba Brunensis*) se připomíná ostatně často v letech 1222–1239, roku 1243, když byl plebánem v Prosiměřicích, se o něm hovoří jako o *quondam Brunnensis notario*.¹⁴⁵ Kustos olomoucké kapituly a břeclavský arcijáhen Simon byl brněnským písařem (*nec non Brunensis notarius*) v roce 1264 a brněnské písařství držel nejspíše v roce 1288 Kristián (*Cristianus notarius*).¹⁴⁶ Na Opavsku se připomíná písař v letech 1238 (*dominus Burchardus notarius Oppaviensis*) a 1288 (*Iacobus notarius*).¹⁴⁷ V Olomouci, ač je to s podivem, hovoří prameny v průběhu celého 13. století o provinciálním písaři jen jednou, a to roku 1250 (*Thomas Olomucensis notarius*); prostředím, ze kterého zdejší písaři vycházeli, byla jistě katedrální kapitula. Teprve 20. května 1301 se objeví znovu písař olomoucké provincie, a to v *per manum* formulí listiny olomouckých úředníků (*Datum in Olomuc per manum Johannis notarii prouincie Olomucensis*).¹⁴⁸ Existence olomouckého písaře také nepřímo

(145) CDB II, č. 236, 246, 321, 322; CDB III-1, č. 24, 53, 78, 90, 140, 165; CDB III-2, č. 212; CDB IV-1, č. 20.

(146) CDB V-1, č. 416; CDM IV, č. 272. Nelze vyloučit, že provinciálním písařem byl také *Petrus scriptor*, který je ve spolehlivé listině zábrdovického opata Dětřicha z 29. září 1262 uváděn mezi šlechtici předsedajícími soudu brněnské provincie, v podezřelé listině na jméno biskupa Bruna se stejným datem mezi brněnskými měšťany (CDB V-1, č. 351, 352), ač se J. Šebánek přiklání k jeho městskému písařství (srov. ŠEBÁNEK, J.: *Kapitoly z české diplomatiky*, s. 85–86), pokud ovšem není označení *Scriptor* přízviskem dotyčného, snad podobně jako u *Friedricha scriptora*, uváděného mezi brněnskými měšťany někdy mezi léty 1255–1258 (CDB V-1, č. 155). Srov. nejnověji KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 247, který považuje za provinciálního písaře Petra z roku 1262 i poněkud záhadného Herkula Lamberta z „komínské“ listiny z roku 1257 (CDB V-1, č. 143).

(147) CDB III-1, č. 179; CDM IV, č. 270. O Burchardovi se J. ŠEBÁNEK: *Listiny přibyslavické*, s. 18, pozn. 4, domníval, že byl písařem města Opavy, neboť měl být uveden mezi opavskými měšťany, ve skutečnosti je uveden hned za markraběcími kaplany a před měšťany. Na pochybách, že byl duchovním a písařem provincie, nás neoponechá jeho titul *dominus*, s nímž si lze městského písaře představit skutečně jen s velkou fantazií. Za provinciálního písaře jej má KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 245, pozn. 205.

(148) CDB IV-1, č. 184. Ani v případě Tomáše nebyly Šebánkovy obavy, že by mohlo jít

vyplývá z již uvedené pasáže listiny cůdaře Vítka ze Švábenic z 8. prosince 1303, který nechává majetkovou transakci s věnem své manželky zapsat *in tabulas publicas olomucensis zude, ad quam universe prouincie Morauie se reclinant*.¹⁴⁹ Na tomto místě lze zapochybovat, zda se skutečně k olomouckým deskám té doby obracely všechny moravské provincie; spíše šlo jen o ty, které měly v rámci údělné tradice vazbu na Olomouc, tedy především Přerovsko a Břeclavsko, méně pravděpodobné je již Opavsko.

Ve Znojmě se uvádí provinciální písař Bruno (*Brunone notario, Brunone notario provinciali Znoymensi*) v letech 1278 a 1289.¹⁵⁰

Z obou zmínek, z roku 1303 i 1327,¹⁵¹ lze nesporně dovodit existenci starších zemských desk v Olomouci a Brně. Otázkou samozřejmě zůstává, kdy tyto desky vznikly (lze předpokládat, že tomu bylo, analogicky se sousedními Čechami, někdy na počátku vlády Přemysla Otakara II.), jaký měly charakter a zda byly vedeny také v dalších centrech provincií či alespoň v některých z nich. Existence provinciálních písařů by mohla napovídát, že se tak dělo též ve Znojmě a v Opavě, méně pravděpodobná již jsou další místa.¹⁵²

o písaře městského, na místě; srov. tamtéž, s. 18, kde také v pozn. 4 stručný přehled starších názorů na danou problematiku. Listina olomouckých úředníků se jménem písaře Jana z 20. května 1301 nebyla dosud tištěna, nachází se v Moravském zemském archivu v Brně, fond Dominikánky Olomouc, sg. G 14 c, ve svých *Archivech zrušených klášterů* ji uvádí J. ŠEBÁNEK pod č. 392.

(149) CDM V, č. 158.

(150) CDB V-2, č. 863; CDM IV, č. 282.

(151) Viz předchozí text a pozn. 132 a 141.

(152) K problematice zrodu zemských desk nejnověji D. JANÍŠ: *Úvahy nad počátky zemských desk na Moravě*. In: *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé*. Brno 1999, s. 243–250, kde přináší precizní přehled pramenů i literatury. Všimá si též pasáže z listiny krále Vladislava Jagellonského z roku 1493, která potvrzuje existenci desk vedených v dalších provinciích (krajích): „*Item poněvadž se nachází, že před léty dávno minulými na rozličných miestech dcky a práva byla jsou po krajích téhož margkrabstvie, ale potom toliko do dvou krajův z jiných krajův, jakožto do Olomuckého kraje a do Brněnského, na dvě místě snešeny jsou, a na ta místa a k těm právům krajové se sjížděli.*“ (JEDNÁNÍ SNĚMOVNÍ A VEŘEJNÁ V MARKRABSTVÍ MORAVSKÉM. Archiv český 10, s. 314). Vzor českých i moravských zemských desk se obvykle hledá v městských knihách magdeburského právního okruhu (srov. JANÍŠ, D.: *Úvahy*, s. 245) a jejich vznik bývá také kladen do souvislosti s málo jasnou zprávou Beneše Minority k roku 1271, že Přemysl Otakar II. k malé radosti nejmocnějších šlechticů reformoval zemské právo pomocí prvků práva magdeburského i jiných právních celků ze zahraničí (DUŠEK, L.: *Benedicti Minoritae*, s. 363). J. MARKOV (*České žalobní formuláře*, s. 25) se snažil prokázat, že tzv. Přemyslova reforma spočívala krom založení zemských desk také v „konečné organizaci zemského soudnictví“ a reformování hmotného a procesního práva podle prvků saského práva. Z hlediska organizačního není však v soudnictví na Moravě patrný žádný zásadní zásah zvenčí, panovníkovy

Úředníci moravských provincií

O sestavení přehledů moravských úředníků se v minulosti pokusili dva autoři. A. Boček sestavil úředníky do přehledných tabulek, ovšem bez odkazů na edici,¹⁵³ A. Sedláček připravil své komentované přehledy na základě Regest i Moravského diplomatáře,¹⁵⁴ dlužno však říci, že ani jeden z nich neměl k dispozici moderní edice a oba navíc užívali i padělků, Boček vědomě svých vlastních, Sedláček nevědomky Bočkových. Přesto lze právě Sedláčkovu práci hodnotit dost vysoko, minimálně na svoji dobu, neboť přes některá dílčí pochybení přináší celou řadu zajímavých a platných nápadů a podnětů. Podmínky dnešního badatele jsou přece jenom příznivější, především díky Českému diplomatáři, který přináší diplomatický materiál od počátků našich dějin do roku 1278 a další svazek zahrnující léta 1278–1283 je před dokončením. Ovšem právě kvůli této edici nastaly některé dříve netušené komplikace, mnohé z listin dříve považovaných za spolehlivé byly zpochybněny. Důležitou roli pak hraje míra samotného zpochybnění, neboť kupř. u středověkých falz, jež vznikly na základě pravých listin, jsou často věcné údaje v pořádku. Zde mohou – a J. Šebánek i S. Dušková se ve svých analytických článcích touto problematikou často zabývali – mnohdy pomoci právě řady provinciálních úředníků. Vymyká-li se totiž svědek z úřednického prostředí zásadně ze známé řady, může jít o další z rozhodujících důkazů falešnosti listiny. A ještě jeden aspekt je nutné u rekonstrukce řad úředníků zdůraznit: pomocí rodové příslušnosti těchto lidí lze sledovat vývoj šlechtických rodů, jejich podíl na správě země a institování šlechty jako celku.

zásahy do formy procesu před zemským soudem jsou také málo pravděpodobné. Srov. WERUNSKY, E.: *Die landrechtlichen Reformen König Ottokars II. in Böhmen und Österreich*. MIÖG 29, s. 253–290; ŠUSTA, J.: *Poslední Přemyslovci*, s. 202–203, 209. Werunskyho skepse k dodnes tradované rozsáhlé zákonodárné činnosti Přemysla Otakara II. inklusive jeho zřízení zemského soudu (tuto činnost předpokládá ještě i TŘEŠTÍK, D.: *Proměny české společnosti ve 13. století*. Folia Historica Bohemica 1. Praha 1979, s. 152) se zdá být oprávněnou a lze ji s největší pravděpodobností podložit novými důkazy.

(153) BOČEK, A.: *Přehled Knížat a Markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v Markrabství Moravském*. Brno 1850.

(154) SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení Moravy na kraje*. ČMM 15, 1891, s. 18–27, 118–129, 196–207, 298–311.

Olomouc

Purkrabí

Jako první z kastelánů ve 13. století se v Olomouci roku 1207 připomíná Medlo,¹⁵⁵ po něm v letech 1208–1222 Závíš.¹⁵⁶ V roce 1223 se objevuje Holáč, který se naposledy připomíná v úřadu 25. září 1233.¹⁵⁷ Na konci roku, 27. prosince 1233, je olomouckým purkrabím již Vok a je jím až do roku 1235.¹⁵⁸ Střídá jej Gerhard, praotec pánů z Obřan a Kunštátu, v letech 1236–1240,¹⁵⁹ po němž následují v letech 1247–1249 Vítek z Hradce¹⁶⁰ a Crh z Čeblovic, připomínaný v dubnu 1250 a 6. ledna 1251, předek pánů z Drahotuš a Holštejna, předtím purkrabí na Děvičkách.¹⁶¹ Po něm se jedenkrát, 16. května 1251, připomíná Blud,¹⁶² ve falzu s datem 19. května 1251 Crhův syn Bohuš, zatímco Blud je v téže listině purkrabím v Přerově;¹⁶³ poté přichází do úřadu Prkoš (5. srpna 1253 a někdy před tímto dnem).¹⁶⁴ Idík (Jiljí) z rodu pánů ze Švábenic se jako olomoucký purkrabí poprvé jmenuje 2. ledna 1255, i když nejde o zcela spolehlivou listinu, a naposledy 16. června 1256.¹⁶⁵

Nezamysl z Nelešovic se objevuje jako purkrabí 26. srpna 1261 a zůstává jím dlouhých sedmnáct let; v letech 1268–1272 se o něm hovoří zároveň jako o moravském číšníkovi. Naposledy se připomíná v písemných pramenech 21. ledna 1278, pak jakékoli zmínky o něm umlkají a nelze proto vyloučit, že svůj život skončil na Moravském poli.¹⁶⁶ Teprve v závěru interregna, mezi 29. červencem a 21. zářím 1282, se objevuje purkrabí Konrád (Chunlo).¹⁶⁷ Dalším v řadě je od 8. března 1286 do 26. února

(155) CDB II, č. 59.

(156) CDB II, č. 78, 109, 110, 239.

(157) CDB II, č. 245, 265, 269, 289, 321; CDB III-1, č. 29, 50. Jde s největší pravděpodobností o Holáče z Plaňan.

(158) CDB III-1, č. 53, 88, 90, 107, 126.

(159) CDB III-1, č. 141; CDB III-2, č. 221, 227, 232, 243.

(160) CDB IV-1, č. 105, 171.

(161) CDB IV-1, č. 43, 127, 182, 184, 202.

(162) CDB IV-1, č. 211.

(163) CDB IV-1, č. 212.

(164) CDB IV-1, č. 286, 287.

(165) CDB V-1, č. 38, 50, 62, 69, 84.

(166) CDB V-1, č. 291, 366, 386, 472; CDB V-2, č. 513, 565, 566, 599, 633, 651, 795, 804, 818, 834, 846, 858.

(167) CDM IV, č. 206, 207, 208; správné čtení intitulace u č. 207 s datem 16. září 1282

1287 uváděný Albert ze Šternberka.¹⁶⁸ Tím výčet pro dobu přemyslovskou končí, snad jen se dvěma výjimkami.

Ve formulářové sbírce pražského biskupa Tobiáše z Bechyně se zachoval formulář jednoho listu, v němž biskup krom blahopřání králi Václavovi k úspěchům v polské politice a krom stížností na zajetí svého bratra Čeňka Závišovým bratrem Vítkem také mladému Přemyslovi děkuje, že udělil dalšímu z jeho bratrů, Milotovi z Dědic, olomoucké purkrabství (*burcraviatus Olomucensis castri beneficium*). J. B. Novák považuje písemnost za věrohodnou a datuje ji do pozdního léta roku 1289. Jelikož její informace vskutku odpovídají stavu, jenž tehdy v českém státě panoval, bude nutné přehled olomouckých purkrabích rozšířit, nejspíše však jen pro kratší údobí, snad jen léta 1289–1290, o Milotu z Dědic.¹⁶⁹

Onso camerarius, Bludo purchrauius, Kadoldus sudarius et Viuianus iudex ciuitatis Olomucensis et prouincie, beneficiarii Olomucenses písemně dosvědčili 20. května 1301, že Milič z Citova směnil jisté statky s olomouckým klášterem dominikánek. V závěru roku 1305 pak v rámci potvrzení téhož vzpomínají ve svých listinách Kadolt z Polomí a Oneš z Čistého Slemene na časy, kdy první byl olomouckým cůdařem, druhý komorníkem, Blud *bone memorie* purkrabím a Vivián rychtářem města i provincie.¹⁷⁰ V případě purkrabiho Bluda jistě nemůže jít o Bluda z roku 1251, podle jména by však mohlo jít o jeho stejnojmenného syna, tedy předka pánů ze Žerotina a zároveň vzdálenějšího příbuzného komorníka Onše; tento Blud z Jičina se bez úředního titulu v listinách poprvé objevuje roku 1288.¹⁷¹ Oneš byl komorníkem olomoucké provincie v letech 1278–

je:... *Onso camerarius, Chunlo burgravius Olomucenses* ... Za umožnění nahlédnutí do aparátu českého diplomatáře děkuji kolegům Z. Svitákovi a K. Marázovi.

(168) CDM IV, č. 239, 249, 250.

(169) FORMULÁŘ BISKUPA TOBIÁŠE Z BECHYNĚ. (1279–1296.) Vyd. J. B. Novák. Historický archiv 22. Praha 1903, č. 192, s. 152; srov. NOVÁK, J. B.: *K nové literatuře*, s. 168. Formulář přijímá i KADLEC, J.: *Bischof Tobias*, s. 143.

(170) Moravský zemský archiv Brno. Dominikánky Olomouc, sg. G 14 a, b, c; ARCHIVY ZRUŠENÝCH KLÁŠTERŮ, č. 392, s. 73–74; CDM V, č. 181, 182. Za umožnění nahlédnutí do fotoarchivu pracoviště Českého diplomatáře na FF MU děkuji PhDr. Zbyňku Svitákovi. A. Boček totiž četl jméno městského a provinciálního rychtáře v listinách z roku 1305 (CDM V, s. 192, 193) poprvé jako *Wimmarius*, podruhé jako *Wimanus*. Se správným čtením – *Vivianus* – přišla, zřejmě především podle dosud nevydané listiny z 20. května 1301, teprve S. Dušková (ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Česká listina*, s. 202.)

(171) CDM IV, č. 269; srov. HOSÁK, L.: *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*. ČSPSČ 45, 1937, s. 125–130 (Erb lva na třech hůrkách). Blud byl roku 1297 v Ostravě svědkem při smírném narovnání o hranice mezi těšínským vévodou Měškem a olomouckým biskupem Dětfichem; jeho uvedení s titulem *comes* mezi vévodovými lidmi snad ukazuje, že byl ve službách tohoto Piastovce (CDM V, č. 74), sám vydal listinu ještě 14. srpna 1302, jako nebožtík se připomíná v listině své vdovy Anky z roku 1311 (CDM V, č. 139; CDM VI, č. 55).

1295, po něm se komorníkem stal předchozí purkrabí Albert ze Šternberka (připomíná se v roce 1297 - viz níže), do úřadu se však Oneš zřejmě nakrátko vrátil. Zdvojení úřadu městského i provinciálního rychtáře v rukou měšťana Vивиána pak výstižně ilustruje poměry doby Václava II.

Pečeť olomouckého purkrabiho Alberta ze Šternberka z 26. února 1287 (MZA Brno).

1207	Medlo
1208-1222	Záviš
1223-1233	Holáč
1233-1235	Vok
1236-1240	Gerhard ze Zbraslavi
1247-1249	Vítek z Hradce
1250-1251	Crh z Čeblovic
1251	Blud z Jičina
1251	Bohuš z Čeblovic
1253	Prkoš
1255-1256	Idík ze Švábenic
1261-1278	Nezamysl z Nelešovic
1282	Konrád

1286-1287	Albert ze Šternberka
1289-1290	Milota z Dědic
1301	Blud mladší z Jičina

Komorník

Prvním z komorníků 13. století je v Olomouci roku 1207 Arnošt,¹⁷² po němž následuje v letech 1208-1224 Bavor, patrně Bavor ze Strakonice.¹⁷³ Jeho nástupcem je v roce 1225 Jindřich,¹⁷⁴ jehož střídá roku 1228 připomínaný Lev¹⁷⁵ a konečně Vok mezi léty 1228-1233 (naposledy 21. ledna 1233); pak se stává purkrabím (viz výše).¹⁷⁶ Vokovým následovníkem se stává Semislav z Morkovic poprvé zmiňovaný 25. září 1233, naposledy v úřadu roku 1236.¹⁷⁷ Až roku 1239 se objevuje Konrád,¹⁷⁸ o dva roky později, 19. října 1241, Milíč z rodu soustředných střel, předek pánů z Náměště a bratr Idíka ze Švábenic.¹⁷⁹ Následující období je poznamenáno listinnými falzy, kde se mísí komorník Milíč se svým nástupcem Pardusem ze Vnorov (z Horky).¹⁸⁰ Zdá se však, že Milíč byl komorníkem ještě 16. března 1250, jak stojí v listině vydané olomouckou kapitulou,¹⁸¹ teprve pak nastoupil Pardus, připomínaný v pravém mandátu Přemysla Otakara bez data vzniklém kolem roku 1250 a konečně 23. března 1251 v listině téhož Přemyslovce; nastoupil tedy nejspíše někdy na přelomu let 1250/1251.¹⁸² S komornickým titulem se Pardus sice připomíná již v pravé listině z roku 1247 (*Parduz camerarius*), mohlo však jít o komornictví jiné provincie (např. břeclavské).¹⁸³ Pardus setrval v úřadu nejméně do roku 1261.¹⁸⁴ Teprve 17. ledna 1263 v nespolehlivé a 15. lis-

(172) CDB II, č. 59.

(173) CDB II, č. 78, 106, 109, 110, 238, 239, 245, 246, 265.

(174) CDB II, č. 269, 279.

(175) CDB II, č. 320.

(176) CDB II, č. 321; CDB III-1, č. 25, 29.

(177) CDB III-1, č. 50, 53, 76, 87, 88, 107, 126, 141.

(178) CDB III-2, č. 214.

(179) CDB IV-1, č. 8, 39; srov. HOSÁK, L.: *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*. ČSPSČ 44, 1936, s. 56-63 (Erb rozletité stěly), kde se o Milíčovi hovoří jako o Milíčovi II.

(180) CDB IV-1, č. 108, 171, 184, 188.

(181) CDB IV-1, č. 182.

(182) CDB IV-1, č. 198, 208.

(183) CDB IV-1, č. 127.

(184) CDB IV-1, č. 211, 212, 287; CDB V-1, č. 38, 50, 62, 69, 84, 291.

topadu 1267 v pravé listině se uvádí jeho nástupce Kuno z Kunštátu, zatímco falzum s datem 2. června 1266 zná jako komorníka ještě Parduse.¹⁸⁵

Kuno z Kunštátu, po řadu let moravský maršálek a jistou dobu také purkrabí na Veveří, zastával úřad od uvedeného roku 1267, ne-li již o několik let dříve, 23. srpna 1268 se však uvádí v královském privilegii Židům *Thymo camerarius Olomunczensis*,¹⁸⁶ aby se 4. září 1269 a pak v následujících letech, až do 6. května 1277 připomínal opět Kuno; 21. ledna 1278 již působil jako purkrabí na Vranově.¹⁸⁷ V případě komorníka Týmy z roku 1268 se zdá být velmi pravděpodobné, že jde buď o písařský omyl a ve skutečnosti v originálu stálo také *Cuno*, resp. *Chuno*, nebo se jméno Kuno v pozdním středověku chápalo jako varianta latinského jména *Timoteus*, což by dosvědčoval český překlad listiny třebského opata z 31. srpna 1277, kde je jméno měšťana *Cuno* skutečně přeloženo jako *Timoteus* (= *Thymo*), byť ve 13. století bylo zřejmé, že jde o domácí podobu německého jména *Konrād*.¹⁸⁸ Kunův nástupce Oneš z Čistého Slemene podržel olomoucké komornictví hodný čas; ponejprv se vyskytuje mezi svědky 22. června 1278, naposledy v hodnosti 10. května 1295.¹⁸⁹ Po Onšovi se ujal úřadu Albert ze Šternberka vzpomínaný 30. září 1297, 20. května 1301 se v něm opět objevuje Oneš a po něm přichází Zdeslav uváděný 23. a 24. listopadu 1305.¹⁹⁰ Tohoto Zdeslava lze bez větších pochyb identifikovat z Albertovým synem Zdeslavem ze Šternberka, který úřad zastával také v roce 1308, kdy se nechal titulovat *obrs-tes chamerer ze Merhern*.¹⁹¹ Na podzim 1307 byl komorníkem olomoucké provincie Vitek ze Švábenic.¹⁹²

1207	Arnošt
1208-1224	Bavor
1225	Jindřich

(185) CDB V-1, č. 366, 472; CDB V-2, č. 525.

(186) CDB V-2, č. 566.

(187) CDB V-2, č. 599, 795, 818, 834, 846, 857, 858.

(188) CDB V-2, č. 843; srov. též záhlavní poznámky v CDB V-2, s. 137-138. A. Boček ve své edici v CDM IV, č. 16, s. 20, skutečně uvádí jméno *Chvno camerarius Olomucensis*; prověřování jednotlivých rukopisů již překračovalo rámec této práce.

(189) CDB V-2, č. 875; CDM IV, č. 163, 170, 174, 203, 207, 208, 239, 249, 250; CDM V, č. 28, připomínka komornictví v č. 181, 182.

(190) ARCHIVY ZRUŠENÝCH KLÁŠTERŮ, č. 392; CDM V, č. 77, 181, 182.

(191) RBM II, č. 2183, s. 945; srov. POKLUDA, Z.: *Rod Šternberků na Moravě*. Zlínsko od minulosti k současnosti 10, 1988-1991, s. 119-120.

(192) CDM VI, č. 9.

1228	Lev
1228-1233	Vok
1233-1236	Semislav z Morkovic
1239	Konrád
1241-1250	Milič
1251-1261	Pardus ze Vnorov
1267-1277	Kuno z Kunštátu
1278-1295	Oneš z Čistého Slemene
1297	Albert ze Šternberka
1301	Oneš z Čistého Slemene
1305	Zdeslav ze Šternberka

Soudce (cúdař)

Po soudci Jindřichovi v roce 1207¹⁹³ přichází v letech 1208 a 1213 Doben,¹⁹⁴ 1222-1225 Veliz¹⁹⁵ a 1232-1233 Přebor, zřejmě v roce 1225 soudce břeclavský.¹⁹⁶ V roce 1234 jej vystřídá Bicen¹⁹⁷ a o rok později se vrátí znovu Přebor,¹⁹⁸ aby uvolnil místo v dalším roce opět Bicenovi; nelze zcela vyloučit, že oba muži zastávali úřad společně.¹⁹⁹ Pak prameny zmlknou, teprve v letech 1250 a 1251 (naposledy 16. května) se objeví soudce Sláva;²⁰⁰ soudce Mikuláš uváděný ve falzu s datem 1. září 1250²⁰¹ nejspíše patří předchozímu období, tj. závěru čtyřicátých let, jak by odpovídal také výskyt s ním jmenovaných kolegů, purkrabího Vítka a komorníka Miliče.

Snad již ve 2. půli roku 1251, zcela jistě však před 5. srpnem 1253 přichází do úřadu olomouckého soudce muž jménem Jan a setrvává v něm až někdy do přelomu 60. a 70. let; podle jednoho z hradišských falz, vzniklých ale nejspíše ještě ve 13. století, se připomíná naposledy roku 1269.²⁰² Nový soudce vystupuje v pramenech v roce 1275, je jím

(193) CDB II, č. 59.

(194) CDB II, č. 78, 109, 110.

(195) CDB II, č. 239, 246, 269.

(196) CDB II, č. 269; CDB III-1, č. 25, 29.

(197) CDB III-1, č. 76.

(198) CDB III-1, č. 107, 126.

(199) CDB III-1, č. 141.

(200) CDB IV-1, č. 184, 198, 211.

(201) CDB IV-1, č. 188.

(202) CDB IV-1, č. 247, 286, 287; CDB V-1, č. 50, 62, 84, 472; CDB V-2, č. 599.

Vojslav z Ludslavic; naposledy se o něm hovoří 7. května 1280.²⁰³ V listině vydané 16. září 1282 předsedajícími soudu olomoucké provincie je jako cúdař jmenován Luder z Kokor.²⁰⁴ Od 8. března 1286 se v úřadu objevuje Předbor z Bolelouce, příslušník rozrodu s erbem lva rostoucího z trojvrší, jehož jméno se v dalších letech píše i *Presco* či *Prsipco*. Naposledy se vzpomíná 30. září 1297.²⁰⁵ Jak již bylo připomenuto, 20. května 1301 a posléze retrospektivně v roce 1305, se v soudcovském úřadu připomíná Kadolt z Polomí.²⁰⁶ Vítek ze Švábenic se 8. prosince 1303 hrdě nazývá *zudarius Morauie*, dle kontextu a vztahu k olomouckým zemským deskám je zřejmé, že jde o olomouckého cúdaře.²⁰⁷ Ve dnech 23. a 24. listopadu 1305 je jako olomoucký cúdař uváděn Jan.²⁰⁸

V olomoucké provincii, jakožto jediné v zemi, se zmiňují také místosudí (*subiudex*). Jsou to v roce 1278 Alexandr z Přestavlk a v roce 1280 Zdislav z Medlova.²⁰⁹

1207	Jindřich
1208-1213	Doben
1222-1225	Veliz
1232-1233	Přebor
1234	Bicen
1235	Přebor
1236	Bicen
40. léta	Mikuláš
1250-1251	Sláva
1251-1269	Jan
1275-1280	Vojslav z Ludslavic
1282	Luder z Kokor
1286-1297	Přebor z Bolelouce
1301	Kadolt z Polomí

(203) CDB V-2, č. 795, 818, 858; CDM IV, č. 163, 170, 174.

(204) CDM IV, č. 207.

(205) CDM IV, č. 239, 249, 250; CDM V, č. 77; stov. HOSÁK, L.: *Příspěvky k starému rodopisu*. ČSPS 45, 1937, s. 129.

(206) ARCHIVY ZRUŠENÝCH KLÁŠTERŮ, č. 392; CDM V, č. 181, 182.

(207) CDM V, č. 158.

(208) CDM V, č. 181, 182.

(209) CDB V-2, č. 858; CDM IV, č. 174. V uvedené době zřejmě ještě nelze tohoto podsoudce či místosudiho spojovat s existencí nějakého menšího zemského soudu (menšího práva), jak naznačuje SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 128. Snad byla činnost podsoudce vynucena mimořádným rozsahem olomouckého soudního okrsku.

1303	Vitek ze Švábenic
1305	Jan

Vilik (provinciální rychtář)

I vilik se objevuje v Olomouci časně, již v roce 1208 jím byl Radoslav.²¹⁰ Další se připomíná až po dvaceti letech; roku 1228 se jmenoval Kuno.²¹¹ Po následujícím dvacetiletí, 26. února 1248, se v pramenech objeví Petr, který zůstává vilikem i v následujících létech naposledy je zmíněn v úřadu 5. srpna 1253, kdežto na začátku roku 1264 se o něm hovoří jako o bývalém vilikovi (*quondam villici in Olomucensis provincia*).²¹² V méně spolehlivé listině s datem 12. srpna 1255 se objeví provinciální rychtář Hodislav, v pravé listině z tohoto roku (bez denního data) Hynce.²¹³ V méně spolehlivých listinách z roku 1266 se jmenuje olomoucký provinciál Benko a z roku 1269 Zdislav.²¹⁴ Dalším olomouckým vilikem je v letech 1275 a 1276 Jan, zřejmě jde o dřívějšího dlouholetého soudce. V roce 1279 se na něj vzpomíná již jako na bývalého královského vilika.²¹⁵ Po něm v přichází v pramenech 29. července 1282 Kuník z Vinař²¹⁶ a po něm v roce 1286 a 1287 Vojslav, předchozí cúdař.²¹⁷ Dne 30. září 1297 se *iudex provincialis* jmenuje Georius, tedy nejspíše Jiří.²¹⁸ V roce 1317 se *Georius quondam prouincialis* vzpomíná jako svědek v listině hradištského opata Jindřicha spolu s olomouckým přísežnými a dalšími měšťany.²¹⁹ Z této souvislosti jasně plyne jeho měšťanský původ, podobně jako u následujícího Viviána, který užívá v roce 1301 (a retrospektivně 1305) titul *judex ciuitatis Olomucensis et prouincie* a drží tak v jedné rukou rychtářství města i celého Olomoucka.²²⁰

(210) CDB II, č. 78.

(211) CDB II, č. 320.

(212) CDB IV-1, č. 133, 188, 247, 287; CDB V-1, č. 399. Pokud bychom přijali předatování listiny datované v CDB IV-1, č. 133, k 26. únoru 1248 Jindřichem ŠILHANEM: *Cisterciácké datování a vzpoura markraběte Přemysla mladšího*. (Antithese II). VVM 23, 1971, s. 327-328, k 26. únoru 1249, připomínal by se Petr poprvé v úřadu až tohoto data.

(213) CDB IV-1, č. 50, 62.

(214) CDB V-1, č. 472, 599.

(215) CDB V-1, č. 795, 818; CDM IV, č. 70.

(216) CDM IV, č. 174.

(217) CDM IV, č. 239, 250.

(218) CDM V, č. 77, 181, 182.

(219) CDM VI, č. 123.

(220) ARCHIVY ZRUŠENÝCH KLÁŠTERŮ, č. 392; CDM V, č. 181, 182.

1208	Radoslav
1228	Kuno
1248-1253	Petr
1255	Hodislav
1255	Hynce
1266	Benko
1269	Zdislav
1275-1276	Jan
1282	Kuník z Vinař
1286-1287	Vojslav z Ludslavic
1297	Georius
1301	Vivián

Zvláštní, zajímavou kapitulu představují vilikové olomouckých úředníků, připomínání na přelomu 70. a 80. let. Jde také o jediné reálné potvrzení pasáže ze statut Konráda Oty, kde se hovoří o viliku komorníkově (*villicus camerarii*). V listině datované 3. listopadu 1275 vystupuje podvilik (*subvillicus*) olomouckého vilika Jana Lutomír z Výrován, vilik komorníka Kuna Světík ze Svěsedlic, vilik purkrabiho Nezamysla Martin z Týnce a k tomu krom zmíněného podsoudce Alexandra řada ministeriálů komorníka Kuna i purkrabiho Nezamysla.²²¹ Zanedlouho nato, 4. července 1276, se objevuje znovu komorníkův vilik Světík, vilik purkrabiho Martin z Chvalkovic (zřejmě totožný s Martinem z Týnce), podvilik vilíkův Lutomír a dokonce podvilik soudce Vojslava Svatoslav Slepý.²²² V roce 1282 je Světík ze Svěsedlic stále vilikem komorníka, kterým je nyní Oneš.²²³

Břeclav - Vracov - Bzenec

Z průběhu 13. století není ani jedinkrát v pramenech doložen břevlavský purkrabí, ač hrad v Břeclavi stál a Přibík Pulkava vznik kamenného hradu, spolu s hrady v Hodoníně a Bzenci, připisuje přímo královně Konstancii.²²⁴ Ani ostatní úředníci nejsou připomínáni často, jejich existence je však nezpochybnitelná.

(221) CDB V-2, č. 795.

(222) CDB V-2, č. 818.

(223) CDM IV, č. 203.

(224) KRONIKY DOBY KARLOVY, s. 356-357; KRONIKA PŘIBÍKA PULKAVY. FRB V, s. 137.

Komorník

Poprvé až 26. února 1248 se uvádí jako břeclavský komorník Sudomír z Veselí, bratr Parduse ze Vnorov, erbu v lokti ohnuté obrněné paže s palcátem (ve formě koule s hřeby na krátké rukojeti), který setrvává v úřadě - podle vizovického falza, jež však vzniklo na základě pravé listiny Smila ze Střilek - ještě 21. srpna 1261.²²⁵ Jako další komorník přichází až v roce 1286 Matouš z Černé Hory označený ovšem jako *camerarius Pracowiensis*, jeho nástupce Bohuslav z Pernštejna se roku 1293 nazývá přímo *camerarius Pratsouiensis provincie* a dalším komorníkem je v roce 1297 *Sobereus prasoviensis camerarius*, jehož R. Hurt věrohodně identifikoval se Soběhrdem ze Šardic.²²⁶

1248-1261	Sudomír z Veselí
1286	Matouš z Černé Hory
1293	Bohuslav z Pernštejna
1297	Soběhrd ze Šardic

Roku 1297 se s adjektivem *prasoviensis* uvádí i cúdař a provinciální rychtář. Někdy před rokem 1286 totiž došlo k přesunu centra břeclavské provincie do Vracova, který se často označoval jako *Prasow* či *Praczaw*; v latinských a německých písemnostech tato praxe naprosto převládla.²²⁷ I provincie se začala někdy uvádět jako vracovská, jindy zůstávalo při břeclavské. Kdy však došlo k přesunu centra provincie a přechodu úředníků do Vracova, který v té době ovšem nebyl ani královským městem, jen zeměpanským městečkem, místa, kde nestál kamenný hrad, ale snad

(225) CDB IV-1, č. 133, 211, 287; CDB V-1, č. 38, 50, 84, 290; srov. ŠEBÁNEK, J.: *Vizovická listina Smila ze Střilek z r. 1261 jako historický pramen především k otázce osídlení na Valašsku*. Valašsko 8, 1961, s. 1-11. K prvnímu uvedení Sudomíra jako břeclavského komorníka platí totéž, co pro olomouckého vlika Petra; viz pozn. 212. V listině břeclavského úředníka Oldřicha ze Spanheimu z 17. února 1247 (CDB IV-1, č. 103.) se sice uvádí mezi svědky *Jerhnev, camerarius noster* a v listině z 28. dubna téhož roku kniže pečeti v přítomnosti *Jeronimo camerario* (TAMTÉŽ, č. 107) - přičemž jde zjevně o stejnou osobu, zároveň jsou však jmenováni i Sudomír, který je zakrátko jmenován komorníkem břeclavské provincie, a Sláva, jež byl již v roce 1235 soudcem, domnívám se proto, že Jarohněv-Jeroným byl nejspíše Oldřichovým osobním komorníkem či jakýmsi podkomořím.

(226) CDM IV, č. 238, 311; CDM V, č. 77; srov. HURT, R.: *Dějiny města Vracova*. Brno 1969, s. 19. L. HOSÁK: *Územní rozsah*, s. 147, jej nazývá Soběrej, jak dovoluje latinská podoba jména. A. SEDLÁČEK: *O starodávném rozdělení*, s. 202, jej měl za Soběřeje z Hvězdlic. Soběhrd ze Šardic se připomíná v letech 1286, 1287 a 1300, vždy ve společnosti urozenců z vracovské provincie (CDM IV, č. 231, 253; CDM V, č. 117).

(227) Srov. HOSÁK, L. - ŠRÁMEK, R.: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II*. M-Ž. Praha 1980, s. 739-740.

jen rozsáhlejší tvrz neznámé podoby? R. Hurt se domnívá, že k přesunu došlo po roce 1264, ale již před 16. zářím 1268, kdy Přemysl Otakar II. vydal ve Vracově listinu pro klášter v rakouském Melku.²²⁸ Zdá se, že prameny takový výklad skutečně podporují. V listině biskupa Bruna z 13. dubna 1270 se mezi svědky uvádí kustos olomoucké kapituly a *archidiaconus Praczouiensis Lambert*,²²⁹ znamenalo by to, že do Vracova se přestěhovala se správou světskou alespoň na čas i vyšší správa církevní, resp. nepřestěhovala se, ale označovala se podle Vracova, neboť arcijáhni byli kanovníky katedrální kapituly a neměli jinou prebendu na území, kde vykonávali jurisdikci. Dne 28. dubna 1271 vydal na Břeclavi, obklopen šlechtici z moravské i rakouské strany, Vilém z Hustopečí listinu pro cáhnovské johanity, jimž daroval pozemky v tzv. Gebolfově údolí či valu.²³⁰ Je proto pravděpodobné, že tento šlechtic držel břeclavské panství i s hradem v zástavě a z tohoto důvodu nebylo možné nadále v místě konat soudní zasedání. Zde se již mohly křížit soukromé zájmy s veřejnými a zvyklost jistě vyžadovala, aby zemské úřady sídlily na zeměpanské půdě. Břeclav zůstala v zástavním držení zřejmě i nadále, jak dosvědčují mladší prameny. Když prodával moravský číšník Hartleb z Boskovic na začátku dubna 1313 břeclavský hrad s celým panstvím bratřím Štěpánovi a Aloldovi z Hainfeldu, ve zvláštní listině uvedl, že předá kupujícím zástavní listiny na Břeclav, jež má od králů Václava II., Václava III. a Rudolfa Habsburského, aby mohly být uloženy do důvěryhodné úschovy.²³¹ I když nejsou známy okolnosti, za jakých ztratil Břeclavsko Vilém z Hustopečí, jaké byly osudy panství v neklidných létech interregna a kdy se jej z vůle Václava II. ujal Hartleb z Boskovic, jisté je, že Břeclav se již centrem provincie nestala a do 14. století kraj vstupoval s názvem vracovský. Ani to však nebyl konec změn ... Osudy břeclavského hradu, tedy jeho fatic-

(228) CDB V-3, č. 1431; HURT, R.: *Dějiny*, s. 19.

(229) CDB V-2, č. 610. Ještě 22. února 1268 se nazývá tehdejší arcijáhnen Simon *Brechzlaviensis* (CDB V-2, č. 548.), v souvěkém falzu s datem 29. září 1272 je Lambert označen *archidiaconus Pratzlaviensis* (CDB V-2, č. 677), což je vlastně grafická podoba Vracova, jen s vloženým písmenem „l“. Podoba psaní oblasti působení u dalšího arcijáhna Jindřicha v letech 1293 a 1297: *Bratizlaviensis*, *Bresclaviensis*, ukazuje na návrat k původnímu označení arcijáhenského úřadu (CDM IV, č. 320; CDM V, č. 58). K pořadí arcijáhennů viz *Břeclav*. Dějiny města. Břeclav 1968, s. 51.

(230) CDB V-1, č. 634: *Datum in Lontenburch*.

(231) BISTRČICKÝ, J. a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 49, 50. Srov. L. HOSÁK v *Břeclav*, s. 56-57, a ZEMEK, M. - NECHVÁTAL, L.: *Vývoj břeclavského zámku Jižní Morava* 16, 1980, s. 96, kde se tvrdí, že Vilém z Hustopečí (Egerberka) a poté Hartleb z Boskovic drželi břeclavský hrad od krále jako léno. V případě Hartleba však šlo jasně o zástavu, která bude pravděpodobněji i v případě Vilémově.

ká držba pánem Břeclavska Oldřichem ze Spanheimu od konce 30. let do konce 40. let (snad do roku 1249),²³² následný převod na Viléma z Hustopečí, pak léta rakouské moci po bitvě u Suchých Krut, kdy snad lze hypoteticky počítat s nějakým držitelem z řad rakouské šlechty z okolí římského krále, a poté zástava Hartlebovi z Boskovic, navíc zřetelně ukazují, proč neměl význam zemského úředníka - a proto není ani připomínán - břeclavský purkrabí, jenž býval pouhým podřízeným dočasných držitelů.

Pečeť vracovského komorníka Bohuslava z Pernštejna přivěšená 16. února 1293 (MZA Brno). Opis: + S.BOHzLAI.DE. PERNSTEIN.

Soudce (cúdař)

Z břeclavských soudců se objevuje již 11. května 1225 Předbor (*Prebor iudex Brecizlauensis*), který je společně s olomouckými úředníky, komorníkem, kastelánem a soudcem, a dalšími šlechtici uveden jako svědek na listině mladého markraběte Vladislava II.²³³ Jelikož jde o období, ve kterém ještě nepředpokládáme plné konstituování břeclavské provincie, a zároveň dobu, kdy se zřejmě již projevují práva královny Konstan-

(232) Srov. HOSÁK, L. v *Břeclav*, s. 55. Naposledy je Oldřichův nadřazený vztah k Břeclavsku doložen listinou pro čejkovické templáře vydanou mezi 18. říjnem a 12. listopadem 1248 - CDB IV-1, č. 148; srov. též *Čejkovice 1248-1998*. Čejkovice 1998, s. 33-35.

(233) CDB II, č. 269.

cie na tuto oblast, bude nutné tohoto Předbora, který je bezpochyby šlechticem, buď považovat za jakési prodloužené *membrum* olomouckého soudce, který pomalu ztrácel svou pravomoc nad oddělujícím se územím, nebo, a to spíše, za jakéhosi mimořádně ustanoveného soudce z hlediska počínající zvláštní správy královna Břeclavska, ještě však ne v dimenzi o něco pozdější provincie. Zdá se skutečně, že tento úřad se na Břeclavsku instituoval jako první, neboť již 12. února 1235 se připomíná druhý tamní soudce Sláva (*Slava iudex Brecizlauensis*) v listině královny Konstancie, zároveň společně s Wicetem, soudcem přibyslavického věnného území (*Wiceto iudex Pribizlauensis*), a dalšími lidmi z královna okolí.²³⁴ V obou případech břeclavských soudců z let 1225 a 1235 i soudce přibyslavického, který se navíc připomíná v uvedené funkci v listině Přemysla Otakara I. datované J. Šebánkem do roku 1224,²³⁵ je tak nutné předpokládat zvláštní, zřejmě částečně soukromý (ve vztahu ke královské vdově a jejím věnným statkům) charakter jejich úřadu, který zřejmě spíše odpovídal úřadu jakéhosi královna rychtáře pro to či ono věnné území. Zatímco na Břeclavsku se tento hodnostář přerodil v řádného soudce nejspíše v době Oldřicha ze Spanheimu, na Přibyslavicku funkce se smrtí Konstancie a ztrátou zvláštního postavení tohoto území zanikla.²³⁶ Teprve v roce 1255 se hovoří o dalším břeclavském soudci, který se jmenuje Vojtěch, a následně až v roce 1297 se připomíná Velislav z Ořechova (*prasoviensis zudarius*), který je ovšem cúdařem ještě v roce 1317 (*zudarii prouincie Braczlauensis*), a v roce 1320 se označuje *quondam zudarius in Bisencz*; jeho nástupce Mikuláš z Blížic se v roce 1322 nazývá *czudarius Braczuensis*.²³⁷

1225	(Předbor)
1235	(Sláva)
1255	Vojtěch
1297-1317	Velislav z Ořechova

Vilik (provinciální rychtář)

Ani v případě břeclavských viliků nejsou prameny příliš štědré, 5. srpna 1253 se objeví společně s komorníkem Sudomírem a olomouckými úředníky vilik Petr (*provincialis Brecislauensis*)²³⁸ a 30. září 1297 spolu s

(234) CDB III-1, č. 103.

(235) ŠEBÁNEK, J.: *Listiny přibyslavické*, s. 9, 14-15.

(236) K zániku přibyslavické „provincie“ srov. TAMTĚŽ, s. 46.

(237) CDB V-1, č. 50; CDM V, č. 77; CDM VI, č. 118, 162, 207.

(238) CDB IV-1, č. 287.

ostatními úředníky z Břeclavi, Olomouce a Brna *prasoviensis ... provincialis iudex* Fridelo (Friedrich), přičemž je zajímavé, že opis jeho pečeti přivěšený k této listině hlásá: S.FRIDERICI PROVINCIALIS IN BISENCZ.²³⁹

1253	Petr
1297	Friedrich

Podle výše uvedených adjektiv určujících místo působení provinciálních úředníků původně břeclavské provincie je zřejmé, že na přelomu 13. a 14. století bylo označení provincie značně nejednotné. Již v roce 1286 se objeví označení podle Vracova *prasoviensis*, které se užije i roku 1297, provinciální rychtář se však podle pečeti uvádí podle Bzence. Vracovský (*prasoviensis*) cůdař z roku 1297 se roku 1317 píše *Braczlaiuiensis*, tedy břeclavský, roku 1320 *quondam ... in Bisencz* a jeho nástupce o dvě léta později jako *Braczlaiuiensis*, což lze s trochou fantazie vyložit jako břeclavský i vracovský. Podobně se v listině z 30. srpna 1320 označuje Pardus ze Šardic *scabinus et iuratus terre siue iudicii provincialis in Bisencz*,²⁴⁰ v téže

(239) CDM V, č. 77; srov. SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 202.

(240) CDM VI, č. 162. Jde s největší pravděpodobností o tzv. zemského přísežného, konšela, staršího neboli kmeta. O tomto institutu věděl Tovačovský, který říká: „*Za starých pánův byli lidé i ještě jsou těchto časův, ješto to pomní, před válkami Táboorskými, že v této zemi bývali jsou zemští konšelé; a to takovým obyčejem: že v každém kraji dva dobrá človeky upřímá páni ustanovili jsou a dali za konšely*“ (KNIHA TOVAČOVSKÁ, s. 118). Podle Ctibora Tovačovského tito kmetové zasahovali především v drobnějších sporech mezi sousedy (pozemkovými vrchnostmi) – o hranice, cesty sousedním územím apod. – a to přímo na místě. Bud spornou věc rozhodli a strany se měly výroku podříditi nebo případ odkázali k panskému soudu. Tomuto výkladu odpovídá role Parduse ze Šardic roku 1320, neboť podává společně s dalšími úředníky (cůdařem provincie a dvěma bývalými moravskými podkomořimi, z nichž jeden býval lovcím a purkrabím na Buchlově a druhý byl právě purkrabím v Bzenci) svědectví o hranicích majetků velehradského kláštera – zjevně pro účely sporu s pány ze Šternberka – srov. HURT, R.: *Dějiny cisterciáckého kláštera*, s. 74–75. Pole působnosti kmetů však bylo pravděpodobně širší. O kmetech se poprvé hovoří v potvrzení Statut Konráda Oty pro Znojensko a Bitovsko roku 1222 (*et insuper duos kmetones de circumsedentibus villis*), zde však jde evidentně o selské reprezentanty (CDB II, č. 234). V roce 1229 (a také 1237) je však termín *kmetones* nahrazen termínem *probos viros* (CDB II, č. 325; CDB III-1, č. 164), což může znamenat, že označení kmet mělo nadále náležet jen šlechtickým přísežným, nikoli důvěryhodným sedlákům. Proto došlo k terminologickému odlišení. O svědectví kmetů (*ut dictus Pardus deberet intencionem suam probare testimonio trium beneficiariorum fidedignorum, qui kmetye vulgariter nominantur*), kteří jsou zcela jistě šlechtického původu, se hovoří na velkém soudním zasedání 21. ledna 1278 – CDB V-2, č. 858. Kmetové se připomínají též v listině krále Jana z 16. dubna 1325 (*per barones et kmetones siue seniores terre Moraue pridem in generali iudicio terre siue tzuda* – CDM VII Suppl., č. 229) i v usnesení z roku 1387 (*Dass kein mensch in was wírden, eren odir adil er sei in dem lande zu Merhern nemandem widersagen, nemen, rauben, vahen odir brennen sol, sunder wer zu dem andern zu*

listině se připomíná též bzenecký purkrabí a bývalý podkomoří Jimram z Ungersberka, další bývalý podkokomoří, dříve dlouholetý purkrabí na Buchlově a lovčí Albert ze Zdounek a také připomínaný cúdař Velislav z Ořechova. To vše, sečteno a podtrženo, ukazuje na skutečnost, že po přesunu centra břeclavské provincie do Vracova roste rychle význam Bzence, a především tamního zeměpanského hradu, kde zřejmě již roku 1297 sídlí provinciální rychtář (a samozřejmě purkrabí), a ač se ještě roku 1322 udržuje označení břeclavská či vracovská provincie v podobě jakéhosi hybridu (*Braczauienesis*), již roku 1315 a pak 1320 se za sídlo soudu označuje Bzenec.²⁴¹ Zdá se, že v roce 1315 však již byla translace vlastního soudu, který je připomínán také roku 1336 a 1342,²⁴² hotovou věcí; zakrátko Bzenec Vracov zastíni a na jepičí dobu se stává faktickým centrem zhasínající provincie.

Přerov

Purkrabí

Přerovští kasteláni se připomínají vpodstatě od počátku 13. století. Prvním z nich byl Blud, jehož zmiňuje falzum zhotovené někdy ve 14. století na jméno markraběte Vladislava Jindřicha s nesmyslným datem 1. září 1201 a poté obě pravé listiny krále a markraběte z 31. prosince 1213.²⁴³ Po Bludovi se objevuje v roce 1222 společně s olomouckými a znojemskými úředníky Ctibor (*Chistiborius*),²⁴⁴ roku 1234 *beneficiarius* Gerhard, přičemž i tentokrát jde nejspíše o purkrabiho, neboť v osobě lze rozpoznat předka pánů z Obřan Gerharda ze Zbraslavi, jenž zastával v následném období (1236–1240) úřad purkrabiho v Olomouci. Roku

sprechen odir zu schicken hat, den sal er laden mit dem lantrechtten fur die lantherren, fur die czudner, lantschepfen odir fur unsern herren marggrafen den eltern, die sullen im ein gut recht beweisen - CDM XI, č. 451). V literatuře srov. BRANDL, V.: *Glossarium*, s. 93–97, RIEGER, B.: *Zřízení krajské*, s. 36–40, a především RAUSCHER, R.: *Zemští konšelé v českém právu 13. a 14. století*. (Příspěvek k dějinám českého řízení trestního.) Zvláštní otisk ze Sborníku věd právních a státních 1933, s. 1–14, který uvádí podle *Maiestas Carolina*, že v Čechách ve 14. století zemští konšelé vystupovali v případech některých trestních činů (*qui de cetero pro spolio vel quocunque maleficio per terre consules more solito accusatus fuerit*) jako veřejní žalobci a prohlašovali neurozené pachatele za psance. Nedostatek pramenů pro Moravu nedovoluje o zdejších kmetech říci nic více, než stojí výše. Mohli zřejmě být a bývali také přísedícími soudu, nelze však automaticky uvést, že přísedící soudu rovná se kmet.

(241) CDM VI, č. 88, 162.

(242) CDM VII, č. 112; BISTRICKÝ, J. a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 69, s. 114.

(243) CDB II, č. 109, 110, 352.

(244) CDB II, č. 239.

1236 je v Přerově purkrabím Viktor,²⁴⁵ Oneš, uvedený ve velmi nespolehlivé listině s datem 1. září 1250, náleží, podobně jako další úředníci zde uvedení, nejspíše 40. létům.²⁴⁶ V dalším falzu se uvádí k 19. květnu 1251 jako purkrabí Blud z Jičina.²⁴⁷ V letech 1255–1256 zastává hodnost purkrabího Smil ze Střilek, roku 1266 Bohuše, zřejmě jde o Bohuše z Čeblovic, později z Drahotuš.²⁴⁸ Poté prameny o přerovském hradě a jeho purkrabích umlknou.

1213	Blud
1222	Ctibor
1234	Gerhard
1236	Viktor
40. léta	Oneš
1251	Blud z Jičina
1255–1256	Smil ze Střilek
1266	Bohuše z Čeblovic

Ani jedenkrát se neslyší v Přerově o komorníkovi, vilíkovi, jen jednou, jedinkrát, v roce 1295, se objeví *zudarius prerowiensis*.²⁴⁹ Byl jím Předbor (*Predborius*) a je známo, že Předbor z Bolelouce byl olomouckým cúdařem v letech 1286–1297 (viz výše). Lze se proto oprávněně domnívat, že Předbor byl soudcem v Olomouci a vykonával svoji pravomoc i na Přerovsku; v dané situaci byl pak diktátorem listiny užít jen jeho „přerovský“ titul. Těsně sepětí Olomoucka s Přerovskem vysvitá ovšem neochvějně také z titulu biskupa Bruna ze závěru roku 1279, kdy se označuje *Olomucensis et Prerouiensis prouinciarum vicedominus*.²⁵⁰ Šlo o podobnou situaci, jaká panovala na Znojemsku s Bítovskem. Předborův případ podkrývá také karty v případě ostatních úředníků. V Přerově sídlil od počátku 13. století kastelán, ostatní úřady se zde nevyvinuly, jak by vyplývalo i z listin vydaných na soudních zasedáních v Opavě 16. června 1256 a v Olomouci 2. června 1266, kdy s úředníky olomouckými zasedají vždy také purkrabí hradecký a přerovský.²⁵¹ Úřední úkony zde proto vykonávali představitelé z Olomouce, kde fungoval v rámci tamního hradu roz-

(245) CDB III-1, č. 141.

(246) CDB IV-1, č. 188.

(247) CDB IV-1, č. 212.

(248) CDB V-1, č. 50, 84, 472.

(249) CDM V, č. 28.

(250) CDM IV, č. 170.

(251) CDB V-1, č. 84, 472.

sáhlý aparát. Možná právě zde nalezneme vysvětlení existence olomouckého podsoudce a různých kategorií viliků a podviliků.

Tomuto výkladu, zdá se, odporuje pasáž z listiny bratří Hartleba a Vítka z Dubna z 21. prosince 1294, v níž se píše, že velehradský klášter převzal polovinu vsi Bochoře od jejich otce Hartleba *iuxta morem terre coram officialibus et zudariis in Prerouia in corporalem eiusdem ville possessionem*.²⁵² Je však dobré si povšimnout, že vyjádření je formulováno dost obecně, hovoří se o úřednících a cúdařích, nikoli konkrétně o cúdaři přerovském. Nelze dokonce vyloučit, že označením *zudarii* jsou zde míněni obecně soudní úředníci, resp. skuteční soudci, kteří se zúčastnili soudu. Z doložitelné praxe totiž vyplývá, že soudního zasedání v jednom místě se mohlo zúčastnit více cúdařů, komorníků atd. z moravských provincií. Toto místo tedy zjištění, že v Přerově nejspíše zvláštní cúdař nepůsobil, v zásadě neodporuje, potvrzuje však jinou skutečnost, že se totiž v Přerově odbyvala soudní zasedání, na nichž se řešily majetkové záležitosti šlechty.

Na Přerovsko, ovšem v době, kdy se teprve instituovalo, náleží také hulínský vilik (*Chislinch villicus in Hvlin*), jde ovšem o případ menší vilikace.²⁵³

Opava (Hradec)

Purkrabí

Hradec náležel ve 12. století k Olomoucku, resp. k jeho přerovské části, a po připojení Holasicka na konci 12. století se stal jeho centrem. Toto území se kolem poloviny 13. století zřetelněji vydělilo od Olomoucka; nikdy s ním ostatně nebylo zcela spojeno a zatím ani nezpřetrhalo – podobně jako Přerovsko – všechny své vazby k tomuto kdysi nejvýznamnějšímu údělu. Hradec se stává hlavním hradem Holasicka a zůstává jím, neboť nově se vytvářející městské centrum provincie, nedaleká Opava, vlastní hrad zatím nemá.²⁵⁴ Za naprosto platný lze považovat postřeh M. Wihody, že ještě na přelomu 12. a 13. století v Hradci působil jen královský kastelán a lovčí, jiní úředníci zde zatím nebyli.²⁵⁵ Již roku 1224 na Hradci vystupuje jako kastelán Vítek (snad jde o příslušníka rodu s erbem

(252) CDM V, č. 19.

(253) CDB IV-1, č. 133.

(254) Ziská jej až na přelomu 14. a 15. století, viz KOUŘIL, Pavel – PRIX, Dalibor – WIHODA, Martin: *Městské hrady v českém Slezsku*. *Archaeologia historica* 22, 1997, s. 254–255.

(255) WIHODA, M.: *Ekonomické zázemí Hradce nad Moravicí na střední Moravě v 13. století*. ČMM 198, 1989, s. 83.

pětileté rúže), roku 1228 Diviš (*Dewiz*) a roku 1233 Milič.²⁵⁶ Na začátku roku 1233, přesněji 21. ledna, se však vzpomíná v listině královny Konstancie a markraběte Přemysla na šlechtice Alberta, *qui tunc castrum Gradecense tenebat*.²⁵⁷ Jelikož událostí, která se připomíná, bylo obdarování olomouckých augustiniánek půdou v Drozdovicích, jež náležela k hradu Hradci, muselo k tomuto pořízení dojít až poté, co se Přemysl stal moravským markrabětem, tzn. někdy ve druhé polovině 20., resp. na přelomu 20. a 30. let.²⁵⁸ Připomínaný Albert, podobně jako roku 1228 Diviš, patří s největší pravděpodobností k rozrodu Divišovců, pozdějších pánů ze Šternberka. Dne 15. srpna 1234 se zmiňuje jako purkrabí Vok, již 2. října téhož roku Přibyslav, syn Prkošův, v roce 1236 znovu Vok, s tím, že jde o syna Bořutova, konečně roku 1240 Ratibor (z Deblína).²⁵⁹ Úřad pak „zdědil“ Ratiborův syn Jenec, který je hradeckým purkrabím v letech 1254–1266.²⁶⁰ V roce 1279 sídlí na Hradci jako purkrabí Kuno z Kunštátu, který musel opustit stejnou hodnotu krátkodobě zastávanou na Vranově.²⁶¹ Hradecké purkrabství však musel Kuno také opustit, a to ve prospěch Závaše z Falkenštejna, který se jako královnin purkrabí na Hradci (*noster purcravius de Gredez*) připomíná v roce 1281.²⁶² Po příchodu Mikuláše I. se objevuje v pramenech ještě 23. března 1288 hradecký purkrabí Strachota, což je pro 13. století vše;²⁶³ význam hradeckých purkrabích po příchodu přemyslovského levobočka snad dočasně poklesá. Může se však stát znovu důležitým v letech 1308–1311, kdy Opavsko drží Boleslav vratislavský a lehnický se svými bratřími a fürstenberskými bratřenci. Tehdy, 11. června 1311, je ostatně připomínán *castellanus dicti castris Grecz* Jindřich ze Sedlic.²⁶⁴

1224	Vítek
1228	Diviš

(256) CDB II, č. 265, 321; CDB III-1, č. 50.

(257) CDB III-1, č. 29.

(258) NOVOTNÝ, V.: *Čechy královské*, s. 578–579, se domnívá, že se Přemysl stal markrabím ještě v roce 1228. V listinách je poprvé připomínán jako *marchio Moraviae* 7. listopadu 1228 (CDB II, č. 320).

(259) CDB III-1, č. 76, 85, 141; III-2, č. 232.

(260) CDB V-1, č. 30, 38, 69, 84, 308, 472.

(261) CDB V-2, č. 857, 858; CDM IV, č. 168.

(262) CDM IV, č. 187.

(263) CDM IV, č. 279; Schles. UB V, č. 373.

(264) CDM VI, č. 52. K identifikaci kastelána Jindřicha ze Sedlic viz KOUŘIL, P. – PRIX, D. – WIHODA, M.: *Hrady českého Slezska*, s. 171.

přelom 20. a 30. let	Albert
1233	Milič
1234	Vok
1234	Přibyslav
1236	Vok
1240	Ratibor z Deblína
1254-1266	Jenec z Deblína
1279	Kuno z Kunštátu
1281	Záviš z Falkenštejna
1288	Strachota

Komorník

Komorník se v osobě Konráda z Fulštejna objevuje na Opavsku teprve po příchodu knížete Mikuláše ze zajetí, kníže sám jej 19. září 1281 nazývá *camerarius noster*.²⁶⁵ Konrádův nástupce Vok z Kravař se označuje 16. března 1283 *camerarius domini Nycolay ducis Oppawiensis provincie*, resp. 23. března téhož roku jednodušeji *camerarius Opauie*.²⁶⁶ Krátce nato však úřad opouští, neboť 7. srpna 1283 je opavským komorníkem muž jménem Bruno, zřejmě potomní provinciální rychtář v Opavě a nato i v Brně.²⁶⁷ Zdá se, že komorníci se objevují na Opavsku skutečně až po příchodu Mikuláše Opavského ze zajetí – pokud sídlila v zemi královna Kunhuta, měla s sebou svého komorníka Protivu z Borovska, kterého však nelze považovat za opavského komorníka (šlo vlastně o královna podkomořího).²⁶⁸ Mikulášovi opavští komorníci, jak plyne z jejich titulatury, spojili ve svém úřadě nejspíše soudní úkoly známé u komorníků jiných moravských provincií se správou komory opavského knížete – tedy vlastně s rolí podkomořího, resp. vykoučili od podkomořství k zemskému komornictví.

1281	Konrád z Fulštejna
1283	Vok z Kravař
1283	Bruno

(265) Schles. UB IV, č. 428.

(266) Schles. UB V, č. 50, 51.

(267) TAMTÉŽ, č. 63.

(268) Srov. v kapitole Správa země v době interregna.

Soudce (cúdař)

Prvním ze soudců na Opavsku je roku 1235 připomínaný Mileta, *iudex de Oppauia*, který je již o rok dříve uváděn jako Mileta *de Gradez*.²⁶⁹ Před 5. srpnem 1253 je to Budislav, který se v úřadu připomíná také 16. června 1256.²⁷⁰ *Zudarius* Svrš z Násilé, který vystupuje společně s olomouckým komorníkem Kunem z Kunštátu, moravským podkomořím Hartlebem a dalšími svědky z Opavska, včetně opavského rychtáře a měšťanů, v listině velehradského opata Lupina vydané u minoritů v Opavě 4. září 1269 je s největší pravděpodobností opavským cúdařem. Přítomnost Kuna z Kunštátu zde nejspíše ukazuje, že při neexistenci tohoto úřadu na Opavsku před rokem 1281 zde byl kompetentní osobou právě komorník olomoucký. V listině komorníka Voka z Kravař z 16. března 1283 a poté v písemnosti knížete Mikuláše z 23. března se připomíná opavský *sudarius* Držko „de Stynplow“.²⁷¹ Společně s dalšími svědky vystupují 23. března 1288 v Opavě cúdař Nikulcec (Mikuláš) a *vicesudarius* Křižan.²⁷² Hned 22. dubna téhož roku se objevuje cúdař Miroslav.²⁷³ Tím je výčet opavských cúdařů pro 13. století vyčerpán, poslední zmínka ovšem ukazuje, že i na Opavsku mohl mít soudce svého zástupce.

1235	Mileta
1253–1256	Budislav
1269	Svrš z Násilé
1283	Držko „de Stynplow“
1288	Mikuláš
1288	Miroslav

Vilik (provinciální rychtář)

Již roku 1239 se v listině markraběte Přemysla, již odměnil Viktora, syna Bludova, objevuje mezi označovatelí hranic *villicus de Gradech* Jan.²⁷⁴ Nepřekvapí, že se píše podle Hradce, kde bezpochyby společně s purkrabím sídlil, a že je zařazen uprostřed olomouckých úředníků. Až v době knížete Mikuláše, 16. a 23. března 1283 se uvádí jako opavský *iudex provincialis* Bruno, bezesporu zajímavá postava správy panovníkovy

(269) CDB III-1, č. 97, 107.

(270) CDB IV-1, č. 286; CDB V-1, č. 84.

(271) Schles.UB V, č. 50, 51.

(272) Schles.UB V, č. 373.

(273) Schles. UB V, č. 384.

(274) CDB III-2, č. 214.

domény, který se ve stejném roce stává, zřejmě nakrátko, také opavským komorníkem,²⁷⁵ 23. března 1288 je však mezi *beneficiarii Opawienses* (cúdařem, písařem a podcúdařem) jmenován jako *villicus regis*, podobně jako se ve stejné svědečné řadě uvádí mezi opavskými svědky Sieghard, *sagittarius regis*, tedy správce královské zbrojnice. To ukazuje na skutečnost, že i v době, kdy se Mikuláš nazýval opavským vévodou, fungoval na Opavsku aparát českého krále, čímž byly jistě omezeny v některých oblastech Mikulášovy pravomoci. I to s největší pravděpodobností ukazuje na původní chápání Mikulášova panství jako údělu v rámci Moravy a celého českého státu. Jednání dotčené listiny je navíc precizováno: *coram villico et beneficiariis in Opawia ante iudicium provinciale*; čímž je role královského provinciálního soudce zvláště zvýrazněna.²⁷⁶ Bruno se nakrátko stává provinciálním rychtářem v Brně a v Opavě jej střídá Ondřej vzpomínaný 22. června 1288.²⁷⁷

1239	Jan
1283–1288	Bruno
1288	Ondřej

Další kroky Opavska se Moravě a jejímu správnímu vývoji přece jen vzdalují, i když kořen zůstává stejný; ve známé listině Jana Lucemburského pro Velehrad z 2. března 1315 se již říká *in terra Moraviae quam Oppaviae*, i když opavský soud je jmenován s ostatními moravskými soudy (brněnským, bzeneckým, přerovským).²⁷⁸ K písemnému zakončení lenního vztahu opavského vévodství (*terram seu ducatum suum Oppaviensem*) – po dosti dramatických peripetiích v letech 1306–1311, kdy opavská šlechta vyhnání Mikuláše I. – pak dochází 3. července 1318 pražskou listinou Mikuláše II.²⁷⁹ Tvrzení J. Konvičné, že „ještě v roce 1318 byl vytvo-

(275) Schles. UB V, č. 50, 51, 63.

(276) Srov. BAKALA, J.: *Holasická provincie*, s. 18, který situaci charakterizuje: „Po určité době zaznamenáváme faktickou i nominální spojitost mezi orgány původní opavské provincie a rozvíjející se vévodské správy, když jádrem nového vévodství byla ona provincie, přestože s ním nebyla totožná.“

(277) Schles. UB V, č. 384.

(278) CDM VI, č. 88.

(279) CDM VI, č. 136, srov. též č. 48, 52; srov. dále BAKALA, J.: *Holasická provincie*, s. 16; BURÝŠKOVÁ, I.: *Život a kancelář*, s. 43–44. Ličení osudů Opavska na přelomu 13. a 14. století a závěru života Mikuláše I. u J. KONVIČNÉ: *Dynastické počátky opavských Přemyslovců a jejich vazby na politiku českých králů*. *Paginae historiae* 4, 1996, s. 11–15, není příliš spolehlivé – Konvičná kupř. podceňuje informace Zbraslavské kroniky k rokům 1311 a 1318 (PETRA ŽITAVSKÉHO *KRONIKA ZBRASLAVSKÁ*. FRB IV, s. 178, 250.)

řen opavský zemský soud²⁸⁰ je stejně nesmyslné, jako případné výroky, že v roce 1348 vznikl zemský soud na Moravě (viz níže). Soudní organizace na Opavsku totiž plynule přechází ze staršího „provinciálního“ času 13. století do mladší doby „knížecí“ 14. století.

Exkurs 1.: Správa Opavska na přelomu 13. a 14. století

Na závěr této podkapitoly se ještě v drobném exkursu pokusme pohlednout právě na složité osudy Opavska na přelomu 13. a 14. století, neboť v této době celé území *volens nolens* k Moravě náleží a o způsobu jeho správy existují dost zkreslené představy.

Po návratu ze zajetí v roce 1281 se zanedlouho levobočnému Přemyslovcovi Mikulášovi I. podařilo na Opavsku eliminovat vliv královny vdovy a jejího milence, posléze i manžela Záviše z Falkenštejna.²⁸¹ Mikuláš se v době bezkráloví chová jako suverénní vládce, využívá plně panovnického regálu a města obdařuje svými privilegii. V titulatuře jeho listin se objeví devoční formule *Dei gratia dux Opavie(nsis)*.²⁸² Nicméně po návratu mladého krále z Branibor a v době silícího vlivu nezkrtného Záviše na něj se Mikulášova situace na Opavsku komplikuje.²⁸³ Záviš se totiž rozhodl vyzkoušet Mikulášovu trpělivost a nechal královskou kancelář vystavit jménem mladého krále listinu, jíž se udělovala městu Opavě práva, jejichž udílení si přisvojoval Mikuláš, což nemile zasáhlo levobočkovy představy o výkonu regálu v jeho úřadu. Václavovo privilegium Opavě se sice nezachovalo, z Mikulášovy listiny, jíž se 12. dubna 1284 s Opavskými smířoval, však vyplývá, že šlo především o udělení práva mincování, práva skladu zboží a výkonu hrdelního práva.²⁸⁴ Mikuláš zřejmě proti

(280) KONVIČNÁ, J.: *Dynastické počátky*, s. 17. J. Konvičná neuvádí žádný odkaz, je však zřejmé, že vychází ze starší literatury. Tak J. KAPRAS: *Opavské právní dějiny doby knížecí*. Věstník Matice opavské 24, 1918, s. 29, říká: „Soud zemský sám vzniká hned rokem 1318. Stará cuda krajská kraje opavského mění se v soud zemský.“ J. Konvičná ovšem jeho práci vůbec necituje.

(281) Srov. v kapitole Správa země v době interregna.

(282) Schles. UB IV, č. 424, 425, 428, 429; Schles. UB V, č. 31, 32, 38, 51.

(283) Podle ŠUSTY, J.: *Záviš z Falkenštejna*. In: Úvahy a drobné spisy historické Josefa Šusty k jeho šedesátým narozeninám vydal Historický klub I. Praha 1934 (původně vyšlo v ČČH 1, 1895, s. 69–75, 246–259, 287–298, 384–392), s. 174, se Záviš objevil na královském dvoře již na podzim roku 1283.

(284) Schles. UB V, č. 83: „... *videlicet monetam, superveniencium mercimoniorum deposicionem et curiam nostram et iudicia nostra provincialia et quelibet iura, cum quibus dicta civitas esse constructa* ...“ Závišovu zlovolnou iniciativu ve vzpouře Opavy proti Mikulášovi předpokládá i ŠUSTA, J.: *Soumrak Přemyslovců*, s. 342, srov. též s. 344–345. Obrat *curiam nostram* neznamená potvrzení rezidence knížecího dvora ve městě, jak se domníval GRAEBNER, F.: *Böhmische Politik*, s. 585, nýbrž jde jen o soudní zasedání.

Opavským zasáhl, ti se nedali a vypukl ozbrojený konflikt, který však byl záhy, již uvedeného data, zažehnán, ovšem s tím, že Mikuláš slíbil Opavským dodržovat výsady udělené mladším, leč výše postaveným bratrem: *promittimus et spondemus omnem gratiam libertatis per dominum ac fratrem nostrum eisdem civibus nostris factam extra et inter muros, ut in eorum continetur privilegio, salubriter conservare*. Jmenovitě pak městu potvrdil výše uvedená práva i všechna starší privilegia, jež obec držela od svého počátku. Vévoda dále přislíbil, že nepostaví u opavských hradeb ani jinde v okrsku města hrad a zbavil měšťany povinnosti hradit škody spáchané v čase bojů (*tempore guerre moderne*) jeho lidem. Měšťané zase přislíbili, že v případě válečného střetu Mikuláše s králem vyčkají porady s dalšími městy i šlechtou Opavska a sjednotí se s nimi. To vše znamená, že Mikuláš souboj s Opavou obdařenou královskou (či spíše Závašovou) milostí prakticky prohrál. Opava mu však za to stála!

Celá záležitost ovšem rozhybala vlastní spor o Opavsko mezi Mikulášem a královským dvorem. Mikulášův samostatný postup v předchozím období totiž mohl být trnem v oku nejen Závašovi, kde ostatně pohnutky byly spíš osobního rázu, ale také dalším, konzervativně smýšlejícím představitelům české zemské obce. Mikulášovo postavení nebylo řádně, písemnou formou upraveno, vyplývalo jen z autority ustanovení zvěčnělého Přemysla Otakara. Zatímní neexistence silné panovnické moci a zřetelné emancipační náznaky Mikulášovy, včetně jeho viditelné komunikace se slezskými knížaty, především s vratislavským Jindřichem Probem, pak mohly více českých pánů přivádět k obavám o setrvání opavské země v českém svazku.

Tak lze jistou váhu položit jednomu z formulářů známé sbírky Jindřicha Vlacha,²⁸⁵ podle nějž uzavírá Václav II. s vévodou Mikulášem dohodu o, řečeno slovy Šustovými, jakémsi *modu vivendi*, podle nějž, když byla odstraněna příčina sporu a došlo ke smíru, má Mikuláš do příštího svátku sv. Jiří a pak po tři následující léta podržet Opavsko (*terram Opaviensem*) při zachování všech práv, jež má král i Mikuláš v této zemi (*sed ius et accio, quod vel que nobis vel ipsi domino Nycholao nunc competit vel competere potest in ipsa terra, inviolabiliter conservetur*). Po uvedené lhůtě má o osudu Opavska rozhodnout římský král Rudolf.

Nejspíše lze dát za pravdu argumentům B. Dudíka a J. Šusty,²⁸⁶ že skutečná smlouva ve stejné či obdobné úpravě vznikla již v roce 1284. Pak ovšem situace dne 23. března 1288, kdy soudnímu zasedání v Opavě

(285) RBM II, č. 1393; DAS URKUNDLICHE FORMELBUCH, č. 64.

(286) DUDÍK, B.: *Dějiny Moravy VII*, s. 55–56, pozn. 1; ŠUSTA, J.: *Soumrak Přemyslovců*, s. 345, pozn. 2; srov. též KAPRAS, J.: *O státoprávních poměrech Opavska*. *Věstník Matice opavské* 16, 1908, s. 41.

předseda královský vilik,²⁸⁷ naprosto odpovídá znění smlouvy z formulářové sbírky. Na Opavsku byla šetřena práva krále i vévody. Do jara 1288 se však již situace uvnitř českého státu změnila natolik, že zřejmě nebylo nutné situaci řešit pomocí komplikovaného prostřednictví římského krále.

Jezdecká pečeť knížete Mikuláše I. Opavského, levobočného syna krále Přemysla Otakara II., přivěšená k listině opolského vévody Kazimíra z 10. ledna 1289 (AČK Praha).

Mikuláš v letech 1288 a 1290 pamatuje svojí přízni na město Opavu, vydává zde listinu 14. června 1294²⁸⁸ a odjíždí do Polska jako *capitaneus Cracoviensis*. V úřadu krakovského (a sandoměřského) hejtmana, či, jak bylo v Polsku zvykem uvádět – starosty, se objevuje 29. dubna 1295.²⁸⁹ Na počátku května 1301 vystupuje jako starosta velkopolský (*capitaneus*

(287) Schles. UB V, č. 373.

(288) Schles. UB V, č. 382, 492; CDM V, č. 8.

(289) KODEKS DYPLOMATYCZNY KATEDRY KRAKOWSKIEJ I, č. 100; WŁODARSKI, B.: *Polska i Cze-
chy*, s. 140.

regni Polonie), zatímco starostou krakovsko-sandoměřským je již 21. března 1300 Vok z Kravař. V roce 1303 je ovšem starostenství velkopolské obsazeno Oldřichem z Boskovic²⁹⁰ a Mikuláš Opavský se ztrácí z pramenů – snad jen s jedinou výjimkou. Otokar Štýrský uvádí, že mezi požadavky Albrechta Habsburského adresovanými českému králi stálo v roce 1303 krom předání Krakovska a Sandoměřska Lokietkovi také navrácení neprávem a násilně odňatého Opavska Mikulášovi.²⁹¹

K Otokarovu tvrzení ovšem můžeme nalézt podpůrné prameny. Jde o několik listin, které v průběhu let 1296–1298 vydává český král Václav II.²⁹² První listinou ze 14. listopadu 1296 povoluje opavským měšťanům (*dilectos cives nostros de Opavia*), aby v jejich městě trval nucený sklad zboží po tři dny, ve třetí z 9. dubna 1298 potvrzuje nově vystavěnému kostelu P. Marie ve vsi Vojanovicích držbu jednoho lánu, který mu daroval hlubčický měšťan Gerboto, ve čtvrté ze stejného dne nahrazuje kostelu v Nové Cerekvi škody, jež mu vznikly výstavbou řečeného kostela ve Vojanovicích. V páté vydané 15. dubna 1298 povoluje král městu Hlubčicím na základě prosby tamních měšťanů (*quod nos civum civitatis nostre Lubschiz in terra nostra Opaviensi supplicacionibus inclinati*) právo koupě šlechtických statků, pokud nejsou lény, a zřízení *Kaufhausu* pro prodej suken.²⁹³ Nejdůležitější z tohoto souboru se však zdá být listina z hlediska chronologie vzniku druhá v řadě, vydaná v Opavě 26. března 1298 a určená cisterciáckému klášteru v Kamenci na území vratislavského knížectví.²⁹⁴ Narace obsahuje dost osobně formulovanou výpověď samého panovníka, který osvětluje okolnosti původního obdarování kláštera vsí

(290) WŁODARSKI, B.: *Polska i Czechy*, s. 164–165, 176–177, 194–195; NOVÁK, J. B.: *K nové literatuře*, s. 399.

(291) OTTOKARS ÖSTERREICHISCHE REIMCHRONIK II, verš 81 485–81 495:

„im het hlag getan
herzog Loket von Polan,
daz er in het entwert
und mit gewalt behert
zweier siner lant,
diu im zerbe waern benant,
Zudmer, Krachouwe,
und daz lant ze Troppouwe,
daz het er niulich ab getan
sinen bruoder herzoig Niclan
mit gewalt und ane reht.“ Srov. WŁODARSKI, B.: *Polska i Czechy*, s. 176.

(292) CDM V, č. 56, 84, 87, 88.

(293) CDM VI Suppl. č. 8; RBM II, č. 1794.

(294) CDM V, č. 84.

Třebovice na Opavsku: „*quod, cum olim in annis pupillaribus seu infra annos puberes constituti, villam nostram dictam Trebenouicz sitam in terra nostra Opauie, que quidem terra per alios occupata tunc temporis tenebatur ... absque deliberatione debita donassemus, nuper post reuocationem dicte terre ad manus nostras, dicti monasterii abbas cum aliquibus fratribus nomine conuentus dicti monasterii ad nostram presentiam venientes, instantius petierunt a nobis, predictam donationem ville prefate sibi ratificari et per nostras speciales literas confirmari.*“ Vypráví se zde, že mladičský král věnoval ves zatíženou dluhy kláštera v době, kdy Opavsko bylo obsazeno „jinými“; po nedávném návratu Opavska do královských rukou pak přišli k Václavovi představitelé kláštera a žádali jej o potvrzení daru, aby se jej mohli ujmout. Ves však nebylo možné vykoupit a tak Václav klášteru udělil v náhradu jinou vesnici, Stalsdorf u Bruntálu. Král zde jasně říká, že v době jeho mládí bylo Opavsko obsazeno - obezřele se však uvádí *per alios*, nemusí tak nevlastního bratra jmenovat - restituci Opavska však považuje za řádnou a náležitou věc. Jisté je, že oním *per alios* může být míněn pouze a jediné Mikuláš, který se na Opavsku zdržoval od roku 1281 až do přelomu let 1294/1295. Po jeho odchodu do Polska Václav, jehož úředníci v zemi na základě předchozích smluv fungovali, se fakticky Opavska ujal. Nemuselo zřejmě dojít ani k nějakým závažným změnám, neboť Mikulášův dvůr se zřejmě odstěhoval se svým pánem na sever. Od přelomu let 1294/1295 až do své smrti v roce 1305 tak Opavsko bezprostředně spravoval český král, jeho nevlastní bratr se však v Polsku krom svého tamního titulu honosil i nadále titulem *dux Opavie*. Situace se nejspíše zdála absurdní i současníkům - vévoda bez vévodství v Polsku ve službách bratra, který mu odebere úděl.

Když se Mikuláš ztrácí ze všech úřadů v Polsku a roku 1303 zřejmě za něj dokonce intervenuje Albrecht Habburský, lze jen stěží předpokládat, že by „plnil méně významné úkoly nám neznámého charakteru“,²⁹⁵ souvislosti spíše ukazují, že se dostal mimo dosah českého krále. Kam, o tom lze jen spekulovat. Jisté však je, že po smrti Václava II. a pak i jeho syna Václava III. se Mikuláš objevil znovu na Opavsku. Na konci roku 1306, 18. prosince, vydává v Opavě listiny; jistě není náhodou, že adresáty obou jsou města, u nichž si chtěl Přemyslovec pojistit přízeň. První listinou potvrzuje souborně privilegia všech čtyř zeměpanských měst Opavska, totiž Opavy, Hlubčic, Krnova a Bruntálu. Svoje nároky na zemi zde zvýrazňuje intitulací *Dei gratia dux, dominus et verus heres terre Opauie*.²⁹⁶ Druhou listinou potvrzuje ještě zvlášť privilegia Krnovským, kterým

(295) Tak KONVIČNÁ, J.: *Dynastické počátky*, s. 12.

(296) CDM V, č. 198.

zřejmě nadále oplácí laskavé přijetí v roce 1281.²⁹⁷ Po jedné Mikulášově listině je z Opavska známo i z let 1307 a 1308. Tou poslední bez denního data a místa vydání hájí hrobnické johanity.²⁹⁸ Poté již zřejmě dochází k událostem, jež popisuje Petr Žitavský k roku 1311: "... povstali pak někteří pánové z Opavského vévodství proti vévodovi Mikulášovi, pravému svému pánovi, který byl bratrem pana Václava, krále českého, zakladatele Zbraslavi, a toho vévodu vyhnali a dobrovolně se s městy poddali Boleslavovi, vévodovi vratislavskému, který nad nimi panoval až do návštěvy tohoto krále Jana."²⁹⁹ Boleslav Vratislavský pak s bratřími Jindřichem a Vladislavem skutečně užíval opavského vévodského titulu.³⁰⁰ Záležitost se uzavřela 11. června 1311 v Olomouci, kde se král Jan Lucemburský dohodl s bratřími Boleslavem, Jindřichem a Vladislavem Vratislavskými a jejich bratranci Bernardem a Jindřichem z Fürstenbergu, že mu vydají Opavsko, jež nyní získalo statut zástavy (*ipsam terram Oppavie ... sicut nobis obligata est*), jakmile bude vyplaceno 8 tisíc hřiven grošů představujících vlastně věno Boleslavovy manželky Markéty, sestry české královny Elišky Přemyslovny.³⁰¹ Hned poté, 15. června 1311, odpřísáhli opavští, hlubčičtí a krnovští měšťané českému králi věrnost, zároveň však také poslušnost slezským knížatům, dokud nebude splacena částka 8 000 hřiven.³⁰² V následujících letech došlo k vyrovnání zástavní částky a causa Opavska došla svého rozuzlení 3. července 1318, kdy Mikuláš II., vnuk velkého přemyslovského krále, přijal Opavsko od Jana Lucemburského jako léno (*in feudum et jure feudi contulerit in perpetuum terram seu ducatum suum Oppavien-*

(297) CDM V, č. 199.

(298) CDM VI, č. 7; CDM VII, Suppl. č. 175. Poslední listinou, již Mikuláš na Opavsku vydal, tedy není konfirmace zakládací listiny kláštera minoritů v Opavě z 29. května 1307, jak uvádí KONVIČNÁ, J.: *Dynastické počátky*, s. 13, nýbrž listina pro johanity z roku 1308. Listina s datem 29. května 1307 (CDM VI, č. 7) navíc není konfirmací založení minoritského kláštera, ale potvrzením obdarování opavského kláštera klarisek králem Václavem II.

(299) PETRA ŽITAVSKÉHO KRONIKA ZBRASLAVSKÁ. FRB IV, s. 178; ZBRASLAVSKÁ KRONIKA. CHRONICON AULAE REGIAE. Praha 1976, s. 233.

(300) CDS XVI, č. 3092, 3093, 3097, 3098.

(301) CDM VI, č. 52; PETRA ŽITAVSKÉHO KRONIKA ZBRASLAVSKÁ. FRB IV, s. 178. Srov. ŠUSTA, J.: *Počátky lucemburské 1308-1320*. Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Praha 1935, s. 138, 140-141; SPĚVÁČEK, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba 1296-1346*. K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou. Praha 1994, s. 163-164, neuvádí okolnosti olomouckého jednání zcela přesně, navíc hovoří jen o tisíci hřiven věna, zcela proti jasné řeci pramenů, z níž plyne, že celých osm tisíc vlastně bylo Markétiným věnem.

(302) CDM VI, č. 48; CDS XVI, č. 3209, 3211-3213,

sem) a odpřísáhl mu věrnost.³⁰³ Jeho otec Mikuláš I. se do Opavska již nikdy nevrátil. Podle Zbraslavské kroniky zemřel 25. července 1318 „dosti chud na statky, ale bohat na ctnosti“ v Brně, kde snad na sklonku svého žití pobýval, a byl pochován v tamním minoritském kostele.³⁰⁴ Původní předpoklad Praskův, že v letech po vypuzení z Opavska setrval na Plumlově, je zjevně založen jen na skutečnosti, že v roce 1325, když prodával král Jan Plumlov Vokovi z Kravař, se uvádí, že předtím panovník hrad a panství získal od Mikuláše Opavského za 1 800 hřiven, aniž je ovšem zřejmé, od kterého z Mikulášů, zda otce či syna, vlastně jde.³⁰⁵

Brno

Zatímco v Olomouci a Znojmě, dvou ze tří úředních center, se starší knížecí sídla 12. století přerodila ve správní zeměpanské hrady století třináctého, v Brně je situace komplikovanější. Na konci 20. století totiž není zcela zřejmé, kde stál nejstarší přemyslovský hrad, resp. hradisko. Zatímco někteří znalci dějin umění hájí pro brněnský hrad 11.-12. století polohu na Petrově,³⁰⁶ který se ve 13. století stal církevním ústředím, většina archeologů a historiků předpokládá, že se nejstarší hrad rozkládal v nížinné poloze Starého Brna, kde vznikl při důležitém brodu přes řeku Svratku a na přelomu 12. a 13. století již zřejmě funkce správního střediska neplnil, nebo plnil jen velmi nedostatečně. Z tohoto důvodu se začalo za vlády Václava I., někdy kolem roku 1240, s výstavbou nového, již kamenného hradu ve strategicky nesrovnatelně výhodnější poloze na kopci, který rodící se město i přilehlé osady výrazně převyšoval, na vrcholku dnešního Špilberka.³⁰⁷ K nejstarší fázi náležela nejspíše archeologicky i ikonograficky doložená, leč nedochovaná mohutná válcová věž uprostřed východní strany obdélníkového areálu. Po roce 1260 za Přemysla Otakara II. došlo k výstavbě obytné hranolové věže, výstavného paláce s kaplí a brány v západní části. I když se v písemných pramenech

(303) CDM VI, č. 136; PETRA ŽITAVSKÉHO KRONIKA ZBRASLAVSKÁ. FRB IV, s. 250; srov. KAPRAS, J.: *O státoprávních poměrech*, s. 43-44.

(304) PETRA ŽITAVSKÉHO KRONIKA ZBRASLAVSKÁ. FRB IV, s. 250.

(305) AČ VI, s. 496; srov. PRASEK, V.: *Dějiny kraje Holasovského čili Opavského*. Opava 1891, s. 126; KONVIČNÁ, J.: *Dynastické počátky*, s. 13.

(306) Srov. KUDĚLKA, Z.: *Počátky brněnského dómu*. Umění 43, 1995, s. 197-218; KONEČNÝ, L.: *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*. Forum brunense 1995/96, s. 7-20.

(307) Srov. PLAČEK, M.: *Hrady a zámky*, s. 331-332.

zmiňuje Špilberk teprve od roku 1279,³⁰⁸ již od 40. let lze brněnské purkrabí spojovat právě s touto novostavbou nad městem.

Purkrabí

Roku 1226 působí jako brněnský purkrabí Tas erbu orlího křídla.³⁰⁹ Po něm se roku 1235 objevuje Ratibor z rodu pánů z Deblína, Závíš roku 1238 a Přibyslav z Křižanova, připomínaný 30. prosince 1239 a 16. května 1240, jehož střídá Hartleb, uváděný již 4. července 1240.³¹⁰ Pak, ač je tomu s podivem, se brněnský purkrabí z pramenů nadlouho ztrácí, teprve 18. února 1286 je v tomto úřadě doložen Hartleb starší z Dubna a 8. prosince 1303 Vikard z Polné, manžel levobočné dcery Přemysla Otakara II. Alžběty.³¹¹

1226	Tas
1235	Ratibor
1238	Závíš
1239-1240	Přibyslav z Křižanova
1240	Hartleb
1286	Hartleb starší z Dubna
1303	Vikard z Polné

Komorník

Z komorníků je první Lev roku 1222, přičemž jde nejspíše o Lva z Klobouk, zakladatele zábrdovického kláštera.³¹² Brněnského komorníka bude ovšem nejsprávnější hledat ve Svěslavovi, jenž je roku 1224 označen jako *Sueslav camerarius de Brumow*, neboť na zeměpanském hrade Brumově, jehož vznik se klade před polovinu 13. století, nelze předpokládat pro rok 1224 ani dobu následnou aparát rozvinutý tak, jak jej neměly ani všechny provincie.³¹³ Další indicií budiž skutečnost, že šlechtic jménem Svěslav je brněnským komorníkem i roku 1235.³¹⁴ Roku

(308) CDM IV, č. 162.

(309) CDB II, č. 287.

(310) CDB III-1, č. 107; CDB III-2, č. 204, 221, 232, 243.

(311) CDM IV, č. 234; CDM V, č. 158; srov. PETRA ŽITAVSKÉHO KRONIKA ZBRASLAVSKÁ. FRB IV, s. 102.

(312) CDB II, č. 234, 238.

(313) CDB II, č. 265, kde viz též rejstřík na s. 529 a především pozn. 138 této kapitoly; srov. SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 204-205, a k počátkům hradu Brumova PLÁČEK, M.: *Hrady a zámky*, s. 99.

(314) CDB III-1, č. 107.

1238 se ovšem brněnský komorník jmenuje Budislav a má dokonce zástupce, podkomorníka, jímž není nikdo jiný než znojemský purkrabí Boček.³¹⁵ Ve falzu s datem 2. ledna 1255, jehož údaje však náležejí spíše 40. létům 13. století se objevuje komorník Karel,³¹⁶ v pravé listině z 16. června

Jezdecká pečeť Jezdecká pečeť knížete Mikuláše I. Opavského, levobočného syna krále Přemysla Otakara II., přivěšená k listině opolského vévody Kazimíra z 10. ledna 1289 (AČK Praha). knížete Mikuláše I. Opavského, levobočného syna krále Přemysla Otakara II., přivěšená k listině opolského vévody Kazimíra z 10. ledna 1289 (AČK Praha).

1256 Kuno, pravděpodobně Kuno z Kunštátu.³¹⁷ Bližší neznámý Budiš je komorníkem brněnské provincie 15. listopadu 1267,³¹⁸ 21. ledna 1278 úřad zastává Hartman z Čeblovic, podobně jako v roce 1281, kdy se píše

(315) CDB III-2, č. 204.

(316) CDB V-1, č. 38.

(317) CDB V-1, č. 84.

(318) CDB V-2, č. 525.

podle Holštejna, a dokonce ještě v roce 1286.³¹⁹ Skoch z Hvězdlic se jako brněnský komorník objevuje poprvé v dosud nevydané listině brněnského cůdaře Bravíka z 21. května 1288 a poté znovu roku 1297.³²⁰

1222	Lev z Klobouk
1224-1235	Svéslav
1238	Budislav
40. léta	Karel
1256	Kuno
1267	Budiš
1278-1286	Hartman z Čeblovic (Holštejna)
1288-1297	Skoch z Hvězdlic

Soudce (cůdař)

V listinách pro johanity z 31. prosince 1213 vystupuje jako brněnský soudce jistý Léva, jímž jistě není nikdo jiný, než o něco pozdější komorník Lev z Klobouk.³²¹ V roce 1222 jej nahrazuje Ratibor, přičemž jde zřejmě o člena rodu „z Deblína“.³²² Dalšími soudci jsou v letech 1234-1235 Jakub,³²³ v letech 1238-1240 Věcen (nelze vyloučit, že jde o muže, který předtím zastával stejný úřad v Olomouci a jeho jméno bylo častěji psáno v grafice - Bicen)³²⁴ a podle nespolehlivých listin s daty 2. ledna a 12. srpna 1255 Lambert, jehož lze nejspíše připsat rodu „z Boskovic“; v prvním případě je poprvé na Brněnsku označen jako *zudarius*.³²⁵ Soudce a snad také komorníka by bylo zřejmě možné hledat ve Lvu z Boleradic a Matouši z Koválova, o kterých se 29. září 1262 říká, že někdy předtím *provinciali iudicio presidebant*.³²⁶ Že Lev z Boleradic působil skutečně jako brněnský cůdař, dokládá listina podkomořího Hartleba vydaná 10. února 1268 v Brně.³²⁷ Další soudce se připomíná až v době Rudolfovy správy

(319) CDB V-2, č. 858; CDM IV, č. 202, 238.

(320) Listina cůdaře Bravíka je uložena v MZA Brno. Benediktini Rajhrad, sg. Eg15: ... *co-ram camerario Schohone et aliis quam multis iudicio provinciali consedentibus*; CDM V, č. 77.

(321) CDB II, č. 109, 110.

(322) CDB II, č. 234, 238.

(323) CDB III-1, č. 87, 107.

(324) CDB III-2, č. 204, 227.

(325) CDB V-1, č. 38, 50.

(326) CDB V-1, č. 351.

(327) CDB V-2, č. 545.

Moravy v letech 1281–1283 a byl jím Vicemil (z Dobřínka).³²⁸ Bravík byl soudcem v letech 1288–1297,³²⁹ Přibík, snad původně soudce olomoucký, se připomíná 26. února 1300.³³⁰

1213	Lev z Klobouk
1222	Ratibor z Deblína
1234–1235	Jakub
1238–1240	Věcen
1255	Lambert z Boskovic
1262–1268	Lev z Boleradic
1281–1283	Vicemil z Dobřínka
1288–1297	Bravík
1300	Přibík

Vilik (provinciální rychtář)

I v Brně se objevuje vilik velmi časně, již v letech 1222–1223, kdy je jím Dětrich, snad pozdější vilik znojemský.³³¹ V roce 1228 se však v tomto úřadu objevuje Rubín, tehdy společně s kolegou znojemským Dětrichem a olomouckým Kunem nazývaný panovníkem *procurator noster*, a zůstává v něm po řadu let, až do roku 1245, kdy je jmenován jako *iudex Brunensis* mezi šlechtickými svědky z Moravy v listině Václava I. pro oslavanský klášter. Bylo by možné namítnout, že uvedeného roku zastával již hodnost soudce brněnské provincie, a nikoli vilika; jako *iudex Brvnnensis* je však jmenován také v srpnu 1240, zatímco o několik měsíců později, 7. prosince 1240, je v panovníkově písemnosti stále nazýván *villicus*.³³² V titulu *iudex* se tak zde zřejmě ozývá soudcovská pravomoc vilikova, která za několik let najde v úředních dokumentech svůj výraz v titulu *iudex provincialis*. Pro léta 1228–1245 tak bude třeba počítat s Rubínem jako s brněnským vilikem.³³³

(328) CDM IV, č. 187, 202, 214.

(329) MZA Brno. Benediktini Rajhrad, sg. Eg15; CDM IV, č. 273, 285; CDM V, č. 4, 44, 77. Bližší identifikace Bravíka není možná, neboť u nevydané listiny z 21. května 1288 v archivu rajhradských benediktinů je sice zachována jeho pečť, v jejím poli je však jen helm a v opisu jméno BRAVICH.

(330) BISTRICKÝ, J. a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 23.

(331) CDB II, č. 238, 253.

(332) CDB II, č. 320; CDB III-1, č. 107; CDB III-2, č. 204, 260; CDB IV-1, č. 71.

(333) Ze špatného pochopení Rubinova titulu vzešel omyl jezuitského falzátora z druhé poloviny 16. století, který z něj vytvořil v tzv. herburském falzu s datem 4. prosince 1252 brněnského městského rychtáře – CDB IV-1, č. 254, s. 434; srov. ŠEBÁNEK, J.: *Listina města Brna z r. 1252 pro klášter herburský v Brně a její pravost*. In: Přátelé čsl. starožitností svému

Okolnosti listiny, již vydal 28. června 1264 olomoucký kustos, břeclavský arcijáhen a písař brněnské provincie Simon, dovolují považovat za brněnského krajského rychtáře prvního z uvedených svědků Friedricha z Hodonína (*Fridericus de Gōdnig iudex provincialis*).³³⁴ Roku 1269 se pak v tomto úřadě připomíná jistý Blažej.³³⁵ V roce 1281 vystupuje jako provinciální rychtář Jindřich,³³⁶ 21. května 1288 Bruno, předtím vilik na Opavsku.³³⁷ V listině s tímto datem, již Bruno vydává společně s cúdařem Bravíkem, užívá titulu *iudex provincialis provincie Brunnensis*, jeho pečeť ovšem nese opis s titulem OFFICIALIS MORAVIE a podobně je nazván v listině Václava II. pro protonotáře Velislava z 30. května 1288: *officialis noster Moravie*.³³⁸ I když by bylo možné předpokládat, že užití určení *officialis Moravie* oznamuje jen tu skutečnost, že Bruno byl panovníkovým úředníkem v jedné z moravských provincií, přece jen užití spojení na pečeti i v listině evokuje představu o nějakých širších pravomocech, jež byly Brunovi uděleny. Navíc se Bruno v polovině 90. let stává moravským podkomořím. Připomenout je nutné také jeden z formulářů sbírky Zdeňka z Třebíče, v němž se ozývá Brunova hodnost brněnského vilika i pozdější úřad podkomořiho. V tomto formulářovém mandátu panovník ustanovuje, že obyvatelé Moravy mají ve všem poslouchat *dominum Brunonem, olim villicum Brunensem, nostrum camerarium per Moraviam*.³³⁹ Posledním pro 13. století známým vilikem je v Brně roku 1297 společně s dalšími úředníky připomínaný Mikuláš, podle pečeti pravděpodobně člen brněnské patricijské rodiny od Věže (de Turri).³⁴⁰

1222-1223	Dětřich
1228-1245	Rubín

učiteli. K šedesátinám prof. Dra. J. V. Šimáka. Příloha Časopisu společnosti přátel starožitností čsl. v Praze 38, 1930, s. 54; KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 233.

(334) CDB V-1, č. 416.

(335) CDB V-2, č. 600.

(336) CDM IV, č. 187, 202.

(337) CDM IV, č. 273.

(338) CDM IV, č. 276. Pečeť přivěšena na listině z 21. května 1288, uložena v MZA Brno, fond E 9 Cisterciacky Staré Brno, sg. P 46, vyobrazena v JANIŠ, D.: *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětřicha z Hradce (1281-1302)*. K problematice lenních a lokačních listin. ČMM 116, 1997, s. 345. Podle A. SEDLÁČKA: *O starodávném rozdělení*, s. 207, je možné Bruna považovat za předka rodu Bitovských z Bitova. Sedláček tak usuzuje zřejmě na základě Brunova erbovního znamení, jež lze snad interpretovat jako hořící srdce, jež Bitovští skutečně užívali; srov. PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*, s. 363.

(339) Tzv. FORMULÁŘOVÁ SBÍRKA ZDEŇKA Z TŘEBÍČE, f. 73v, č. 197.

(340) CDM V, č. 77.

1264	Friedrich z Hodonína
1269	Blažej
1281	Jindřich
1288	Bruno
1297	Mikuláš od Věže

Znojmo

Purkrabí

Znojemský hrad představoval nejen významný článek v moravském správním systému 13. století jako dědic starého úředního centra, ale také důležitý bod z hlediska strategického, exponovanou pevnostní výsypu na jižní hranici, jež hrála tak důležitou roli v politice posledních Přemyslovců. Proto nepřekvapí, že znojemské purkrabství bylo obsazováno jen naprosto důvěryhodnými, panovníkům oddanými muži. Prvním z nich (známým ve 13. století) byl Jimram erbu zubří hlavy, který se purkrabím stal zřejmě již někdy na samém počátku století a poté se vícekrát připomíná v letech 1213 a 1222–1223, v roce 1225 se o něm hovoří jako o bývalém kastelánovi.³⁴¹ Po něm zřejmě následoval 19. září 1226 Vrš, který se záhy stal komorníkem a nahradil jej Hartleb, uváděný v roce 1228.³⁴² Od 2. dubna 1233 do 31. října 1234 se jako purkrabí připomíná Ben,³⁴³ ve stejné hodnosti je však 26. srpna 1234 uveden Hartleb, podobně jako v roce 1236 (bez denního data), zatímco 28. března 1235 je purkrabím Vilém a 18. ledna 1236 Hrut.³⁴⁴ Zdá se, že v uvedeném období bývalo znojemské purkrabství obsazováno zároveň dvěma muži (ve většině případů se totiž užívá termín *burgavius*, nikoli mnohoznačný *castellanus*), což nebyla zřejmě zcela ojedinělá praxe. Situace se změnila někdy v roce 1238 (či krátce před tím), kdy se znojemským purkrabím stává Boček, syn Gerharda ze Zbraslavi, který na sklonku svého života užívá titulu hraběte z Perneggu (od roku 1252) a Niddy (roku 1254). Boček drží znojemské purkrabství až do své smrti, která přichází krátce po sepsání závěti ve prospěch žďárského kláštera, což se stalo 17. prosince 1255.³⁴⁵ Po

(341) CDB II, č. 28, 109, 110, 222, 232, 233, 234, 253, 268.

(342) CDB II, č. 288, 320.

(343) CDB III-1, č. 38, 85, 87, 88.

(344) CDB III-1, č. 78, 107, 129, 140.

(345) CDB IV-1, č. 259, 444; CDB V-1, č. 14, 29, 60; srov. CRONICA DOMUS SARENSIS, s. 185–186. Boček sám většinou neužíval žádného přídomku, v listinách bývá označován většinou *burgavius (castellanus) de Znoim*, resp. *Znoimensis*. Jen jedenkrát, v podezřelých listině s datem 1. září 1249 (CDB IV-1, č. 171), je uveden s přídomkem *de Garozlauicz*, tedy

Bočkovi se stává purkrabím ve Znojmě Beneš ze Cvilína z rozrodu Benešoviců, který zároveň zastává úřad moravského podkomořího. Poprvé se jako znojemský purkrabí připomíná v listině Přemysla Otakara II., jež byla vydána před 6. srpnem 1258, jako podkomoří je naposledy, po krátké přestávce, kdy úřad zastával Hartleb, uveden 29. března 1262.³⁴⁶ Jeho titul *camerarius Znoymensis* v jednom ze dvou originálů královské listiny z 23. května 1261³⁴⁷ je třeba připsat na vrub písaři, resp. diktátoru této písemnosti, který smísil oba Benešovy tituly, totiž moravského podkomořího (jak správně stojí ve druhém originálu – *Benesius camerarius*) a znojemského purkrabího, vybrav z každého titulu jen polovinu. Jako znojemský purkrabí vystupuje naposledy ve spolehlivé písemnosti 1. května 1262, v nespolehlivé 3. února 1265, zatímco podle další podezřelé listiny je již 17. ledna 1263 purkrabím ve Znojmě králův zeť Oldřich z Drnholce, který se potom jako purkrabí uvádí zcela věrohodně až 7. srpna 1267.³⁴⁸ Jisté je, že v králově blízkosti bylo možné Beneše a jeho bratra Milotu – oba se uvádějí bez jakýchkoli titulů – zastihnout ještě 12. října 1263;³⁴⁹ pravděpodobně v roce 1265 však Beneš upadl spolu s bratrem a s rakouským zemským sudím Ottou z Maissau z neznámých důvodů do královny nemilosti, ve Vídni byli zajati a poté uvězněni na Veverí, odkud Beneš a Otto nevyvázli živi, zatímco Milota se vrátil na výsluní královské přízně.³⁵⁰

z Jaroslavic. S ekonomickým zázemím hradu v Jaroslavicích však Boček skutečně disponoval (CDB V-1, č. 60, 257; CDB V-2, č. 830), zdá se tedy, že i hrad (*castrum Jarzlawiz*) uváděný v testamentu 17. prosince 1255 sám vybuďoval. Rozhodně není správné Bočkovi přisuzovat predikát „z Obřan“, který užíval teprve jeho syn Gerhard, jenž nejspíše také vystavěl kamenný hrad nedaleko vsi Obřan na ostrožně nad údolím řeky Svitavy; píše se podle něj poprvé 21. ledna 1278 (CDB V-2, č. 857, 858, 870).

(346) Viz kapitola Moravští podkomoří; CDB V-1, č. 159, 316.

(347) CDB V-1, č. 283.

(348) CDB V-1, č. 330, 366, 432; CDB V-2, č. 513.

(349) CDB V-1, č. 392.

(350) CONTINUATIO SANCRUCENSIS II. MGH SS IX, s. 646: 1265. *Item dominus rex Boemie eodem anno Myssowarium et Benesium et dominum Mylotam fratrem eius redegit in captivitate, in qua Missovarium est mortuus.* AUTENRIETH, J.: *Eine zweite Überlieferung*, s. 545: 1266. *Bonisch et Otto de Myzow exusti sunt in carcere in Euchohoriis.* Přehled pramenů k zajetí Beneše, Miloty a Otty uvádí NOVOTNÝ, V.: *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*. České dějiny I 4. Praha 1937, s. 141–142, pozn. 4, dále viz ŠIMÁK, J. V.: *Přemysl II. a panstvo české*. ČČH 30, 1924, s. 33–34; BLÁHOVÁ, M.: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* (3), s. 212, 214, 381. Informaci Dalimilovy kroniky, že král „pana Beneše háza u věži užžičci“ (STAROČESKÁ KRONIKA TAK ŘEČENÉHO DALIMILA (2), s. 86, verš 37) snad není nutné zpochybňovat, uvědomíme-li si, že právě ve věžích bývala hradní vězení a v takové prostofe mohl král také nechat Beneše mučit ohněm (tedy žičci, až užžičci), zřejmě aby vyzvěděl něco

Oldřich z Drnholce se připomíná jako znojemský purkrabí ještě 1. května 1269, zanedlouho pak odchází jako Přemyslův místodržící do Korutan (1271-1273)³⁵¹ a na jeho místo ve Znojmě nastupuje Radslav z Heroltic z rozrodu s erbem cimbuří (poprvé uváděný 5. dubna 1271, naposledy 15. května 1273, i když nelze vyloučit, že zůstal purkrabím až do roku 1278).³⁵² Po bitvě u Suchých Krut dosazuje vítězný římský král do Znojma jako purkrabího „svého muže“, Bertolda hraběte z Hardeggu, který je zmíněn ve dvou listinách z roku 1279.³⁵³

I v létech po návratu mladého Václava II. představuje znojemské purkrabství důležitou mocenskou pozici, kterou neváhá, jak ukazuje jediná zpráva z 18. února 1286, obsadit vládychtivý Závaš svým bratrem Vítkem z Krumlova, který ve svých rukou zároveň drží důležitý úřad českého

o předpokládané zradě, již se snad měl Beneš se svým rakouským společníkem dopouštět, a to takovým způsobem, že toto trápení Beneš nepřežil. I ostatní latinské prameny totiž uvádějí, že Beneš a Otto byli ve vězení zahubeni, nikoli popraveni. Podobně se o věci vyjadřuje Ottokar Štýrský (OTTOKARS ÖSTERREICHISCHE REIMCHRONIK, s. 414, verš 31 615-31 624:

*zwen herren von im tot lagen
von semlichen schulden,
die muosten daz dulden,
daz ers in einem turne tot.
die da litten dise not,
daz was des Missouwaere vater,
unde einen suppan hat er,
hieß her Benesch von Merhaeren -
man seit, daz si brüeder waeren,
er und her Milot.*

A dále s. 219, verš 16 558-16 561:

*nu horet, waz her Milot tuo.
er gedaht daran zehant,
daz im sin bruoder was verbrant
in dem turn datz dem Eichorn.*

(351) CDB V-1, č. 366; CDB V-2, č. 513, 544, 545, 583, 585; srov. NOVOTNÝ, V.: *Rozmach české moci*, s. 249. K Oldřichově korutanské působnosti srov. OGRIS, A.: *Vztah Přemysla Otakara II. ke korutanskému vévodství na pozadí politického vývoje ve 13. století*. In: *Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II. Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.-27. září 1996 ve Znojmě*. K vydání připravili M. Bláhová a I. Hlaváček za spolupráce J. Hrdiny a P. Kubína. Praha 1998, s. 66-67, srov. dále práce téhož autora uvedené tamtéž v pozn. 1 na s. 61.

(352) CDB V-2, č. 633, 675, 703; srov. SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 302; HOSÁK, L.: *Příspěvky k starému rodopisu moravskému VI. Erb cimbuří. Páni z Cimburka, Heraltic, Lipníka, Ratibořic a Račic*. ČSPSČ 45, 1937, s. 169.

(353) CDM IV, č. 161; CDM VI, Suppl. č. 142.

podkomořiho.³⁵⁴ Další zmínka o znojenském purkrabím pak pochází až ze závěru roku 1303, kdy je jako *purchravius Znoymensis* jmenován Smil de Gretzeen, pravděpodobně Vítkovec Smil z Nových Hradů.³⁵⁵

po 1201-1223	Jimram
1226	Vrš
1228	Hartleb
1233-1234	Ben
1234	Hartleb
1235	Vilém
1236	Hrut
1236	Hartleb
1238-1255	Boček hrabě z Perneggu
1258-1262	Beneš ze Cvilína
1263-1269	Oldřich z Drnholce
1271-1273	Radslav z Heroltic
1279	Bertold hrabě z Hardeggu
1286	Vítek z Krumlova
1303	Smil z Nových Hradů

Komorník

Prvním znojenským komorníkem, jehož znají prameny, je Stonař v roce 1226.³⁵⁶ Po něm následuje v roce 1228 komorník Vrš,³⁵⁷ v letech 1233-1234 Vilém, který byl mezi 12. červencem a 26. srpnem 1234 vystřídán Vokem.³⁵⁸ Vilém se stává komorníkem bitovským a nakrátko také znojenským purkrabím,³⁵⁹ do komornického úřadu ve Znojmě se v letech 1235-1236 vrací Vrš.³⁶⁰ Střídá jej Hrut, syn Dětricha z kněžické větve Hrutoviců, který je od roku 1239 nejen komorníkem znojenským, ale také bitovským; jako komorník bitovský se připomíná naposledy ve spolehlivé listině z 6. ledna 1257, lze však předpokládat, že byl stále i komorníkem ve Znojmě.³⁶¹ Jeho nástupce - pomíneme-li zmateně (*camerarius*

(354) CDM IV, č. 234; srov. VYSTYD, M.: Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Závíše z Falkenštejna. ČČH 20, 1914, s. 170-171.

(355) CDM V, č. 158; srov. SEDLAČEK, A.: O starodávném rozdělení, s. 302.

(356) CDB II, č. 288.

(357) CDB II, č. 320, 321.

(358) CDB III-1, č. 38, 74, 77, 78.

(359) CDB III-1, č. 85, 87, 88, 107.

(360) CDB III-1, č. 107, 129.

(361) CDB III-2, č. 212, 227, 232; CDB IV-1, č. 71, 244, 465; CDB V-1, č. 38, 108. Srov.

Znoymensis) uvedeného moravského podkomořího a znojenského purkrabího Beneše v jedné verzi listiny z 23. května 1261³⁶² – se objeví až v roce 1281. Je jím *camerarius Znoymensis* Hartleb z Dubna, který byl již předtím v roce 1278 komorníkem bitovským. Pak jej na Bítově na kratší dobu vystřídal rakouský šlechtic Štěpán z Maissau, připomínaný jen jedenkrát v roce 1279, v roce 1283 se ovšem Hartleb z Dubna nazývá komorníkem znojenským i bitovským.³⁶³ Jelikož se však v údobí od konce 50. let do konce let 70. v listinách vyskytuje v podstatě souvislá řada komorníků bitovských (Dětrich z rozrodu Hrutoviců, Jiljí a poté jeho syn Všebor z rozrodu Švábenických, Hartleb z Dubna),³⁶⁴ a z pramenů naopak naprosto mizejí komorníci znojemští, i když o ostatních tamních úřednících přicházejí zmínky poměrně četné, nezbude než vyslovit soud, že komorníci bitovští jsou v tomto období zároveň komorníky znojenskými a jsou snad jen jako bitovští označováni z toho důvodu, že sídlili právě na tomto zeměpanském hradě, vykonávavše povinnosti svého úřadu v obou těsně sepnatých provinciích. Posledním ze znojenských (a zřejmě také bitovských) komorníků ve 13. století je v roce 1298 Matouš z Černé Hory.³⁶⁵

V první polovině 14. století, počínaje zmínkou z roku 1314 a osobou Bočka z Jevišovic, je spojeno komornictví znojenské a brněnské v ruce jedné osoby.³⁶⁶ K tomu zřejmě přispěl faktický zánik bitovského komornického úřadu způsobený předáním hradu Bítova nejdříve do zástavního a poté do alodního držení Raimundu z Lichtenburka na přelomu 13. a 14. století a především zástava hradu i města Znojma v roce 1308 Friedrichu Rakouskému.³⁶⁷

1226	Stonař
1228	Vrš
1233–1234	Vilém
1234	Vok

HOSÁK, L.: *Přspěvky k starému rodopisu moravskému IX. Erb poloutrojčáci. Páni z Bítova, Bo-lehradec, Branišovic, Bukoviny, Holštejna, Húzové, Kněžic, Sovince a Újezda. ČSPSČ 46, 1938, s. 154.*

(362) CDB V-1, č. 283; viz výše.

(363) CDB V-2, č. 857, 858; CDM IV, č. 201, 213; CDM VI, Suppl. č. 142.

(364) CDB V-1, č. 283, 354–356, 395; CDB V-2, č. 599, 795, 818, 857–858.

(365) CDM V, č. 97.

(366) CDM VI, č. 76, 138, 143, 230, 267, 273, 315; CDM VII, Suppl. č. 217.

(367) CDM V, č. 103; RBM II, č. 2136, 2183. Srov. HORNA, R.: *K dějinám moravských úřed-níků II*, s. 10–11.

1235-1236	Vrš
1239-1257	Hrut
1261	Dětřich z Kněžic
1262-1263	Jiljí ze Švábenic
1269-1276	Všebor z Náměště
1278	Hartleb z Dubna
1279	Štěpán z Maissau
1281-1283	Hartleb z Dubna
1298	Matouš z Černé Hory

Soudce (cúdař)

Krátce po nástupu 13. století (po roce 1201) se objevuje znojemský soudce Jindřich.³⁶⁸ Dále v pramenech přichází roku 1222 Dětřich, 1226 Pavel a 1234 Ostoj.³⁶⁹ Poté, po delší pauze, se jmenuje v méně spolehlivé listině s datem 6. června 1252 soudce Jindřich.³⁷⁰ Hartwig se objevuje na začátku roku 1259 již s označením cúdař, zatímco titul Ranožira z rodu s erbem jeleního rohu zní 25. února 1260, kdy se v hodnosti připomíná poprvé, *sententiarius*; Ranožir se pak jako cúdař připomíná i v dalších letech, až do roku 1267.³⁷¹ Ve Znojmě 1. září 1272 se u jeho jména objevuje poznámka *quondam zudario*, již na konci roku 1270 byl totiž znojemským cúdařem Ranožirův bratr Čůzkraj ze Žerotic a zůstal jím až do roku 1278.³⁷² V roce 1279 jej vystřídal na kratší dobu Ranožirův syn Wolfram; Čůzkraj se pak na soudcovské stoličce objevil znovu v roce 1281.³⁷³ Lze tedy říci, že posledních dvacet let vlády Přemysla Otakara II. a ještě o něco více ovládali soudcovský úřad ve Znojmě Ranožirovci. Na samém sklonku století, v letech 1298-1301, byl cúdařem ve Znojmě Drslav z Boleradic.³⁷⁴ Ve 14. století se pak až v letech 1323 a 1326 připomíná jako znojemský cúdař Zdeněk z Plavče.³⁷⁵

(368) CDB II, č. 28.

(369) CDB II, č. 236, 288; CDB III-1, č. 74.

(370) CDB IV-1, č. 244.

(371) CDB V-1, č. 177, 211, 395, 544.

(372) CDB V-2, č. 627, 675, 703, 863.

(373) CDM IV, č. 161, 201; CDM VI Suppl., č. 142; k příbuzenským poměrům mezi Ranožirovci srov. též CDB V-1, č. 178; CDB V-2, č. 544, 627, 703, a HOSÁK, L.: *Příspěvky k starému rodopisu moravskému X. Erb jeleního parohu*, s. 156-157.

(374) CDM V, č. 97, 126.

(375) CDM VI, č. 230, 315.

po 1201	Jindřich
1222	Dětřich
1226	Pavel
1234	Ostoj
1252	Jindřich
1259	Hartwig
1260–1267	Ranožír
1270–1278	Čůžkraj ze Žerotic
1279	Wolfram
1281	Čůžkraj ze Žerotic
1298–1301	Drslav z Boleradic

Vilik (provinciální rychtář)

Zprávy pramenů o znojemské vilikaci a jejich správcích, přímých zástupcích krále - vilicích, jsou poměrně četné. Ilustrativní jsou bezesporu i tři formuláře ze sbírky Zdeňka z Třebíče, jichž si povšiml i A. Sedláček;³⁷⁶ všechny tři odkazují na dobu Václava II., tedy na poslední dvě desetiletí 13. století.

V prvním uděluje král *villicationem Znoymensem cum iuribus* do ročního nájmu znojemskému měšťanu Wernhardovi za sto hřiven stříbra s tím, že částka má být složena vždy po třetině na svátek sv. Havla (16. října), na nadcházející Velikonoce a na svátek sv. Václava (28. září) poté následující. Wernhard měl také dávat z každého lánu vilikace jeden věrduňk stříbra královské berně. Ve druhém nařizuje král *fideli suo Welezlao villico Znoymensi*, aby nechal vyhlásit *per omnia fora Znoymensis provincie*, že byl sjednán mír s uherským králem a tudíž nemají být lidé z Uher poškozováni. Konečně ve třetím formuláři nařizuje král znojemskému viliku Bertoldovi, aby postoupil hrad, jež dosud držel, Vitkovi a Oldřichovi.³⁷⁷ Lze jen podotknout, že žádného ze tří ve formuláři uvedených viliků, Wernharda, Velislava, ani Bertolda, nelze mezi reálně známými jmény znojemských viliků nalézt, což však neznamená, že by lidé s těmito jmény nemohli v úřadu působit, zvláště když o některých létech prameny neříkají zhola nic.

Řadu znojemských viliků zahajuje v roce 1223 Streicto, po němž následuje v letech 1225–1232 Dětřich, přičemž je nutné zdůraznit, že nejde o Dětřicha z Kněžic z rodu Hrutoviců, který se v té době psával také, i se

(376) SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 303.

(377) RBM II, č. 2 267, 2 304, 2 311; TZV. FORMULÁŘOVÁ SBÍRKA ZDEŇKA Z TŘEBÍČE, f. 17v-18r (č. 37), f. 74r-v (č. 201, 203). Tamtéž, č. 202, je Velislav označen jako brněnský vilik v době, kdy byl podkomořím na Moravě Bruno. Pak by šlo přibližně o polovinu 90. let 13. století a soupis brněnských viliků by bylo možné obohatit, byť jen hypoteticky, o tuto osobu.

svým synem Hrutem, podle Bítova.³⁷⁸ Dalším je až za dlouhou dobu *villicus* Merchlin, uvedený 1. února 1259 jako svědek v listině oslavanského kláštera o směně vsí s českými křižovníky z Hradiště sv. Hypolita.³⁷⁹ V listině se stejným datem, již měla vydat druhá, na směně zúčastněná stran, křižovníci, figuruje však mezi svědky *provincialis* Friedrich.³⁸⁰ Vysvětlení lze nalézt ve skutečnosti, že v prvním případě jde o klášterní falzum, vilik (*iudex provincialis*) Friedrich je ovšem reálnou postavou, připomíná se již 25. února 1260 v listině Jindřicha z Dobelic a pak 1. září 1272 jako *quondam lantrichterius*.³⁸¹ V letech 1262–1263 působí jako znojemský provinciální rychtář Merboto (zřejmě Merchlin oslavanské listiny),³⁸² v letech 1267–1268 Hadmar.³⁸³ Hadmara ovšem střídá znovu Merboto (1273–1278); když je 23. března 1278 uváděn v tomto úřadu naposledy, je za jeho jménem a jmény dalších tří šlechticů, podmaršálka Vavřince z rozrodu Ranožirovců, Jaroslava z Kninic a Jenče z Našiměřic uvedeno: *in castro Znoym residentibus*.³⁸⁴ To znamená, že krom purkrabího na znojemském hradě sídlil také vilik celé provincie, dále moravský podmaršálek, neboť jinak Vavřincovu hodnost vyložit nelze, a další dva beneficiáři. Mezi znojemskými šlechtici se pak 28. června 1279 uvádí krom podmaršálka Vavřince také podstoli (*subdapifer*) Sboro.³⁸⁵ Na Znojensku tedy měly zřejmě své zázemí moravské dvorské „podúřady“. O beneficiu podstoliho se ovšem hovoří také v roce 1275 na Olomoucku (*beneficium castris Olomucensis, quod vulgo dicitur podstole*).³⁸⁶ Jinak se ovšem zdá být pravděpodobným, že hlavní dvorské úřady na Moravě, totiž maršálek (*marscalcus*), číšník (*pincerna*) a stolník (*dapifer*) byly ve 13. století – především jde o dobu Přemysla Otakara II., kdy jejich držitelé vystupují nejčastěji – vázány na olomoucký hrad a Olomoucko jako tako-

(378) CDB II, č. 253, 288, 320; CDB III-1, č. 24. Oba muži, *Teodericus de Vetov* a *Teodericus villicus*, jsou zřetelně odlišeni ve svědečné řadě listiny Přemysla Otakara I. z 19. září 1226 – CDB II, č. 288.

(379) CDB V-1, č. 177.

(380) CDB V-1, č. 178.

(381) CDB V-1, č. 211; CDB V-2, č. 675.

(382) CDB V-1, č. 354, 395.

(383) CDB V-2, č. 544.

(384) CDB V-2, č. 703, 863: *domino Merbotone lantrichterio Znoymensi, domino Laurentio submarscalco domini regis, domino Iarozlao de Cnenitz, Ientzone de Nasmaritz in castro Znoym residentibus*.

(385) CDM VI Suppl., č. 142.

(386) CDB V-2, č. 795, 813.

vé a byly zde také náležitým způsobem hmotně zajištěny.³⁸⁷ Je nepochybné, že moravské dvorské úřady 13. století mají své kořeny na dvořech starých údělných knížat a faktickou neexistencí markraběcího dvora na přelomu 13. a 14. století neúprosně hynou. Ve srovnání s Olomouckem a Znojemskem, nelze pak – snad s jedinou výjimkou³⁸⁸ – doložit existenci podobných úřadů na Brněnsku.

Po krátkém odbočení se vraťme zpět ke znojemským provinciálním rychtářům. V roce 1281 obsazuje úřad Ebruš,³⁸⁹ roku 1298 je vilikem blíže neznámý Jan. Tím výčet pro 13. století končí. Původ znojemských viliků, jak ukazuje následující přehled, byl bezpochyby z velké části německý; v tomto směru zapůsobila nejen poloha místa v pohraniční oblasti, ale také pravděpodobná bilingvnost místní šlechty a především činnost německého měšťanského živlu, z jehož řad se vilikové nejspíše rekrutovali.

1223	Streicto
1225-1232	Dětrich
1259	Merchlin
1260	Friedrich
1262-1263	Merboto
1267-1268	Hadmar
1273-1278	Merboto
1281	Ebruš
1298	Jan

Bítov – Jemnice (Jihlava)

Purkrabí

Jako *castellanus Betowensis* se v roce 1228 uvádí Ben, který používá přídomku *de Wetow* bez označení hodnosti již v roce 1222.³⁹⁰ V letech 1226-1232 se podle Bítova (*de Vetow*) píší také Hrutovici Dětrich a jeho syn Hrut, aniž je zcela jasné, kdo z těchto mužů stál v bítovské hierarchii

(387) Srov. výskyt těchto úředníků v listinách – CDB V-1, č. 295, 436; CDB V-2, č. 590, 602, 633, 636, 651. Moravští dvorští úředníci – v obou podobách, hlavní i vedlejší – se velmi často objevují také ve 30. letech v okolí markraběte Přemysla, jejich úřady jsou však vždy vázány k vlastnímu dvoru a výčty v listinách neumožňují lokalizovat polohu jejich hmotného jištění; srov. CDB III-1, č. 50, 53, 74, 76, 85, 87, 88, 89, 90, 141, 179.

(388) CDB III-2, č. 204.

(389) CDM IV, č. 201.

(390) CDB II, č. 232, 320.

nejvýše. Purkrabím snad byl skutečně v roce 1228 Ben, který se poté (1233–1234) stal purkrabím ve Znojmě.³⁹¹ *Beneda de Bethov* z 2. dubna 1233 s ním proto není totožný, jak se domníval A. Sedláček, neboť ve stejné listině markrabího Přemysla se uvádí Ben ve znojemském úřadě.³⁹² Roku 1234 je purkrabím na Bítově Bohobud.³⁹³ Po něm přichází až na počátku 50. let Smil z Bilkova, další z mužů Přemysla Otakara II. Je bítovským purkrabím jistě od roku 1253, s velkou pravděpodobností však již dříve, a setrvává v úřadu až do roku 1277, ne-li 1278.³⁹⁴ Mezi českými pány, kteří přísahali 24. května 1284 věrnost právě před rokem se navráťivšímu dědici českého trůnu Václavovi byl také číšník českého království a zároveň purkrabí na Bítově Jaroslav ze Šternberka.³⁹⁵

Řada bítovských purkrabích jako významných zeměpanských úředníků na samém závěru 13. století končí. Král a markrabě Václav II. totiž postoupil hrad Bítov snad někdy v polovině 90. let do zástavy Raimundovi z Lichtenburka. Když Raimund rozhoduje 28. října 1298 v Brně spor zábrdovického kláštera s Vilémem z Dambořic, nejen že krom svého rodového přídomku užívá predikát *de Wotobia*, ale za jménem je označen v poměrech země poprvé užitým titulem *capitaneus Morauie*.³⁹⁶ Raimund se tak stal, ovšem zřejmě jen na přechodnou dobu,³⁹⁷ zemským hejtmanem, faktickým zástupcem krále v zemi s pravomocemi, jaké dosud neměl žádný z královských úředníků. Tečku za zeměpanskou držbou Bítova učinil 20. srpna 1307 Jindřich Korutanský, když předal Raimundovi z Lichtenburka *castrum nostrum Byetow* do svobodného držení.³⁹⁸

(391) CDB II, č. 288, 321; CDB III-1, č. 24.

(392) CDB III-1, č. 38; srov. SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 308.

(393) CDB III-1, č. 88.

(394) CDB IV-1, č. 244, 286; CDB V-1, č. 69, 308; CDB V-2, č. 787, 804, 834, 837, 846.

(395) CDM V Suppl., č. 73; Jaroslav ze Šternberka se dále připomíná jakožto *pincerna Bohemie et purgravius in Vethau* a zároveň společně se Závišem z Falkenštejna jako *consiliarius* krále Václava II. ve formuláři Jindřicha Vlacha – VOIGT, J.: *Das urkundliche Formelbuch*, č. 146, s. 146.

(396) CDM V, č. 102; srov. HOSÁK, L.: *Páni z Lichtenburka na Bítově, Cornštejně a Vranově*. Jižní Morava 4, 1968, s. 59. Bylo by sice možné uvažovat, že Raimund získal bítovský hrad jako vybavení svého úřadu, faktické zmizení bítovských úředníků i následný vývoj však spíše dokládají formu zástavy.

(397) Zřejmě šlo jen o podzimní měsíce roku 1298, kdy Václav II. pobýval v Řiši (Míšeň, Norimberk) a poté v Polsku – viz POJSL, M. – ŘEHOLKA, I. – SULITKOVÁ, L.: *Panovnická kancelář*, s. 360; ŠUSTA, J.: *Soumrak Přemyslovců*, s. 510; VÁLKA, J.: *Středověhá Morava*, s. 70.

(398) RBM II, č. 2136.

Zdá se, že roli zeměpanského opevněného centra provincie převzal v 90. letech hrad, který byl vybudován v nároží městského areálu v Jemnici snad někdy kolem poloviny 13. století.³⁹⁹ V roce 1295 se totiž v královské listině společně s vysokými moravskými úředníky, jako byli maršálek, olomoucký komorník a olomoucký, resp. přerovský cúdař,

Pečeť královského číšníka a purkrabího na Bitově Jaroslava ze Šternberka přivěšená k listině, již byl 24. května 1284 uzavřen smír mezi dvěma dosud znepřátelenými mocenskými skupinami v zemi, představuje rytíře v plné kroužkové zbroji, který levicí drží jílec u pasu zavěšeného meče, v pravici třímá korouhev s rodovým znamením, jež je vyobrazeno také na hrudní části varkoče a na štítu opřeném o levou nohu. Zvláštní pozornost zaslouží hrncový helm, na němž spočívá široký klobouk, z jehož zvonu vybíhá nahoru paví kyta. Vzadu z klobouku splývají dva pruhy látky, jež spíše než přikryvadla připomínají cipy ovázaného dámského šlojře. Jde velice realistické zobrazení mimořádné vypovídací hodnoty (AČK Praha).

(399) Srov. PLAČEK, M.: *Hrady a zámky*, s. 184–185.

připomíná také Těma, *purcrauius de Gemnicz*, a podobně v roce 1298 je jemnický purkrabí Jan z Benešova jmenován hned za znojemskými provinciálními úředníky a moravským podkomořím na zasedání soudu ve Znojmě.⁴⁰⁰

Vetoviensis districtus se naposledy výslovně připomíná v závěti Oldřicha z Hradce roku 1294,⁴⁰¹ pak nastává hiát a teprve v nejstarších dochovaných zemských deskách se v letech 1348–1371 hovoří o jemnické provincii (*provincia Jemnicensis, districtus Jemnicensis*);⁴⁰² navíc se krom brněnského, znojemského a jemnického objevuje v deskách také *Iglaiensis districtus*.⁴⁰³ K této problematice se ještě vrátíme, protože vývoj Bitovska – Jemnicka v první polovině 14. století nepatří k nejjasnějším podkapitolám problematiky lucemburské Moravy, zemského soudnictví a správy vůbec.⁴⁰⁴

1228	Ben
1234	Bohobud
1253–1277	Smil z Bílkova
1284	Jaroslav ze Šternberka

Jemnice

1295	Těma
1298	Jan z Benešova

(400) CDM V, č. 28, 97.

(401) CDM V, č. 11.

(402) Zdánlivá připomínka jemnické provincie (*in Gemnicensi districtu*) v listině z 1. července 1277 (RBM II, č. 2706; CDB V-2, č. 841.), jak ji chápal L. HOSÁK (*K počátkům měst na jihozápadní Moravě*. Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského 15, 1964, s. 121), se v originálním textu listiny v takovém znění nevyskytuje a lokalita *Gemnik* jsou ve skutečnosti Jemniky u Kladna.

(403) ZDB I, s. 1, 10, 13, 39, 52, 58, 67, 70, 87; CDM VII, č. 829; CDM VIII, č. 38, 91.

(404) Problematikou údajného jemnického úředního knížectví ve 12. století, o němž psali Tomáš Pešina z Čechorodu, Antonín Boček, August Sedláček a v jejich stopách další autoři a o kterém lze téměř s absolutní jistotou říci, že neexistovalo, se nedávno obsáhle zabýval Zdeněk MĚŘÍNSKÝ v kapitole Od připojení Moravy v rámci českého státu do válek husitských ve svazku *Vlastivědy moravské Moravskobudějovicko. Jemnicko*. Brno 1997, s. 155–156, takže nepovažujeme za nutné se celou záležitostí dále zabírat, neboť neexistující útvar nemůže mít zcela logicky žádný vztah k reálnému vývoji provincie.

Komorník

Prvním z bitovských komorníků uvedených v pramenech je Vilém Schenk v roce 1234.⁴⁰⁵ Po něm již následoval v letech 1239–1255 Hrut, komorník znojemský a bitovský, a zdá se, že také jeho následovníci, syn Dětrich z Kněžic roku 1261, Jiljí ze Švábenic v letech 1262–1263, jeho syn Všebor z Náměště v letech 1263–1276, Hartleb z Dubna v roce 1278 a Štěpán z Maissau v roce 1279, i když se uvádí vždy jen bitovský titul, byli zároveň i komorníky znojemskými.⁴⁰⁶ V obou provinciích byl komorníkem naprosto jistě Hartleb z Dubna připomínaný znovu v letech 1281–1283.⁴⁰⁷ Podobně byl bitovským komorníkem zřejmě též Matouš z Černé Hory, komorník znojemský roku 1298, který řadu uzavírá.⁴⁰⁸

1234	Vilém Schenk
1239–1255	Hrut
1261	Dětrich z Kněžic
1262–1263	Jiljí ze Švábenic
1263–1276	Všebor z Náměště
1278	Hartleb z Dubna
1279	Štěpán z Maissau
1281–1283	Hartleb z Dubna
1298	Matouš z Černé Hory

Soudce (cúdař)

Ve známé listině, již panovník povoluje rektoru bitovské provincie Petrovi v roce 1227 prodat újezd Lovětín, aby získal prostředky pro budování ohrazení Jemnice, se jako poslední mezi šlechtickými svědky uvádí také *Bartus iudex de Betov*.⁴⁰⁹ Jeho titul lze samozřejmě vyložit dvojím způsobem, buď jako sudího právě vznikající provincie nebo jako místního, vesnického rychtáře ve vlastním Bítově. Záležitost není lehké rozhodnout, zdá se však, že Bartuš byl skutečně soudcem provincie v období jejího vzniku, v následném období ale vykonával soudcovský úřad i pro Bítovsko s největší pravděpodobností soudce (cúdař) znojemský. Bítovský cúdař totiž není doložen po celý zbytek 13. a ani pro první polovinu

(405) CDB III-1, č. 87, 88.

(406) CDB III-2, č. 204, 227; CDB IV-1, č. 465; CDB V-1, č. 38, 283, 354, 355, 356, 366, 395; CDB V-2, č. 599, 606, 795, 818, 857, 858; CDM VI Suppl., č. 142.

(407) CDM IV, č. 201, 213.

(408) CDM V, č. 97.

(409) CDB II, č. 305.

14. století. O to překvapivější je zápis ze zasedání zemského soudu 2. července 1351 v Brně, kde jsou jmenováni krom brněnského komorníka Jana z Kravař také *suda znoymensis* Blud (z Kralic), *suda brunensis* Dětricha ze Špranku a *suda jemnycensis* Bohubud, a s nimi další beneficiáři řečených provincií (*et aliis omnibus beneficiariis dictarum prouinciarum*).⁴¹⁰ Jmenování rodem blíže neznámého Bohubuda přichází v době, kdy se soudní zasedání šlechty jihomoravských provincií (Brněnsko, Znojensko, Jemnicko) odehrává - alespoň podle zažitých představ - již zásadně v Brně.

Exkurs 2: Tzv. menší soud

Cúdař, podle předchozího výkladu, hrál jednu z rozhodujících rolí při zasedání zemského soudu, kam se přicházelo se soukromou žalobou, nikoli při soudu, kde se soudili zjevné zločinci a jiné trestné činy postižené z moci úřadu královskými úředníky (pokud ovšem přímo nezastupoval vilika, jak ukazují statuta Konráda Oty; takový soud si ovšem samotnou existenci úřadu cúdaře nevyžadoval). Zde bude zřejmě nutné přijmout výklad o existenci menších soudů po roce 1348 (a zřejmě i předtím) v centrech jihomoravských provincií, ve Znojmě, v Jemnici a také v Jihlavě. Musíme totiž připomenout, že do desek brněnského soudu, nikoli olomouckých, které jsou od počátku dochovány jednotně, se v letech 1353-1371 zapisovalo podle dílčích krajů označovaných *provincia* nebo *districtus*, v roce 1366 se pak přímo hovoří o komorníku a soudci *brunensis, znoymensis, jemnycensis et iglaviensis districtuum*, jimiž ovšem byli již

(410) ZDB I, s. 13. Již otevření zemských desk 1. srpna 1348 se děje v přítomnosti brněnského komorníka (*camerarius Brunensis*) Gerharda z Kunštátu, cúdaře (*czudarius*) Dětricha ze Špranku, písaře (*notarius terre*), jímž byl brněnský probošt Hermann, *ceterisque sudarum, videlicet Brunensis, Snoymensis et Jemnycensis beneficiariis et aliis nobilibus et incolis terre Moraviae quam pluribus* (ZDB I, s. 1), 16. ledna 1349 krom uvedených tří úředníků uvádí zápis *ceterorumque districtuum suarum beneficiariis* (ZDB I, s. 2), 3. července 1350 se pořízení odehrává *coram officialibus beneficiariis supradictis prouinciarum predictarum* (ZDB I, s. 8.) a při zasedání 7. srpna 1350, jsou jmenováni Jan z Kravař, *qui ipso die officium camerarius Brunensis suscepit*, Burkhard hrabě z Mohelnice, Štěpán ze Šternberka, Čeněk z Lipé, Jindřich z Lipé, Dětrich ze Špranku *suda*, tedy cúdař brněnský, Blud z Kralic (bez titulu, lze však předpokládat, že je za brněnským cúdařem uveden proto, že byl ve skutečnosti cúdařem znojenským, jak vyplývá z výše uvedeného) *ceterisque beneficiarii Znoimensis et Jemnicensis prouinciarum sudarum*, tedy další úředníci znojenského a jemnického soudu (ZDB I, s. 10-11). Z toho všeho vyplývá, že brněnských soudních zasedání se v letech 1348-1351 zúčastňují také úředníci ze Znojemska či Jemnicka, dominantní postavení brněnských úředníků je však nesporné.

jen dva brněňští úředníci Vilém z Kunštátu a Frank z Pamětic.⁴¹¹ Jsou totiž dostatečně známy a v literatuře uvedeny zprávy ze 14. i z počátku 15. století, kdy se připomíná *subcamerarius Znoemensis* Adam (1350), jednání *apud minorem czudam snoymensem* (1415) či přímo Zdich z Ratišovic, *camerarius minoris czude Snoymensis* (1412).⁴¹² T. Parma se přidržel výkladu A. Sedláčka, který tento soud považuje v zásadě za soud provinciálního rychtáře (vilika), sám pak uzavírá: „Existenci menších soudů, které asi měly jistý omezený okruh působnosti, daný především omezením na spory nižší šlechty a hrdelním soudnictvím nad nižšími sociálními složkami obyvatelstva, je nutno mít za prokázanou.“⁴¹³ Podle znojenských dokladů však jde o záležitosti šlechty, které se u menší znojenské cúdy prodávají. Do rukou znojenského podkomorníka Adama skládá Pavlík z Práči věno své manželky, komorník menšího soudu Zdich z Ratišovic vypovídá pro účel zápisu majetkové dispozice do brněnských desek, že Jan z Tavíkovíc držel dvůr a půllán v Přeskačích v hodnotě 30 hřiven podle zemského práva, tj. svobodně, ve třetím případě prodává Petr Pykel z Křídlovic své právo na jednu hřivnu platu v Dyjákovicích s tím, že je obdržel od Jindřicha ze Šelmberka na menším znojenském soudě.⁴¹⁴ Z toho i ze samotné existence komorníka menšího soudu ovšem vyplývá, že menší soud je soudem šlechtickým, nikoli hrdelním soudem, při kterém nemusí asistovat komorník, ale vlastní soudní výkon přísluší vilikovi (provinciálnímu rychtáři), resp. purkrabímu královského hradu. Evidentní souvislost s touto problematikou a navíc s poněkud záhadným jihlavským distriktem lze nalézt v listině vydané Janem Lucemburským 23. srpna 1331 v Domažlicích pro jihlavské měšťany. Zde se krom berního osvobození říká: „*Preterea ipsis civibus gracie indulgemus et volumus, ut a civitate Iglaviensi usque in Jempnicz omnes nobiles, wladicones, aut alios quoscumque pro debitis et accionibus ipsis contra eos vel eorum alterum competentibus in zudam Iglaviensem evocare absque impedimento quolibet possint et debeant licite et citare.*“⁴¹⁵ Zde se hovoří o právu Jihlavských pohánět nižší i vyšší šlechtu pro dluhy a pohledávky před cúdu v Jihlavě. Je však možné tuto jihlavskou cúdu považovat za běžné *judicium provinciale*, trestní soud, který drželi královští úředníci v tomto městě (v Jihlavě však

(411) ZDB IV, 389, 441; srov. PARMA, T.: *Několik poznámek*, s. 29, 43.

(412) ZDB I, s. 10 (č. 180), 265 (č. 212), s. 294 (č. 91, 92); SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 122–123; PARMA, T.: *Několik poznámek*, s. 20.

(413) PARMA, T.: *Několik poznámek*, s. 21, srov. též SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 118–123.

(414) ZDB I, s. 10, 265, 294.

(415) CDM VI, č. 426.

žádní zeměpanští úředníci nefungovali), nebo městský soud, kterému již byla pravomoc výkonu trestního soudnictví v okolí předána a soudil zde městský rychtář s přísěznými? Připomeňme situaci z 1. října 1363, kdy markrabě Jan Jindřich ustanovuje, že se zemský soud, jaký býval v Bzenci, má každý týden konat již jen v Uherském Hradišti (... *ut deinceps iudicia terre nostre, quomodo in Bzencz habentur, non alibi quam in Radisch hebdomadis singulis obseruentur*).⁴¹⁶ Zde šlo však skutečně o trestní soud pro bývalé Bzenecko, který se podařilo významnému markraběcímu městu monopolně ovládnout pro celou oblast. Byl to v podstatě proces podobný tomu, jaký probíhal zhruba ve stejné době v Čechách, kde se dařilo královským městům získat popravu v příslušných krajích.⁴¹⁷ V případě jihlavské cúdy však mohlo jít jen stěží o trestní soud, vždyt před ním měli být žalováni šlechtici pro majetkové záležitosti. Zdá se tak, že právě tato listina odráží počátky přechodné praxe zasedání šlechtického soudu v Jihlavě - jemuž zřejmě předsedali jemničtí a znojemští úředníci a který mohl mít zcela jistě jen charakter menšího soudu. To by také vysvětlovalo jisté vydělení Jihlavska z původního Bitovska-Jemnicka, což se odrazilo v rozdělení agendy brněnského soudu podle distriktů brněnského, znojemského, jemnického a jihlavského, resp. přesněji jemnicko-jihlavského.⁴¹⁸ Přesnější doklady o chodu a charakteru menšího soudu na Jemnicku a na Jihlavsku však chybějí. Je jisté, že jihlavský menší soud či přesněji řečeno jihlavská soudní zasedání vznikla až někdy ve 20. letech 14. století, v té době však musel existovat menší soud ve Znojmě a objevil se i v Jemnici. V první polovině 14. století byl sice sloučen úřad brněnského a znojemského komorníka v rukou jedné osoby, cúdaři se však uvádějí zvlášť v Brně i ve Znojmě.⁴¹⁹ Jelikož se „velký“ soud konal jen v Brně, je pravděpodobné, že v této době předsedal znojemský cúdař již jen malému soudu ve Znojmě a rozšířením soudních míst o Jihlavu ve 20. či na počátku 30. let vznikla nutnost instalovat cúdaře také v Jemnici, který by zároveň působil i v Jihlavě.⁴²⁰ V roce 1351 se totiž uvádějí cúdaři jen v Brně, Znojmě a Jemnici,

(416) CDM IX, č. 322.

(417) Srov. RIEGER, L.: *Zřízení krajské*, s. 49.

(418) Když se začíná v roce 1353 zapisovat do zemských desk brněnského soudu podle krajů, jmenují se jen brněnský, znojemský a jemnický, pouze v letech 1358 a 1364–1366 se uvádí *Iglaiensis et Jemnicensis districtus*, jen jedinkrát, v roce 1371 *districtus Iglaiensis*, přičemž je zřejmé, že jde vždy o jeden a týž kraj, jen označovaný podle dvou míst zasedání soudu. V roce 1371 praxe zapisování podle krajů v brněnské řadě končí, podobně ovšem nebyla praktikována v letech 1348–1350; ZDB I, s. 16–87.

(419) Přehled cúdařů v Brně a Znojmě v 1. pol. 14. století viz v pozn. 514.

(420) Srov. též HORNA, R.: *K dějinám moravských úředníků II*, s. 11, pozn. 13.

nikoli v Jihlavě. Tak se, zřejmě jen přechodně, objevil jemnický cúdař, i když v předchozím období bychom bitovského ani jemnického cúdaře nenalezli. Brněnskému cúdaři náleželo samozřejmě přední postavení a nic již nebránilo v jeho cestě společně s kolegou olomouckým k postavení zemského sudího v pozdně středověké podobě a definici soudobých právních pomůcek. U olomouckých komorníků ostatně někdy užívané označení *summus* naznačovalo tuto supremacii již od přelomu 13. a 14. století. Kompetence menšího soudu se pak již v tomto období utvářela tak, jak ji znal Ctibor Tovačovský; soud sloužil především pro nižší šlechtu a pro kauzy, kdy se pohánělo o méně než deset hřiven.⁴²¹ Celá problematika, byť možná podaná poněkud krkolomně - ale nic jiného nezbyvalo - opět připomíná značnou asymetrii ve vývoji moravského zemského soudnictví.

Zřetelnější doklady se samozřejmě dotýkají menších soudů v Olomouci a Brně. Podle zápisů o zahájení soudu v Olomouci 10. ledna a 24. června 1355 se tak dalo v přítomnosti olomouckého komorníka, cúdaře, písaře *et aliis minoribus officialibus in figura iudicii presidentibus*.⁴²² *Viccamerarius sude Olomucensis* Ješutbor z Drahanovic se připomíná již 10. října 1347,⁴²³ podobně při otevření zemských desk na olomouckém zasedání po 24. červnu 1356 (nejspíše tedy 25. června) jsou přítomni kromě hlavních úředníků - komorníka, cúdaře a písaře, také *subcamerarius* Ješutbor (z Drahanovic), *subsudarius* Vavřinec a *vicepurchrauius* Dětřich, tedy úředníci, kteří měli co do činění s menším soudem.⁴²⁴ *Vicczudarius* Bohuněk se zmiňuje v Olomouci též roku 1390, v roce 1386 stojí přímo: *in officio camerariatus iuniori*, roku 1408 se zase komorník menšího soudu Benešek z Laškova nazývá *camerarius minor*, zatímco v českém textu z roku 1407 je hlavní (nejvyšší) olomoucký komorník Petr z Kravař nazván *najstarší komorník olomúcký*.⁴²⁵ Adjektiva *starší*, resp. *nejstarší* a *mladší* (*iunior*) zde zřejmě fungovala jako další *opposita* pro označení nejvyššího komorníka a menšího komorníka, jindy se však užívalo pro úředníky menšího soudu označení pomocí prefixů *sub-* či *vice-*. Konečně v roce 1406 se nazývají tři úředníci menšího soudu (*camerarius*, *czudarius*, *notarius*) souhrnně *czudarii minoris officii Olomucensis*.⁴²⁶ Jde o příklad trendu

(421) KNIHA TOVAČOVSKÁ, s. 118; BRANDL, V.: *Glossarium*, s. 386.

(422) ZDO I, s. 16, 20.

(423) CDM VII, č. 734.

(424) ZDO I, s. 23.

(425) KP I, s. 9, 12, 69, 228, 275.

(426) KP I, s. 146. Komorníkem byl Benešek z Liděřovic, cúdařem Jan Bílý z Domamyslic a písařem Václav ze Zvole.

doložitelného i jinými prameny nejen z Moravy, ale také z Čech, že se soudní úředníci, úředníci cúdy, začínají ve 14. století v latinských pramenech nazývat souborně *czudarii*, a přitom totéž slovo je užito pro konkrétního soudce-cúdaře.⁴²⁷

V Brně se v letech 1406-1407 připomíná menší sudí Václav Puklice (z Cetkovic), v zápisech se užívá obratu *ad terminos minoris cude*.⁴²⁸ Roku 1413 jsou jmenováni komorník, sudí a kancléř „súdu brněnského menšího“, formulace z roku 1415 zní *per alios officiales czude brunensis minores* a z roku 1416 *per officiales czude minores Brunensis*.⁴²⁹

Dost překvapivě působí deskový zápis z roku 1379, že Johánek z Litencic uznal právo Vlčka z Dobročkovic na svém nevelkém majetku (dvůr s křovinou a „kopcem“) v Počenicích Vlčkovi z Dobročkovic *in Czuda Pre-rouiensí*, což doplňuje informace z roku 1373 svědčící o existenci menších zemských desek v Přerově (*in minoribus tabulis terre in Prerowia*).⁴³⁰ Jde o nesporný důkaz, že menší soudy fungovaly ještě v předhusitském období zřejmě ve všech provinciích.

Vilik (provinciální rychtář)

Vilikem byl bezesporu rektor bitovské provincie z roku 1227 Petr.⁴³¹ Tím jsou spolehlivé zprávy pro 13. století vyčerpány. Existuje však jeden formulář, který je přinejmenším nutné zmínit, i když reálná možnost vydání stejné či obdobné listiny je minimální. V tomto formuláři král - nejspíše by jím mohl být Přemysl Otakar II. - ukládá Konrádu Spitalerovi, *villico de Vetaw*, aby v osmi letech opatřil moravské město Jaroměřice opevněním po vzoru města Kolína a Kouřimi.⁴³² I když jde nejspíše o typický příklad diktamina, přesto lze u autora předpokládat ovlivnění realitou do té míry, že je možné dovozovat existenci úřadu bitovského vilika a snad také jeho obsazení Konrádem Spitalerem, osobou pocházející evidentně z německého měšťanského prostředí.

(427) Srov. DIELS, P. - KOEBNER, R.: *Das Zaudengericht*, s. 10-15.

(428) KP II, s. 16-18, 75.

(429) KP II, s. 290, 341, 346.

(430) ZDO I, s. 77, 119.

(431) CDB II, č. 305.

(432) DAS URKUNDLICHE FORMELBUCH, č. 116, s. 127; ke kritice formuláře srov. CHALOUPKA, G.: *Několik poznámek k t. zv. zakládající listině města Jaroměřic nad Rokytnou*. VVM 5, 1950, s. 4-22; HOSÁK, L.: *K počátkům měst na jihozápadní Moravě*. Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského 15, 1964, s. 119.

Pokud se lze spolehnout na Bočkův opis listiny markraběte Karla z 30. listopadu 1335 pro Jemnici a zprávu téhož autora o Karlově mandátu ze stejného roku ve prospěch Slavonic,⁴³³ pak v polovině 30. let 14. století sídlil královský vilik pro Jemnicko v Telči, neboť v první písemnosti měl Karel ukládat *presertim villico in Telcz*, aby ochraňoval jemnické svobody, a ve druhé pak měl nařizovat stejnému vilikovi, aby nenarušoval soudní pravomoc slavonických měšťanů. K roku 1375 se potom zase váže zpráva A. Sedláčka, uvedená, žel, bez jakéhokoli odkazu, že markrabě Jan Jindřich nařizoval znojenskému purkrabímu, aby zařídil navrácení všeho, „což jim skrze lantrychtára Jemnického odňato bylo,“ vesničanům z Mladoňovic a Mešovic.⁴³⁴ I přes torzovitost zpráv lze existenci bitovského a později jemnického provinciálního rychtáře s určitostí předpokládat.

Vznik a vývoj zemského soudu

I když se - s výjimkou Statut Konráda Oty - v průběhu první poloviny 13. století o zemském soudu na Moravě nehovoří, je možné, s pomocí svědečných řad listin některá ze soudních zasedání odhalit. Tomuto odhalení napomohou jména úředníků, o nichž - právě díky Konrádovým statutům - víme, že při zasedání hráli svoji roli zcela jistě již ve 20. letech 13. století, s největší pravděpodobností však již dříve. Z předchozího výkladu také vyplývá, že není zrovna jednoduché klasifikovat soudní zasedání v průběhu druhé poloviny 13. a první poloviny 14. století, z doby, kdy prameny přicházejí již s poměrně četnými svědectvími. Především jsme zjistili, že pod termínem *judicium provinciale* se v průběhu této doby může skrývat dvojí soud - vilikův soud Konrádových statut, tj. výkon trestního práva z panovníkova pověření, který můžeme označit také jako popravu, a soud soudce Konrádových statut, kde se soudí na základě soukromé žaloby a převážně majetkové záležitosti privilegované vrstvy. Pro oba tyto soudy je pak užíváno termínu *iudicium provinciale (iudicium terre)* v souladu s realitou, na obou se totiž soudí podle zemského zvykového práva. Tedy tam, kde se užívá zemské právo (*ius terre, ius provinciale, ius commune*), je zemský soud (*iudicium provinciale*). Nálezy a výklad zemského práva ovšem nenáleží královským úředníkům, kteří mohou soudit na trestních soudech (krom viliků-provinciálních rychtářů to byli

(433) CDM VII, č. 96, 99. ŠEBÁNEK, J.: *Falsa slavonická*, s. 107, v zásadě pravost obou písemností nepopírá, i když prý v případě slavonickém „i na něj temné sousedství vrhá svůj stín“.

(434) SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, s. 26.

zjevně také královští purkrabí, lovčí, kteří byli zároveň purkrabími některých hradů - např. Buchlova či Úsova, vilikové úředníků a kupř. třeba také soudce-cúdař, pokud zastupoval vilika, jak říkají Statuta), nálezy a výklad náležejí především tomu, kdo je jednou jedinkrát v pramenech nazván *sententarius*, vlastně „nalézac“ zemského práva - samozřejmě s pomocí dalších úředníků, zemských kmetů a přísedících. Právo nalézá šlechtický soudce neboli cúdař, pro kterého se začíná kolem poloviny 13. století užívat tohoto zvláštního, přes němčinu deformovaného názvu, aby byl odlišen od krajských (provinciálních) soudců - úředníků zeměpanských. Toto právo se nalézá na šlechtickém soudě, pro který se na konci 13. století ujímá - podle cúdaře název - *cúda*. Proto se také zemskému právu začíná krom *ius terre* říkat *ius czude* a šlechtickému soudu *iudicium czude*, zatímco termín *iudicium provinciale* zůstává v první polovině 14. století vyhrazen jen trestním soudům královských úředníků. Nepochopení termínu *iudicium provinciale* ve významu poprav (i některé další těžko uchopitelné momenty) pak dalo vzniknout teorii užívané pro 13. století v Čechách i na Moravě o provinciálních neboli krajských soudech a jejich vývoji ze starších soudů hradských. Ve skutečnosti *iudicium provinciale*, pokud neznamená šlechtický soud, kde se soudí na základě soukromých žalob a půhonů s důležitou asistencí komorníka, znamená trestní soud, který sice, vcelku logicky, zasedá v centrech provincií, ale dále také na četných dalších místech, především na královských hradech jako je Veveří,⁴³⁵ Buchlov, Vranov, Hodonín, Brumov apod. A ještě jedno velké rozlišení obou typů soudů existuje. Nejen celkový charakter a pro-

(435) Je zajímavé, že podle svědectví listiny krále Zikmunda z 22. února 1422 purkrabímu na Veveří Petru Kutějovi byla poprava, tedy výkon stíhání zjevných trestných činů a výkon hrdelního soudnictví, na brněnském Špilberku i na Veveří před vydáním této listiny v ruce jednoho úředníka: „Yakoz gest drzewe poprawa bila gedna na Spilnbertze a na Wewerzie a tu poprawu geden urzednyk zprawowal, tak my znamengicz, ze sie nam k poprawie hodyss na Wewerzie a hodyty budess, protoz moczí tohoto listu dawame plnu mocz, abi poprawu na Wewerzie wedl a nad zlimy lidmy poprawowal, yakoz zespod psano stogi. ... Také dawame plnu mocz, abi strahowal a strahowaty казал na ti wssichni, kterzibi zemy lupily, anebo komu na silnytzech przekazeli a sskodu czynyli, budto duchownyemu nebo swieczkemu, ktomu take abi poprawil yakozto k zemskemu zhubczí. Gestli pak, zebi to brane na kteří hrad, twrz nebo miasto nessenno bilo a ty lupeznyczy tu tak staw gmieli, nato abi patrzil a казал sobie to brane a stiemy lupeznyki widaty a to brane tomu, czis gest bilo, aby nawratyl a ti lupeznyki, abi казал muczity a odprawity podle zasluzeno tu, kdez nalezeny bude podle lantfridu“ - BRETHOLZ, B.: *Die Übergabe Mährens an Herzog Albrecht V. von Österreich im Jahre 1423.* (Beiträge zur Geschichte der Husitenkriege in Mähren.) AÖG 79, 1892, s. 337. Pokud šlo v případě společné poprav pro okrsky obou hradů o staré, ještě ze 13. století pocházející zařízení, bylo by třeba znovu (s pomocí dalších pramenů) položit otázku, zda Veveří skutečně nepřejalo některé funkce brněnského hradu.

ces, ale také místo zasedání. Šlechtický soud cůdařův a komorníkův⁴³⁶ totiž již v průběhu 13. století zasedá v uzavřené prostora – na královském hradě (v Olomouci, na Špilberku, na Cvilíně, v Hradci nad Moravicí), v budově dominikánského kláštera nebo olomoucké či brněnské kapituly,⁴³⁷ kdežto trestní soudy se – analogicky s praxí v sousedních zemích⁴³⁸ – konají pod širým nebem za účasti svědků z řad poddaných a dalších přihlížejících. Sedlák emfyteuta nebo měšťan ovšem může vystupovat také jako strana na šlechtickém soudu – ale samozřejmě v rámci „civilního“ řízení – nebo jako svědek v takových záležitostech, jako jsou kupř. pře šlechticů mezi sebou či s duchovními institucemi o meze a pozemky.

Že se skutečně uvedené instituce chápaly tak, jak bylo výše naznačeno, dokazuje plnou měrou třetí závět markraběte Jana Jindřicha z roku 1371, v níž se nejstaršímu synu Joštovi odkazuje vrchní panství nad Moravou včetně *iudicium prouinciale seu poprawam, camerariatus et czudas et alia officia singula, ad jus terre pertinencia*.⁴³⁹ Jako první se skutečně uvádí výkon trestního práva, druhý je uveden komornický úřad a konečně třetí je cůda, panský soud. Tyto tři uvedené složky představovaly z dobového hlediska dominantně zemské právo. My samozřejmě víme, že první složka je reprezentována viliky, resp. jinými zeměpanskými úředníky, druhá pak komorníky obou velkých soudů, brněnského a olomouckého, i soudů menších, a třetí vlastními soudci panských soudů, cůdaři.

Královské hrdelní soudy neboli *iudicia prouincialia*, pro něž se také užívá označení vilikace či poprava, jak jasně dokazuje listina markraběte Karla z 26. března 1342 určená Ditlinu Mořicovu (*a suppa nec non a villi-catione, poprawcionatu et iudicio prouinciali Snoymensi, et specialiter ab*

(436) Srov. např. pasáž v listinách Kadolta z Polomé a Onše z Čistého Slemene (CDM V, č. 181, 182): *in iudicio est obtentum, ac per diffinitivam sententiam domini Sdeslai camerarii et Johannis zudarii advenutum*.

(437) Do dominikánských klášterů v Brně a Olomouci situuje zasedání soudů Ctibor Tovačovský z Cimburka: „... kdy na zejtrji chtl práva zasesti, kteráž se zasedaji u svatého Michala v klášteře a též také v Brně u svatého Michala v klášteře bratří svatého Dominika...“ (KNIHA TOVAČOVSKÁ, s. 37), pro 13. století však toto pravidlo neplatí. Výhradně do dominikánských klášterů situoval zasedání J. Šebánek v ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Česká listina*, s. 186, a dále ŠEBÁNEK, J.: *Tři nejstarší doklady*, s. 81, vždy s odvolávkou na J. Dřímala, který však takto kategorický soud nikdy nevyslovil, ba naopak – srov. k brněnským zasedáním DŘÍMAL, J.: *Zemský dům*, s. 14.

(438) Lze se oprávněně domnívat, že posledním reliktem těchto „venkovních“ zasedání bylo jednání loveckého soudu pod „lípou nevinu“ na hradě Buchlově. A. VERBIK: *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*. Brno 1976, s. 22, sice tuto polohu jako místo zasedání soudu odmítá a umísťuje jej do prostor hradu, přesto však nelze tradici – samozřejmě bez pověstí o lipě – zcela pomítnout.

(439) ZDB I, s. 98; CDM X, č. 118.

omnibus et singulis iuribus et iurisdictionibus quibuscumque vocabulis in vulgari Morauico, seu latine vocentur, in quibus ad suppam et ad zudam Snoymensem et ad quoscumque beneficiarios ipsa villa ab olim pertinebat, et que se quas ... purcrauius et beneficiarii Snoymenses in eadem villa Wassatict quomodolibet obtinebat),⁴⁴⁰ fungovaly samozřejmě, jak již bylo řečeno, v centrech provincií, kde se ovšem začasťe scházely také šlechtické soudy, jak uvádí např. listina krále Jana pro loucký klášter z 10. dubna 1336 (*Ita ut nec Znoymam, Brunnam, Olomuncz, Biesencz, Prerow, nec alias ad quecunque judicia ...*), bezpečně je lze doložit ovšem též na jiných místech. Zdá se, že ty nejdůležitější jmenuje krátce po polovině 14. století, 6. prosince 1351, listina markraběte Jana Jindřicha, která je ve věci poddaných velehradského kláštera určena *in Olomucz, in Aichorns, in Snoym, in Spilberch, in Bysencz, in Göding, in Buchlow et in Prerowia castrorum purchrauiis ceterisque iusticiariis ac prouincialibus per nostrum marchionatum constitutis*.⁴⁴¹ Již byl zmiňován případ, kdy byl roku 1363 markrabětem tento soud přesunut z Bzence do Uherského Hradiště, jistě zasedal také v Jemnici, Jihlavě a v některých dalších místech, která byla součástí královské, resp. markraběcí domény. Nešlo o instituci statickou, tyto trestní soudy zanikaly v místech, která panovník ztratil nebo byla eximována, další zase vznikaly náhradou za staré či na nově získaných panstvích, jako měl být případ hradu na Tepenci.⁴⁴²

Jisté je, že již na počátku 14. století přestává být za úředníka zemského šlechtického soudu, cůdy, považován vilik (provinciální rychtář), kterému, v souladu s výše řečeným, jeho soudní funkce nad poddanými zůstává, a silně se také omezuje působnost purkrabího, jemuž nakonec v procesu zemského práva zůstanou podle Ctibora Tovačovského jen některé více méně symbolické či výkonné úkony, jako je asistence při přísaze s klésků, při zapisování púhonů apod.⁴⁴³ Ani v úvodních zápisech při otevírání zemských desk se od roku 1348 mezi předními soudními úředníky purkrabí neuvádějí, krom dvou, resp. tří výjimečných případů. Ve dvou zápisech z roku 1358 v Olomouci je to olomoucký purkrabí Štěpán, v jednom brněnském zápise z roku 1370 bzenecký purkrabí Velislav.⁴⁴⁴ Z těchto ojedinělých zmínek však nelze nic závažnějšího vyvozovat. V obou případech jde totiž o úředníky, jejichž závislost na panovníkovi je zjevná a silná, a není tudíž možné, aby je neustále silící sebeuvědomovací

(440) CDM VII, č. 398.

(441) CDM VII, č. 130.

(442) CDM VII, č. 279; CDM IX, č. 322.

(443) KNIHA TOVAČOVSKÁ, s. 29, 66.

(444) ZDO I, s. 24, 28; ZDB I, s. 22.

proces šlechtické zemské obce uznal za své, tj. zemské úředníky (po celé 14. století ovšem není ani u úřadu komorníka či cúdaře zlomena vazba na panovníka). Vilikové ovšem nezanikají, jak by se mohlo ze stále řidčejších zmínek v pramenech zdát, pro celé 14. století jsou i nadále připomínáni, často zřejmě byl úřad vilika spojen s úřadem purkrabího, jako tomu bylo v roce 1337 na Veveří (*Frenczlinus purchrauius et villicus de Aychhorns*), kde se *provincialis* Jakub připomíná i v roce 1354.⁴⁴⁵ Podobně se v roce 1335 hovoří o vilikovi v Telči, v letech 1325 a 1336 o vilikovi ve Znojmě atd.⁴⁴⁶ Ještě roku 1370 se zmiňuje *prouincialis Olomucensis* Viknan, pozdější purkrabí (nejspíše jde o Viknana z Majetína), a roku 1387 olomoucký *lantrichterus* Šíp (snad jde o Přibíka Šípa ze Šelmberka).⁴⁴⁷ Jsou to města, která nejvíce ukusují z vilikovy pravomoci, jako tomu bylo kupř. roku 1331, když Jan Lucemburský povolil olomouckým měšťanům, že mohou stíhat *in stratis publicis* žháře, vrahy a zjevné škůdce bez vědomí a přítomnosti krajského rychtáře (*nostrí prouincialis iudicis*).⁴⁴⁸

Je nepochybné, že termín *villicus* v českém prostředí zdomácněl již v 11. století. Zná jej totiž Kosmas, při líčení známé brněnské příhody z roku 1091 jím označuje vysokého hodnostáře knížecího dvora Zderada.⁴⁴⁹ Vilik býval v tomto období zřejmě přímým zástupcem knížete především v oblasti ekonomické; jak se zřetelněji vydělovala knížecí doména, tak se v ní posilovala vilikova knížetem vlastně delegovaná pravomoc soudcovská. Objevení se vilika v pramenech počátku 13. století proto nepředstavuje žádnou reformu, jde jen o pokračování a snad i částečnou proměnu úřadu.⁴⁵⁰ Na Moravě, jelikož byla tři údělná knížectví, objevují

(445) CDM VII, č. 176; CDM VIII, č. 285.

(446) CDM VI, č. 280; CDM VII, č. 96, 99, 142.

(447) KP I, s. 9, 12, 14, 65.

(448) CDM VI, č. 317.

(449) DIE CHRONIK VON BÖHMEN DES COSMAS VON PRAG, s. 149–150, srov. též s. 14. *Villicus Pragensis* se objevuje v listině knížete Soběslava I. z roku 1130 (CDB I, č. 111), další připomínky viliků v listinách obsažených v prvním svazku CDB patří většinou středověkým faldzům – srov. TAMTĚŽ, Glossarium, s. 564.

(450) Václav VANĚČEK: *Základy právního postavení klášterů ... II*, s. 16, vykládá postavení vilika tak, jako by byl společně se soudcem jakýmsi pomocníkem (v ekonomické oblasti) hlavního hradského úředníka (kastelána). Po pravdě řečeno však takovou závislost vilika na kastelánovi, ba dokonce ani závislost soudce na kastelánovi, vysledovat nelze. Tito úředníci působí vedle sebe jako zástupci panovníka v jednotlivých sférách správy (soudní, ekonomické, vojenské). Podobně v případě soudce uvádí V. NOVOTNÝ: *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara*, s. 305: „... vidíme zřetelně, jak soudce, vyňatý z područí purkrabího, vystupuje zcela samostatně (ve Statutech Konráda Oty – pozn. aut.)“. Problém je ovšem v tom, že soudce nikdy nebyl purkrabímu podřízen, nemohl být tedy ani „vyňat z jeho područí“.

se nejdříve tři vilikové, k nimž ovšem přibudou ještě další – ať již v centrech nově vznikajících provincií nebo na menších územích. Jinak tomu bylo zřejmě se soudcem, pozdějším cúdařem. Je zřejmé, že kníže vykonával soudcovskou pravomoc z podstaty svého postavení a vykonával ji kdekoli, kde právě setrval. Ani kníže se však neobešel při souzení bez lidí, kteří měli zemské zvykové právo v maličku. Pro českého knížete 12. století, který velkou část života prožil na válečných výpravách, ve vyhnanství nebo dokonce ve vězení, nebylo jistě snadné rozhodovat na základě tradičního práva, jež bylo doménou těch nejstarších ze skupiny urozených, kteří se zúčastnili nejvíce soudních zasedání a měli přitom dobrou paměť. Proto vzniká úřad soudce, který je spíše než panovníkovým suplentem strážcem práva, pokladnicí precedentů.⁴⁵¹ Jak ještě uvidíme, soudce totiž nemusí šlechtickému soudu vůbec sám předsedat, jeho hlas je však při vynášení rozsudku nejdůležitější a jeho ústy rozsudek zazní.⁴⁵² Komorník, který původně spravuje panovníkovu komoru, tedy jeho příjmy, se na soudě objevuje jako ochránce panovníkových zájmů – do jeho rukou totiž plynou soudní pokuty, které jsou ve starších dobách jedním z hlavních zdrojů panovníkových příjmů. Pokud panovník není soudnímu jednání přítomen, komorník jej zřejmě zastupuje a se svým aparátem přejímá také odpovědnost za řádné doručení půhonů – zde supljuje vlastně panovníkovu výkonnou pravomoc. Jak začne v průběhu 13. století zastupovat zájmy královské komory podkomoří a zvyšuje se vážnost a důležitost šlechtického soudu, mění se náplň komorníkova úřadu a do 14. století komorník vstupuje jako hlavní postava šlechtické obce. A v takové podobě se komorník – pomineme-li zemského hejtmána – společně s cúdařem a nově písařem stane jasným reprezentantem soudu a rodící se stavovské obce.

K souzení záležitostí šlechty a vůbec svobodných lidí může dojít jen tehdy, když se tito lidé shromáždí. Zatímco královští úředníci soudí obyčejně lidi víceméně pravidelně, tam kde sídlí, obvykle jedenkrát týdně,

(451) Srov. ŽEMLIČKA, J.: „Omnes Bohemi“: Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě. *Mediaevalia Historica Bohemica* 3. Praha 1993, s. 119.

(452) Josef MARKOV: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.-XVII. století*. Praha 1967, s. 288, k roli soudce v Čechách uvádí: „Řízení procesu a vynášení rozsudků bylo v Čechách až do XIII. stol. spojeno v rukou sudího. Osoby, které zasedaly vedle sudího na soudě, měly zřejmě jen funkci znalců a poradců a měly případně svědčit o tom, co se na soudě stalo. Soudní jednání řídil a vydával rozsudky zásadně soudce – zejména panovník – sám. Zdá se, že až v době Přemysla II. byla funkce nalézání práva oddělena od funkce řízení procesu a že přešla na dvanáctičlenné kolegium předsedcích. Na rozhraní XIII. a XIV. stol. bylo tedy nalézání práva již věcí přisedících, tj. zemských kmetů anebo pánů. Sudí – stejně jako kdysi ve státě franckém – jen předsedal soudu a řídil projednávání sporu.“ Moravským poměrům ovšem Markovův výklad neodpovídá.

a držívali svůj soud i v lokalitách na území, jež spravují, konají tedy jakási výjezdní zasedání, šlechtici se k rozhodnutí svých záležitostí scházejí jen několikrát do roka, a to obvykle do místa, jež nechá s dostatečným předstihem vyhlásit panovník.⁴⁵³ Takováto shromáždění urozených Čechů se v průběhu 11. a 12. století skutečně konala, historická literatura je zná pod názvem *kolokvia*. O těchto kolokviích se předpokládá, že měla poradní – především v souvislosti s nástupnictvím panovníka, vyhlášením daní, přípravami války, změny na biskupském stolci či vypořádání s domácími zrádci – i soudní funkci v oblasti soukromoprávní.⁴⁵⁴ V soudních Čechách se, na rozdíl od Moravy, tato problematika řešila i v poslední době. Uvedme proto mínění některých novějších autorů, která výstižně ilustrují směr úvah.⁴⁵⁵ Z. Šimeček vztahuje svá slova v zásadě i ke 13. století: „Rozpoznání dvojí agendy kolokvií odkrývá ovšem i dvojí funkci sjezdů v české feudální společnosti 12. a 13. století. Panovník je považoval za rozšířenou kurii a v první řadě na nich jednal o záležitostech, které zajímaly jeho. Z hlediska správy státu je měl za mocenský nástroj k prosazování opatření, jež učinil. Jaksi navíc, třebaže do vůle panovníka, uplatňovaly se při takové příležitosti potřeby těch, kdo se jednání kolokvia účastnili. Přítomnosti knížete a publicity shromáždění využívali účastníci k nejrůznějším právním prohlášením. V duchu devisy „Pax regis NN in manus sancti Venceslai“ vyžadovali v první řadě, aby kníže dbal o právní řád v zemi. ... Ustanovení (velkého privilegia pro církve z roku 1222 – pozn. aut.) také naznačuje, jak se časem dospívalo k formálnímu oddělení soudní agendy od ostatní agendy sněmovní. Bylo utvořeno poměrně úzké kolegium, jež pracovalo nezávisle na širším shromáždění kolokvia; nadto mělo v podstatě pevné personální vybavení. Tím vším je jakoby naznačeno, jak se později z kolokvií vyvinul zemský soud. Zemský soud se stal ovšem nejvyšším soudním místem v zemi a přispíval k udržení feudálního pořádku vůbec ...“⁴⁵⁶

J. Žemlička si všímá nejednoznačné latinské terminologie, která se vyskytuje v listinách ze druhé poloviny 12. století: „Za mnohými z těchto dokladů se tak jistě mohou skrývat i kolokvia (zejména tam, kde jsou řady urozených svědků z celé země), nicméně běžná praxe si vyžadovala četnějších soudních zasedání, než mohla tato kolokvia, zasedající nejvýše 3–4 ročně, poskytnout. Úlohu kompetentního soudního místa plnila takřka ne-

(453) Srov. KOSS, R.: *Forschungen*, s. 19–20, 25–26.

(454) ŠIMEČEK, Z.: *K charakteristice středověkých kolokvií v Čechách*. ČsČH 18, 1970, s. 597.

(455) Názory starších autorů ohledně soudní problematiky shrnuje přehledně R. KOSS: *Forschungen*, s. 3–13.

(456) ŠIMEČEK, Z.: *K charakteristice*, s. 597–598.

ustále knížecí kurie (*curia*), chápaná v tomto dílčím významu jako soud. Mohla zasedat prakticky všude, kde kníže s doprovodem zrovna pobýval, mnohdy docházelo k soudním jednáním neplánovaně a spíše náhodně.⁴⁵⁷

R. Rauscher se domníval, že zemský soud se v Čechách vyvíjel povolna po dlouhá desetiletí a rozhodující dobou pro jeho institucionalizaci byl přelom 13. a 14. století,⁴⁵⁸ Z. Fiala přišel s názorem, že se zemský soud v Čechách vyvinul ze soudní složky kolokvií a fakticky se utvořil v Praze v letech 1255-1260, přičemž počítá s výraznou iniciativou Přemysla Otakara II. Někdy bývala zasedání zemského soudu spojena se sněmy.⁴⁵⁹ Z. Hledíková posunula vznik zemského soudu v Čechách do let 1260-1270 a domnívá se, že k jeho konstituování došlo pod tlakem šlechty: „Pro 13. století nelze bližší složení soudu ani postup jeho jednání více postihnout, neboť ještě nebyl zásadní rozdíl mezi jednáním soudním a jednáním o veřejných a politických věcech.“⁴⁶⁰ Skutečnost, že soudní funkci může mít užší *curia* i rozsáhlejší *colloquium*, je vcelku většinou autorů zřejmá, v mnoha věcech se však zároveň liší, což jenom zvýrazňuje skutečnost, že situace je v pramenech 13. století skutečně dost nepřehledná. Otázka, kterou si pokládáme, však nezní, jak vznikl zemský soud v Čechách, ale naopak, jak se vyvinul zemský soud na Moravě. Pokud bychom chtěli z dosavadních prací separovat jakýsi všeobecně přijatelný názor, pak bychom asi napsali: „Na Moravě se přeměnili staré soudy hradských okrsků v soudy provinciální, přičemž nejdůležitější byly soudy ve třech bývalých centrech úředí. Na přelomu 13. a 14. století došlo k určité integraci, soudy v některých provinciích zanikly a vzrostl význam soudu olomouckého a brněnského. V roce 1348 provedl Karel IV. soudní reformu, založil dvě řady zemských desk a tím *de facto* vznikl zemský soud na Moravě.“ Stručné, výstižné a nepravdivé! Shrňme proto, co již skutečně víme.

Zajímá nás vývoj šlechtického, „panského“ soudu, cudy, nikoli již vývoj královských soudů hrdelních, který jsme naznačili výše. Soudu „soukroměprávního“, kde se nesoudí dopadení zločinci, ale šlechtici, měšťané a duchovní ponejvíce o majetek, i když na pořad jednání ještě mohou přijít i „hlavy“ (vraždy), únosy, pohany a další záležitosti, na základě pŕihonu doručeného nižšími soudními úředníky. Prameny z průběhu celého století potvrdily, že v listinách se skutečně objevují čtyři úředníci, o kterých hovoří Statuta Konrádova poprvé ve 20. letech, a že

(457) ŽEMLIČKA, J.: „*Omnes Bohemi*“, s. 118.

(458) RAUSCHER, R.: *K otázce vzniku zemského soudu*, s. 2-5.

(459) FIALA, Z.: *Panovnícké listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II.* SAP 1, 1951, s. 276-278.

(460) JANÁK, J. - HLEDÍKOVÁ, Z.: *Dějiny správy*, s. 57.

tito úředníci jsou pravidelně mezi svědky listin, jež byly vystaveny v rámci jednání šlechtického soudu. Pokud budeme považovat za úplný jen takový soud, kde se skutečně již od počátku 13. století objevují všichni čtyři úředníci, pak dojdeme k závěru, že tento stav panoval jen v Olomouci, Brně a Znojmě, tedy ve třech bývalých úředních centrech. Tím jsme ovšem na stopě vzniku těchto úřadů a tím i soudů. V moravských údělech byla soudní pravomoc přenesena na úřední knížata, která instalovala podobný systém, jaký byl znám na pražském dvoře – objeví se kastelán, vilik, komorník i soudce. Tak mohl probíhat soud kurie, tedy dvora úředního knížete. Moravské úděly však bývají neobsazeny, spojovány, jejich historie je více než pestrá. Pro základní chod se však projevila nutnost mechanismů, které by dokázaly zemi (či její části) zvládat i za složitých politických zvrátů. Tak se vytvářely jistě již od 12. století soudy v moravských údělech či lépe řečeno soudní úřady, neboť našinec si pod slovem soud představí instituci z doby jednotného soudního systému a tím se nechtěně dostane hned na počátku úvah na scesti. Ne, středověké soudy nebyly institucemi v moderním slova smyslu, s kanceláří, čekateli a soudci pod definitivou. Když vznikaly další provincie – nejprve se připojilo Holasicko, pak na scénu vstoupilo Bítovsko, Břeclavsko a Přerovsko, vznikaly zde také úřady kopírující systém tří center. V žádné z těchto provincií se však nevytvořil systém, který by byl zcela shodný se systémem Olomouce, Brna a Znojma a zároveň by byl úplný. Vždycky nějaký z úředníků chyběl, protože při vzniku provincií se mateřskému kraji podařilo uhájit i část vlivu nad nově se utvářející územní jednotkou, čímž tato jednotka nenabyla plně samostatnosti, ale zůstala svázána s původním údělem. Tak na Bítovsku fungoval zřejmě jen komorník, kterým ale býval většinou komorník znojemský, a snad vilik, na Břeclavsku nevíme nic o purkrabím, na Opavsku nebyl původně asi komorník a na Přerovsku zřejmě fungoval jen purkrabí (a snad i vilik). Šlechtický soud mohl zřejmě zasedat jen tam, kde působil zároveň komorník a soudce. Pak by šlo – teoreticky – o Brno, Znojmo, Olomouc, Břeclav-Vracov a později také Opavu. Co však vypovídají samotné listiny? Jak se soudní jednání označují, kdy a kde se konají, kdo se jich účastní, kdo jim předsedá?

Soudní jednání lze v první polovině 13. století snad jen tušit, nikde se o nich přímo nehovoří. Tak by se mohlo soudní zasedání hledat např. 25. září 1208 v Olomouci, kdy biskup Robert v prostorách katedrální kapituly zlistňuje *in presencia quam plurimum nobilium utriusque terre* směnu dvou vsí se Štěpánem, synem Gothardovým. Mezi svědky jsou jmenováni mnozí beneficiáři olomouckého hradu.⁴⁶¹ Na soudním zasedání v přítomnosti krále došlo jistě také v roce 1222 ve

(461) CDB II, č. 78; ke jménu Gothardova syna srov. ŠILHAN, J.: *Dvě poznámky k Friedrichovu Codexu*. VVM 36, 1984, s. 200–201. Dle našeho soudu spolehlivě prokázal, že nejde o Orphana, nýbrž skutečně o Štěpána z Medlova, předka pánů z Pernštejna.

Znojmě k potvrzení Statut Konráda Oty Znojemsku a Bitovsku. Mezi svědky jsou krom lidí z králova doprovodu znojemští úředníci.⁴⁶² Za účasti markraběte Přemysla se bezpochyby odehrávalo zasedání ve Znojmě mezi 22. a 31. říjnem 1234.⁴⁶³ Mezi svědky lze v jedné či druhé písemnosti zastihnout purkrabí z Vranova, Znojma, Bitova, Olomouce, komorníky ze Znojma, Bitova a Olomouce, soudce z Brna. V Brně se scházejí u markraběte Přemysla 28. března 1235 *Olomucenses, Birnenses a Znoymenses*; mezi Olomouckými je purkrabí, komorník, soudce, všichni z Olomouce, dále soudce a písař z Opavy, purkrabí z Hradce, mezi Brněnskými purkrabí, komorník, soudce, vilik, všichni z Brna, a purkrabí z Děviček, mezi Znojemskými purkrabí a komorník.⁴⁶⁴

V listině vydávané hradištským opatem Robertem se hovoří o okolnostech rozhodnutí kláštera ve sporu s několika drobnými šlechtici z Vázan, jež se odehrálo *presidentibus domino Pardus camerario, Egidio, castellano Olomucensi, et Scudemiro, camerario Bretislaviensis provincie, et Smilone, castellano Preroviensi, in persona domini Przemisl, illustris principis Boemie et Moraue, in castro Olomucensi iudicio generali* dne 12. srpna 1255. Mezi svědky se dále objevuje olomoucký soudce, provinciální rychtář a soudcové z Břeclavi a Brna, mezi pečetiteli moravský podkomoří. V závěru písemnosti, ovšem snad právě ve zpadělané pasáži, se k témuž shromáždění vztahuje určení ... *in eodem colloquio et iudicio*.⁴⁶⁵

V roce 1255 (bez denního data) vydává Přemysl Otakar II. v Brně svědectví ve prospěch olomoucké kapituly, jež je datováno *in Brunna in colloquio generali*. V textu se dále hovoří o právním úkonu, který proběhl *in generali colloquio et in publico iudicio coram beneficiariis nostris Pardussio camerario, Ydik castellano, Iohanne iudice, Hinczone officiali provinciali et aliis beneficiariis Olomucensibus*, aniž je zřejmé, kdy se toto shromáždění konalo, nešlo však o probíhající jednání v Brně.⁴⁶⁶

Konfirmaci privilegia olomouckého biskupství vydává Přemysl Otakar II. *in colloquio generali in Oppauia* 16. června 1256. Z moravských úředníků zde lze zastihnout z Olomouce komorníka, purkrabího, cůdaře a lovího, komorníky z Břeclavi a Brna, purkrabí z Přerova a Hradce, cůdaře z Opavy, dále byli přítomni český i moravský podkomoří a podkomoří královnin.⁴⁶⁷

Zábrdovický opat Dětrich užívá v listině o prodeji vsi Diváky brněnským herburgám 29. září 1262 obratu *de consilio nobilium terre ... coram iudicio provinciali in Brunna* a dále jsou mezi svědky uvedeni po strahovském opatu a moravském podkomořím Lev z Boleradic a Matouš z Koválova, *qui tunc temporis provinciali iudicio*

(462) CDB II, č. 234.

(463) CDB III-1, č. 87, 88.

(464) CDB III-1, č. 107.

(465) CDB V-1, č. 50. Listina bývala považována za nespolehlivou, důvody snesené Pinkavou však nejsou dostatečné a J. Šebánek připustil možnost, že zpadělaný je jen poslední, za jména svědků neorganicky připojený odstavec – srov. PINKAVA, V.: *O některých podvržených listinách kláštera Hradištského*. ČMM 33, 1909, s. 392-400; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Kritický komentář*, s. 176-177.

(466) CDB V-1, č. 62.

(467) CDB V-1, č. 84.

presidebant. Jde ovšem o dodatečné zlistinění v zábrdovickém klášteře, není zřejmé, kdy k soudnímu zasedání skutečně došlo. Oba šlechtici byli s největší pravděpodobností brněnskými úředníky (zřejmě cúdařem a komorníkem).⁴⁶⁸

Soudní zasedání probíhalo velmi pravděpodobně také ve Znojmě někdy nedlouho před 29. listopadem 1262, kdy vydali svoji listinu o majetkových dispozicích ve prospěch olavanského kláštera a znojmského děkana Ekhard z Miroslavi s manželkou Anežkou. U pořízení, nikoli zlistinění, svědčili totiž z úředníků bitovský (a znojmský) komorník Jiljí, bitovský purkrabí Smil z Bílkova (byť není uveden jeho úřad), cúdař Ranožír i provinciální rychtář Merboto, přičemž na závěr řady stojí *et aliis quam pluribus tunc ibidem collectis*.⁴⁶⁹ Podobným způsobem (*et aliis quam pluribus ibidem collectis*) je formulován závěr svědečné řady písemnosti Alexia, ministeriála znojmského purkrabího Oldřicha z Drnholce, z 8. února 1268 ve prospěch olavanského kláštera. K samotnému právnímu počínu došlo již dříve, 14. května 1267, k zlistinění v průběhu soudního zasedání ve Znojmě výše uvedeného data. Pečetí přivěsili znojmský purkrabí Oldřich z Drnholce a bitovský komorník Jiljí, mezi svědky jsou znojmský cúdař i provinciální rychtář.⁴⁷⁰

Králem delegovaný soudce Zášit z Kurovic rozhodoval 3. listopadu 1275 spor hradištského opata a olomouckých měšťanů v přítomnosti bitovského komorníka Všeбора, olomouckého cúdaře Vojslava, Vlka z Dubu a Protivena ze Zábřehu, kteří zřejmě soudnímu zasedání předsedali, a mnoha dalších šlechticů *in ecclesia sancti Michaelis apud fratres Predicatores*, následujícího dne došlo *una cum dictis terre nobilibus atque castri Olomucensis beneficiariis* k ochozu jedné z dřívě sporných vsí. Mezi svědky se uvádějí nižší úředníci (podsoudce, podvilík vilíkův, vilík komorníkův, vilík purkrabího) a ministeriálové olomouckých úředníků, nepřímo se tak jmenují i komorník, vilík a purkrabí.⁴⁷¹

Podobně prodával 4. července 1276 Časta z Křelova své dva lesy hradištskému opatovi *coram beneficiariis Olomucensis provincie*, resp. *coram predictis beneficiariis in provinciali iudicio*; pečetili komorník, soudce, vilík a bitovský komorník, mezi svědky se uvádějí vilík komorníkův, vilík purkrabího, podvilík vilíkův, podvilík soudcův a několik púhončích.⁴⁷²

Dvě listiny vydané v Brně 21. ledna 1278, a zvláště druhá z nich, představují nejčennější doklady soudní praxe v době Přemysla Otakara II. V první, kterou vydávají bitovský (a znojmský) komorník Hartleb z Dubna, moravský maršálek Bohuš z Drahotuše a Všebor z Náměště, *iudices a serenissimo rege Bohemie delegati*, se rozhoduje *in castro Brunnenis* spor sester z Málkovic se žďárským klášteřem.⁴⁷³ Tato šlechtická trojice, rozšířená ještě o Bohušova bratra, brněnského komorníka Hartmana z Čeblovic, vydává stejného dne také listinu o rozhodnutí sporu hradištských premonstrátů s Pardusem, synem Neplachovým, který se vrátil z Ruska

(468) CDB V-1, č. 351.

(469) CDB V-1, č. 354.

(470) CDB V-2, č. 544.

(471) CDB V-2, č. 795.

(472) CDB V-2, č. 818.

(473) CDB V-2, č. 857.

(*qui venit de Russia*). V intitulaci pak přímo stojí: ... iudices delegati et constituti a serenissimo domino nostro, domino Otacaro, inclito rege Boemorum, in iudicio seu curia generali, quod et quam idem dominus rex indixerat Brunne celebrari, super decidendis questionibus, causis et litigiis Morauorum presentis scripti tenore profiteamur, quod de mandato dicti domini regis pro parte, vice et nomine ipsius regis presedimus iudicio duodecimo kalendas februaryi incastro Brunensi audituri et diffinituri causas, questiones atque litigia, que proponerentur a quibuscumque de Morauia coram nobis tamquam iudices delegati et constituti super hoc a dicto domino rege, ut est superius prelatatum. Dozvídáme se zde, že panovník nařídil konat v uvedeném termínu – na brněnském hradě, nikoli v dominikánském klášteře – soudní zasedání, na němž se měly řešit sporné záležitosti mezi Moravy (na tomto místě můžeme klidně číst – svobodnými Moravy). Tomuto soudu předsedali jménem a na místě krále čtyři významní moravští šlechtici – maršálek, dva komorníci a čtvrtý, jenž neměl žádný úřední titul, kteří se zároveň označovali jako delegovaní a ustanovení soudcové, tedy soudcové se zvláštními pravomocemi jen pro tuto příležitost. Mezi svědky jsou dále uvedeni purkrabí a soudce z Olomouce, purkrabí z Vranova, šlechtici z Olomoucka, Brněnska i Znojemska, kapitulní hodnostáři z Olomouce a několik představených klášterů.⁴⁷⁴

Po brněnském soudu následoval soud ve Znojmě, jak vyplývá z listiny Branišlava z Trstěnice, kterou vydal 23. března 1278 v louckém klášteře. Listinu zpečetili olomoucký probošt, znojemský děkan a plebán, znojemský cůdař Čůzkraj, královský podstolí Sboro a Vlk z Plavče, mezi svědky jsou krom oslavanského probošta a několika plebánů z okolí uvedeni znojemský provinciální rychtář, královský (moravský) podmaršálek, provinciální písař a řada šlechticů, mezi nimiž

(474) CD V-2, č. 858. V této listině se velmi podrobně popisuje procesní stránka sporu před zemským soudem, přičemž lze naprosto souhlasit s míněním Dalibora JANIŠE: *Institucionální základy zemského práva na Moravě ve 13. a 14. století*. (Zeměpanská správa – Zemský soud a sněm – Zemské desky). Disertační práce na PrávF MU. Brno 1999, s. 142, že „celý průběh soudního řízení, jak je v listině popsán, v základních rysech koresponduje s tím, co známe z pozdějšího období, především z Tovačovské knihy“. Předmětem sporu byla polovina vsi Těšetic (u Olomouce), čtvrtina lesa mezi řekami Moravou a Oskavou a tři rybníky ve vsi Sedlisko, kterýžto majetek daroval hradištskému klášteři podle opatova vyjádření Pardusův otec Neplach, Pardus si však na něj po návratu „z Ruska“ (nejspíše šlo o Halič) činil nárok. Opat jej proto pohnal před soud, Pardusův advokát Pardus z Horky však tvrdil, že statky náležejí Pardusovi a opat je drží neoprávněně. Opatův zástupce Načepluk však uvedl, že opat a jeho klášter drží statky řádně na základě obdarování po více než tři roky. Předsedající proto nařídili olomouckému komorníkovi Onšovi, aby společně s barony, tj. přísedícími soudu, při rozhodl. Oněš po poradě s barony určil, aby Pardus svůj nárok prokázal svědectvím tří důvěryhodných úředníků, zvaných kmeti. To se však Pardusovi nezdařilo; proto byl určen Ratmír z Pěňčina k vynesení konečného nálezu, který po další poradě s barony zněl jednoznačně ve prospěch opata a jeho premonstrátské kanonie. Opat pak vyplatil podle obecné zvyklosti „in testimonium prefate sentencie“, tedy na svědectví zmíněného nálezu olomouckému podsoudci Alexandrovi z Přestavlk dva denáry nazývané „přisudní“. Čtyři předsedající pak společně s dalšími přísedícími soudu nález schválili. Zajímavé je, že v rámci velkého soudního zasedání se konala ještě menší jednání vedená subdelegovanými pověřenci.

jsou další beneficiáři znojemského hradu. Svědečná řada je uzavřena shrnutím: ... et aliis quam pluribus tam clericis quam laicis, qui eo die ad forum in Znoym conveniunt et ad iudicium provinciale. Šlo tedy o soudní zasedání, které se konalo v termínu shodném s datem trhu a zdá se, že se jej zúčastnily jen osoby z vlastního Znojemska; svědkové z jiných částí země zde nevystupují.⁴⁷⁵ V Olomouci se soudní zasedání odbývá znovu 22. června 1278, kdy manželka moravského maršálka Bohuše z Drahotuš disponuje ve prospěch velehradského kláštera mlýnem v Unkovicích in castro Olomucensi coram domino Alberto de Wren, qui tunc iudicio presedit ibidem. Krom předsedajícího Alberta z Vranova se mezi svědky uvádějí biskup Bruno, olomoucký komorník Oneš z Čistého Slemene, Bohušův bratr Hartman, který je sice zapsán bez titulu, byl však brněnským komorníkem, a další šlechtici. Soud probíhá v areálu hradu, snad v prostore katedrální kapituly; předseda Albert, který býval purkrabím na Vranově a podle tohoto hradu se psal i nadále.⁴⁷⁶

Další materiál již náleží době po bitvě u Suchých Krut, kdy Moravu přebírá na pětileté období král Rudolf. Ze znojemského zasedání bezesporu pochází listina, již vydávají 28. června 1279 Bertold hrabě z Hardegg, znojemský purkrabí, a Štěpán z Maissau, bitovský komorník. Jde o spor kněžického probošta a Zdislavy, vdovy po Markvardu Dlouhém. Oba vydavatelé říkají: a domino Rudolfo ... nobis causa seu questio commissa fuisset sine debito terminanda, a dále stojí: huius rei causa, ut ex iuris debito tenemur, volentes earumdem villarum questionem propter nobilitatem terrae cipiam in generali colloquio astantium per nos in civitate Sznoymensi celebrato sine congruo terminare. Svědky jsou otec Zdislavy Hartleb z Dubna, Smil z Bílkova, Hartman z Holštejna, Bolibor z Popovic, cúdař Volfram a další četní šlechtici ze znojemského okolí.⁴⁷⁷

Biskup Bruno, *Olomucensis, Prerouiensis provinciarum vicedominus*, ve své listině vydané v Mohelnici 26. listopadu 1279 oznamuje, jak řešil jako králem Rudolfem ustanovený *iudex ordinarius* a zároveň předsedající za přisednictví olomouckého komorníka Onše, cúdaře Vojslava a dalších baronů in concilio nostro provinciali in die sancti Martini (11. listopadu 1279) proximo in Olomuz celebrato spor hradištských premonstrátů s Albertem z Lešan.⁴⁷⁸

Na předchozí soudní zasedání v Olomouci odkazuje též listina vydaná Bludem z Jičína 7. května 1280 u hradištských premonstrátů. Jednání o zástavě Bludova dvora a části vsi klášteru probíhalo coram beneficiariis castri Olomucensis, videlicet Hodisone, iudicio loco regis residenti et camerarii, Martino, villico camerarii Onsonis prefati, Woyslao iudice, Wawrzicone, citatore regis, Swieticone, citatore camerarii, Sdislao de Midlowar subiudice Woyslai.⁴⁷⁹

(475) CDB V-2, č. 863.

(476) CDB V-2, č. 875; srov. č. 633, 693.

(477) CDM VI, Suppl. č. 142.

(478) CDM IV, č. 170.

(479) CDB V-2, č. 174. Není zcela zřejmé, kdo byl uvedený Hodiš (Hodislav), který předsedal soudu v zastoupení krále i komorníka a na jaké zasedání se pasáz vlastně odvolává. Oneš z Čistého Slemene, Bludův příbuzný, byl olomouckým komorníkem s jistotou až od léta 1278.

V roce 1281 (bez denního data) dosvědčil Gerhard z Obřan, že moravský maršálek Bohuš z Drahotuš daroval oslavanskému klášteru *in presentia baronum de provincia Brunnensi* svoji ves Zbýšov s tím, že mu klášter na dobu života postoupí polovinu vsi Studyně. Ve vidimusu biskupa Dětricha z 18. září 1281 se pak dochoval text Bohušovy listiny z 2. července 1280, již daroval klášteru zároveň se svoji dcerou Zbýšov, i listiny z 22. srpna 1281, již věnoval témuž ústavu svoji část Studyně. Je tedy pravděpodobné, že uvedená schůze baronů z Brněnska se konala prvního data, a soudní jednání proběhlo i ve druhém uvedeném termínu, kdy jsou mezi svědky Gerhard z Obřan, provinciální rychtář Jindřich, cůdař Vicemil a další. Ve stejnou dobu byla zřejmě vydána listina Gerhardova, kde jsou jako svědci uvedeni brněnský komorník Hartman z Holštejna, Vznata z Meziříčí, Tas z Tasova, cůdař Vicemil a vilik Jindřich.⁴⁸⁰

Znojemský a bitovský komorník Hartleb z Dubna vydal v roce 1281 (bez denního data) listinu, již dosvědčil, že paní Trojka, vdova po Siegfriedovi ze Zbraslavi, darovala oslavanskému klášteru ves Podolice *presentibus nobis* (tj. Hartlebem), *Czuzkrayo zudario et Eberuschone iudice provinciali eiusdem districtus*.⁴⁸¹

Bohuslava, vdova po Neplachovi, byla 29. července 1282 *in iudicio coram beneficiariis Olomucensibus* zastupována svým advokátem, měšťanem Tervardem. Její listinu pečetil krom jiných olomoucký komorník, bratr purkrabího, vilik provincie (provinciální rychtář) a vilik komorníkův.⁴⁸²

Kníže Mikuláš se po svém návratu na Opavsko ve dnech 27. a 28. srpna 1282 pokusil zklidnit předtím rozjitřené poměry. S Benešovi smiřoval hradištské premonstráty a dva z nich, Beneše ze Štítiny a Beneše z Branice, donutil odškodnit olomouckého biskupa, jehož statky předtím poškozovali. Oba urozenci dali biskupovi satisfakci *in nostra* (tj knížete) *presentia in domo fratrum minorum in Opavia coram nobis et terre nobilibus ac beneficiariis Opaviensibus*.⁴⁸³ Mikuláš tedy sám předsedal soudu, který zasedal - tentokrát nikoli v dominikánském - nýbrž v minoritském klášteře.

Záležitosti Neplachovy vdovy Bohuslavy a hradištského kláštera se opět řešily na zasedání v Olomouci 16. září 1282. Listinu o tom vydali Kuno z Kunštátu a Všebor z Náměště, *assessores illustris principis domini nostri Alberti, ducis Saxonie, tutoris Moraviae, per ipsum in ipsius presentia iudices constituti*, společně olomouckým komorníkem Onšem a purkrabím Chunlem, *in iudicio seu curia in Olomucz sollempniter celebrata super decidendis conquerencium quorumlibet causis et litibus scripto profitemur presenti nos eidem provinciali colloquio seu curie de mandato dicti domini ducis vice et nomine ipsius presedisse*. V dispozici se dále připomíná také olomoucký cůdař Luder z Kokor, který přijal dva denáry přisudného.⁴⁸⁴ Stejně soudní zasedání konané 16. září 1282 se pak připomíná i v listině hradištského opata Budiše, vydané o pár dnů později: *in provinciali iudicio XVI. Kalendas*

(480) CDM IV, č. 176, 187, 192, 202. Srov. ŠEBÁNEK, J. - DUŠKOVÁ, S.: *Česká listina*, s. 186.

(481) CDM IV, č. 201.

(482) CDM IV, č. 203.

(483) CDM IV, č. 204-206.

(484) CDM IV, č. 207.

Octobris in Olomucz celebrato coram illustri principe Alberto, duce Saxonie, tutore Moraue, et sibi assidentibus terre baronibus, videlicet domino Chunone, Wsseborio, beneficiariis Olomucensibus et aliis nobilibus terre.⁴⁸⁵ To znamená, že soudního shromáždění v Olomouci se zúčastnil správce Moravy saský vévoda Albrecht, spolu s ním však předsedali dva z nejvýznamnějších moravských baronů, kteří tehdy nedrželi žádný úřad a dále dva olomoučtí úředníci, totiž komorník a purkrabí, nikoli cůdař. Proč si Albrecht přibral domácí spolupředsedající, je nasnadě. V zákruťkách domácích právních zvyklostí se mohl jen stěží vyznat.

Mikuláš Opavský vydává 23. března 1283 na Cvilíně listinu o rozhodnutí sporu Alberta ze Šternberku s německými rytíři o les Libušku, v níž se uvádí, že se Albert zřekl svých nároků coram nobis (tj. knížetem) coram zuda, ut consuetum est, et coram baronibus nostris. Mezi svědky jsou jmenováni opavský komorník, cůdař i provinciální rychtář.⁴⁸⁶ Pisemnost slouží bezesporu jako důkaz, že Mikuláš předsedal soudu opavské provincie na cvilínském hradě.

Rozhodnutí sporu hradištského kláštera s několika šlechtici o část vsi Těšetic uvádějí 10. března 1286 vydavatelé, *Albertus de Sternberg, purgravius Olomucensis et Predborius de Boleluce iudex et Woyslaus, uillicus domini regis in Olomucensi prouincia* následujícími slovy: quod nobis anno domini MCCLXXXVI sexto Idus Februarii presidentibus iudicio prouinciali in castro Olomucensi, causerum materias fine debito dirimentes. V dispozici se dále praví: *Demum uero assidente nobis domino Onssone, camerario Olomucensi, anno predicto octauo idus Martii ... constitute in iudicio in castro Olomucensi.* Z toho jasně vyplývá, že soudní zasedání ve dnech 8.-10. března roku 1286 probíhalo za předsednictví olomouckého purkrabiho, soudce, vilika i komorníka na olomouckém hradě.⁴⁸⁷

Adelheid, manželka Konrádova, se společně se svými bratřími a dětmi zřekla 23. března 1288 svých nároků na sporné majetky ve Smodrovicích ve prospěch johanitů coram villico et beneficiariis in Opauia ante iudicium prouinciale. Mezi svědky jsou zastoupeny výhradně osoby z Opavska, mezi nimi hradecký a cvilínský purkrabí, dále *beneficiarii Opawienses*, totiž vilik, cůdař, podcůdař, písař, *sagittarius regis*.⁴⁸⁸ O stejné záležitosti svědčí kníže Mikuláš svojí listinou z 22. června 1288 (Adelheid se zde nazývá Zolherinna či Holzhinna) na dalším soudním rokování cum quibus horis siue diebus curiam nostram terre nostre generalis placiti generaliter edictam in castro nostro Grecz haberemus, nostram ibidem multis nostris nobilibus, mylitibus et chnapponibus atque ciuibus nostris assedentibus presenciam antecedens. Účastní jsou také cůdař a provinciální rychtář.⁴⁸⁹

V Brně se odbyvalo zasedání soudu nejspíše 21. května 1288, kdy vydal Hartman z Holštejna listinu o obdarování oslavanských řeholnic majetkem ve Stu-

(485) CDM IV, č. 208.

(486) CDM IV, č. 209.

(487) CDM IV, č. 239. Správná datace vydání listiny je 10. března, nikoli osmého, jak se uvádí v CDM.

(488) CDM IV, č. 270. V pramenech řídceji se vyskytující *sagittarius regis* býval s největší pravděpodobností správce královské zbrojnice na důležitých hradech.

(489) CDM IV, č. 271.

dyni. Stejného data vydali o tomtéž písemnost provinciální rychtář brněnské provincie Bruno a cůdař téže provincie Bravík, dále veverský purkrabí Ctibor z Grunberka a konečně samotný Bravík, v jehož písemnosti se říká: coram camerario Brunensis provincie domino Schohone et aliis quam multis iudicio provinciali consedentibus.⁴⁹⁰

Brune in colloquio generali vydávají 16. února 1293 listinu o podarování žďárského kláštera viničním desátkem v Medlově tři bratři z Pernštejna, moravský podkomoří Filip, vracovský komorník Bohuslav a Jimram.⁴⁹¹

Další soud se v Brně konal ve stejném roce 9. listopadu 1293, jak plyne z listiny Tasa z Lomnice a jeho synů o směně jistých drobnějších statků s tišnovským klášteřem: Datum in loco prefato (Brunna) ... tempore colloquii generalis.⁴⁹²

Darování rozsáhlého majetku na řece Bečvě Protivou z Doubravice řádu templářů 30. září 1297 probíhá Brunnae apud monasterium sancti Petri in provinciali iudicio a mezi svědky jsou za prvním moravským podkomořím a několika nejvýznamnějšími pány pěkně za sebou vyjmenováni brněnský, olomoucký a vracovský komorník, soudce i provinciální rychtář, tedy devět úředníků ze tří provincií. Nezáčastnili se zřejmě úředníci znojemští ani opavští.⁴⁹³

Také dispozice Mikuláše z Dobřínska ve prospěch rytířů s červenými tlapatými kříži je učiněna in provinciali iudicio, tentokrátě však 16. července 1298 in Zneuma. Řadu svědků zahajují znojemští úředníci - komorník, soudce a provinciální rychtář, dále moravský podkomoří, jemnický purkrabí a další urození muži ze Znojemska.⁴⁹⁴

Prodej vsi Milovic Oldřichem z Boskovic Siegfriedu Sirotkovi z Nejdku 26. února 1300 probíhá Brunne in Monte sancti Petri coram iudicio zude, přítomni jsou moravský podkomoří, maršálek, významní baroni, brněnský cůdař cum ceteris beneficiariis zude Brunnesis.⁴⁹⁵

(490) CDM IV, č. 272–274; srov. ŠEBÁNEK, J. - DUŠKOVÁ, S.: *Česká listina*, s. 186; MZA Brno. Benediktini Rajhrad, sg. Eg15.

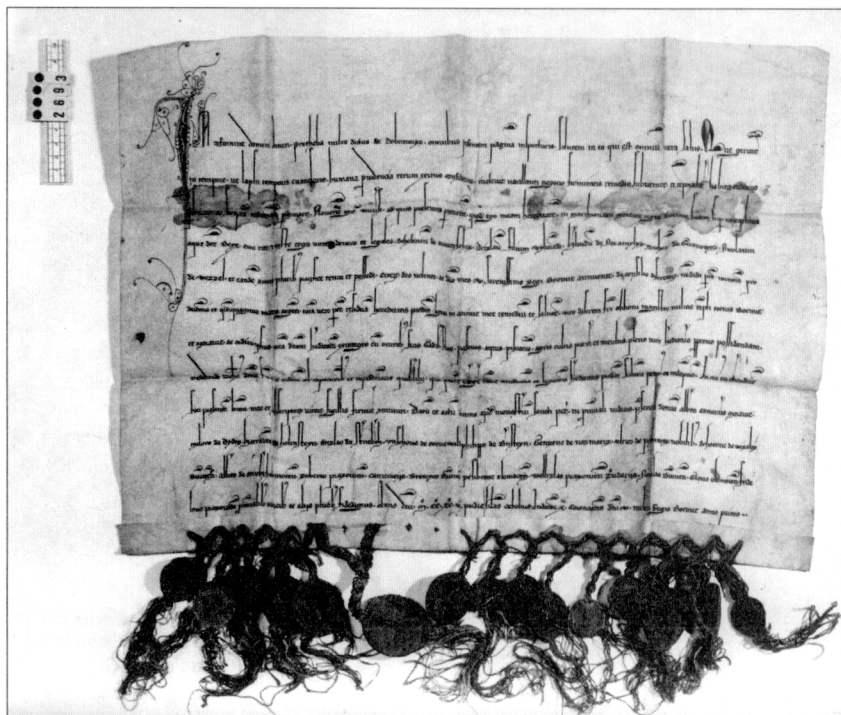
(491) CDM IV, č. 311.

(492) CDM IV, č. 321.

(493) CDM V, č. 72.

(494) CDM V, č. 98.

(495) BISTRICKÝ, J. - SPURNÝ, F. a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 23.

Svoji listinu o prodeji a daru rozsáhlého majetku v povodí Bečvy řádu templářů vydal Protiva z Doubravice 30. září 1297 v rámci zasedání zemského soudu v kapitule u sv. Petra v Brně. Krom moravského podkomořího Alberta ze Zdounek a nejvýznamnějších moravských baronů ji dosvědčili a zpečetili úředníci tří moravských provincií - komorníci, cúdaři a provinciální rychtáři z Brna, Olomouce a Vracova (SUA Praha).

Ve všech uvedených případech svědčí listiny o majetkových záležitostech, tj. darech, koupích a prodejkách, sporech. Tím se naprosto odhaluje agenda těchto soudních zasedání a z ní pak vyplývá jejich charakter. Jde o šlechtické soudy, na nichž se řeší na základě soukromých žalob majetkové - „civilní“ - záležitosti. V zásadě lze tedy konstatovat, že zcela jistě ve 13. století, nejspíše již od jeho počátku, se ustanovil na Moravě šlechtický soud, na němž se vyhlášovaly dary šlechticů církevním institucím, vydávaly listiny o prodejkách a také o ukončeních majetkových sporů. Z dochovaných listin nevyplývá žádný jiný okruh, který by byl na tomto soudě projednáván, byť jej samozřejmě nelze *a priori* vyloučit. Struktura tohoto soudu ovšem není pevná, je variabilní, a lze říci, že podobně jako administrativní uspořádání země, tak i ona vychází se starého systému tří moravských údělů.

Sama soudní zasedání jsou označována dosti různorodě. V průběhu 13. století se ozve *iudicium generale*, *iudicium provinciale*, *colloquium et iudicium*, *colloquium generale*, *colloquium generale et iudicium publicum*, *iudicium seu curia generalis*, *concilium provinciale*, *iudicium zude*, *suda*, rovnítko se roku 1282 klade mezi *iudicium seu curia* a *colloquium provinciale seu curia*. Aniž bychom chtěli na základě těchto označení jakkoli generalizovat, přece jen se zdá, že se z výše uvedených konkrétních příkladů vyčleňují dvě skupiny. Tou první jsou shromáždění označovaná častěji slovem *generale*, kde se schází za předsednictví panovníka nebo jím zvláště pověřených zástupců, většinou čtyř (může však být jen jeden), přičemž může jít i o držitele tzv. dvorských úřadů či mocné barony bez úřadu, šlechta a úřednictvo z několika provincií, jako např. v roce 1255 v Olomouci (Olomouc, Přerov, Břeclav, Brno) a Brně, 1256 v Opavě (Olomouc, Přerov, Břeclav, Opava, Brno), 1278 v Brně (Brno, Olomouc, Znojmo) a 1297 v Brně (Brno, Olomouc, Vracov).

Druhou skupinu představují soudy, na nichž se scházejí úředníci a šlechta jen z jedné provincie, předsedají pak obvykle čtyři úředníci provincie - purkrabí, komorník, soudce a provinciální rychtář, resp. jen dva či tři z nich, pokud byl některý ze čtveřice z jakéhokoli důvodu indisponován. Pravdou však je, že v listinách jsou tato soudní jednání vždy jen jedné provincie zachytitelná pouze pro Olomouc, Brno, Znojmo a Opavu. Nikdy se nehovoří o takovém zvláštním jednání v Břeclavi (i když zde bychom je mohli nejspíše předpokládat) či Bítově, v Přerově je doloženo jen velmi vágně (ani v jednom případě je však nelze vyloučit, ba právě naopak).⁴⁹⁶ Tato shromáždění se většinou uvozují adjektivem *provinciale*, toto zjištění však nelze samo o sobě považovat za důkaz existence nějakých „provinciálních“ soudů, neboť brněnské sezení roku 1297, jehož se zúčastnily tři provincie (Brno, Olomouc, Vracov), se také nazývá *iudicium provinciale*. Slovo *provinciale* zde opět vystupuje spíše ve významu „zemský“ než „provinciální“, z pohledu moravských šlechticů je totiž každý z jejich soudů soudem zemským, podobně jako tři bývalé úděly byly samostatnými reprezentanty jednoho celku, jedné země. Snad nebudeme vzdálení pravdě, když vyslovíme domněnku, že staří Moravané chápali vztah tří moravských údelů k celku, k Moravě, pomocí principu jim důkladně známého, totiž na základě trinitárního principu odvozeného z církevního učení; podobně jako byly sice tři božské osoby, ale jeden Bůh, tak byly tři moravské úděly, ale jen jedna země. Každá osoba pak byla Bohem sama o sobě, každý úděl byl Moravou sám o sobě.

(496) Srov. CDM V, č. 19: *iuxta morem terre coram officialibus et zudariis in Prerouia*; srov. výklad o přerovských úřednících.

U velkých zasedání, označovaných většinou jako generální, je nápadné, že předsedající se obvykle výslovně odvolávají na panovníkovo pověření, předsedají *loco regis*; důležitější než jejich úřední funkce, třebaš soudního charakteru, je jejich zástupná role. Tato praxe rozhodně panovala v době Přemysla Otakara II.⁴⁹⁷ a v období interregna. Souběžně s tím se však formuje obyčej, že u menších soudních zasedání v provinciích předsedají místní úředníci. I oni jsou původně zástupci panovníka v určitých sférách soudního procesu, jejich zastupování však plyne *ex officio* a tudíž nemusí být zvláštním způsobem ohlašováno; jejich pověření není *ad hoc*, platí po celou dobu, po kterou zastávají daný úřad. Zdá se, že v době krále Václava II. pověření předsednictvím *ad hoc* naprosto mizejí a tím se posiluje role soudních úředníků, zároveň se však modifikuje.

O zmíněném charakteru šlechtických soudních zasedání vypovídají i samotné prameny. Tak v roce 1278 se říká, že *iudicio seu curia generalis* se koná *super decidendis questionibus, causis et litigiis Morauorum*, v roce 1282 nacházíme formulaci *in iudicio seu curia in Olomucz sollemniter celebrata super decidendis conquerencium quorumlibet causis et litibus*.⁴⁹⁸ V prvním případě přitom jde o „velké“ shromáždění, ve druhém zřejmě jen o olomoucké provinciální, byť za předsednictví správce země. Přesto jeden z pramenů diplomatické povahy umožňuje poněkud širší výklad činnosti těchto šlechtických soudních shromáždění. Je to známá pasáž z privilegia Václava II. z 13. března 1292 Brněnským, jímž panovník povoluje svobodnou volbu přísězných a uděluje měšťanům v majetkových záležitostech mimo vlastní město vynětí z pravomoci zemského soudu (*ad iudicium terre per citationes aliquas non trahantur*), (což však neplatilo pro případ, že by někdo z měšťanů sáhl neoprávněně na cizí majetek): *Ad hec predicti cives illos nobiles terre Moravie, qui debita contraxerint apud eos, que decem marcas argenti excedunt, quando quater in anno in quatuor temporibus ad tractatus suos in ipsam civitatem conveniunt...*⁴⁹⁹ I když jde v onom konkrétním zmiňovaném případě v zásadě o soudní záležitost, zároveň se hovoří, že se moravští šlechtici scházejí v Brně „ke svým jed-

(497) Snad nejvýstižněji působí pasáž z Přemyslovy konfirmace dvou listin papeže Inocence IV. ve prospěch Židů (23. října 1254, Sadská); zde se nařizuje *universis fidelibus regni nostri per Boemiam, baronibus, supanis, villicis, iudicibus et aliis a nobis* (tj. od krále – pozn. aut.) *habentibus iudicariam potestatem*, aby ochraňovali židovské obyvatelstvo (CDB V-1, č. 36). Přímou se tedy hovoří o soudcovské moci postoupené panovníkem šlechticům a úředníkům – i tuto pasáž lze považovat za jasný důkaz regálního charakteru soudcovské pravomoci ve středověkém státě.

(498) CDB V-2, č. 858; CDM IV, č. 207.

(499) CDM IV, č. 303; spolehlivá edice je obsažena ve FLODR, M.: *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I*, s. 402-403.

náním“. Jedním ze synonym označujících tato jednání je slovo *colloquium* (= rozmluva, porada, úmluva), které představuje jasnou terminologickou spojnicí s přemyslovskými kolokvii staršího období, stejně jako další synonymum, *curia*, připomíná soudcovskou roli putujícího a zasedajícího knížecího dvora. Nelze proto pochybovat, že na šlechtických soudních zasedáních dochází již ve 13. století k důležitým jednáním obecnějšího charakteru, převážně ovšem z iniciativy účastníčích se panovníka nebo jím pověřených delegátů. Tak se skutečně zdánlivě vyděluje dvojí agenda těchto zasedání, alespoň z našeho pohledu,⁵⁰⁰ totiž soudní a politická. V chápání středověkého člověka byl ovšem výkon knížecí soudní moci, případně přenesený na úředníky, chápán jako svrchovaně politická záležitost, neboť panovník zde realizoval jednu z nejsvrchovanějších funkcí svého poslání a státu vůbec - zajištění řádu a míru v zemi.⁵⁰¹ Proto našince natolik překvapuje ono „podivné“ prolínání soudní a politické stránky těchto šlechtických shromáždění, snaží se selektovat jednotlivé rysy, neví si s tím rady a úporně hledá počátky zemského soudu jako pevněji vymezené instituce (ve známé podobě druhé poloviny 15. a pak 16. století) na straně jedné a kořeny stavovství na straně druhé.

Vývoj na Moravě ve 13. století nebyl nejjednodušší. Ukázali jsme, že ještě v první polovině 13. století se moravští šlechtici většinou označují jako *Olomucenses*, *Birnenses* a *Znoymenses*, zcela evidentně v závislosti na starém údělném systému. Ve druhé polovině téhož století se však již stále častěji ozývá *nobiles Moravie*, *barones terre* nebo *domini terre*. V době interregna 1278-1283 šlechta nepřerušila svá soudní jednání a scházejí se zřejmě stejně pravidelně jako předtím i potom.⁵⁰² Zcela jednoznačně se v průběhu 13. století vyčleňuje skupina nejmocnějších svazků rodů, které disponují rozsáhlým pozemkovým vlastnictvím, zároveň však nerezignují na prestižní působení v úřednickém aparátě. Z hlediska vlivu či významu se však ještě z této skupiny vyčleňuje skupinka deseti, patnácti mužů, jejichž faktické postavení převyšuje ostatní. Nelze u nich popřít jisté oligarchické sklony, které se projeví právě v letech 1278-1283. Celkový stav vývoje a realizovaný systém vlády jim však nedovolí získat nekontrolovatelnou moc. Podstatné však je, že moc těchto mužů je skutečnou mocí, která vyplývá z jejich pozemkového vlastnictví, vztahu k panovníkovi a osobních vlastností; původ zde sice hraje roli, není však ještě rozhodující.

(500) Srov. ŠIMEČEK, Z.: *K charakteristice středověkých kolokvií*, s. 597-601.

(501) Srov. TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935)*. Praha 1997, s. 304-306; ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 340-347.

(502) Viz kapitola *Správa země v době interregna*.

jící jako v pozdější době, kdy příslušnost k panskému stavu znamenala vše.⁵⁰³

Když v létě 1307 jednají Moravané v čele se svým biskupem s Friedrichem Habsburským ležícím před Jemnicí, označují se *universitas nobilium terre Moravie*.⁵⁰⁴ Tato *universitas* ovšem není dílem okamžiku ani náhody, neobjevila se najednou z ničeho nic jako *deus ex machina*. Tato šlechtická (nikoli šlechtická stavovská) obec se formovala dávno předtím a vklínila se do obecného povědomí; jen tak mohlo být této terminologie použito v konkrétním čase a místě, v konkrétním významu a věci. *Universitas nobilium* se utvářela přinejmenším ve třech, čtyřech posledních desetiletích 13. století. Tato obec pak mohla v letech 1311 a 1323 naprosto zřetelně formulovat své požadavky vůči mladému Janovi Lucemburskému s tím, že úřady na Moravě nemají být uděleny *numquam alicui alteri quam Morauo resp. nisi tantum Moravis* (nikdy žádnému jinému nežli Moravčici v Moravě, resp. jedině toliko Moravčice).⁵⁰⁵ Otázkou ovšem zůstává, zda byla již v posledních desetiletích 13. století – tak, jako v letech 1307 a 1311 – tato obec schopna vystoupit s reprezentativními politickými požadavky – jako celek. Odpověď na tuto otázku stěží může být za výpovědní schopnosti dochovaných pramenů i současného stavu bádání jednoznačná.⁵⁰⁶

(503) Srov. MEZNIK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 11–13. Ve 2. polovině 13. století se v této skupině postupně vystřídají Smil ze Střilek, Kuno z Kunštátu, Gerhard z Obřan, Smil z Bílkova, Hartleb z Dubna, Hartleb z Popovic, Hartman z Holštejna, Bohuš z Drahotuš, Milíč a Všebor z Náměště, Oldřich z Drnholce, Vznata z Meziříčí, Tas z Tasova, Beneš ze Cvilina, Milota z Dědic, Vok z Kravař, Matouš z Černé Hory, Oneš z Čistého Slemene, Blud z Jičína, Protiva z Dobravice, Albert ze Šternberka, Filip z Pernštejna a někteří další. Nejsm si jist, zda je v tomto období jedním z pevných atributů této „asociace svobodných“ již svoboda „od“ panovníka, jak uvádí Dušan TŘEŠTÍK: *Proměny české společnosti*, s. 149, byt v ostatní charakteristice dané vrstvy se s ním v zásadě ztotožňují.

(504) CDM VI Suppl., č. 14; RBM II, č. 2141; srov. ŠUSTA, J.: *Soumrak Přemyslovců*, s. 720; VÁLKA, J.: *Zrod moravské stavovské obce*. Jižní Morava 22, 1986, s. 76.

(505) CDM VI, č. 49, 234; KNIHA TOVAČOVSKÁ, s. 13–14; srov. VÁLKA, J.: *Zrod moravské stavovské obce*, s. 76–77.

(506) Z hlediska vzniku a vývoje moravské nobility je třeba upozornit především na cenné studie J. ŽEMLIČKY: „Moravané“ v *časném středověku*, ČČH 90, 1992, s. 17–31, a M. WIHODY: *Geneze moravské šlechty*. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis C 2, 1995, s. 23–41. Rok 1307 považuje na Moravě za dovršení „procesu vytváření teritoriálně uzavřené šlechtické obce“ V. VANÍČEK: *Předpoklady a formování šlechtické „obce Českého království“ (zemské obce)*. Mediaevalia Historica Bohemica 1. Praha 1991, s. 34; srov. též VANÍČEK, V.: *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců*. (K formování ideologie české šlechty od 11. do počátku 14. století.) Folia Historica Bohemica 12. Praha 1988, s. 86–91. S některými Vaničkovými názory na danou problematiku lze bez váhání souhlasit, jiné si však téměř odporují. I to je důkazem složitosti této problematiky. Aby mohly být vysloveny rozhodné soudy, je třeba provést důkladné, metodologicky poučené dílčí analýzy.

Moravské zemské právo, vizuálně „rozříštěné“ podle provincií, ve skutečnosti představovalo v průběhu 13. století jednotu v mnohosti. Bylo sice více míst, kde se šlechtici scházeli, bylo i více úředníků v jednotlivých centrech provincií, nebyly však, jak bylo naznačeno výše, žádné provinciální soudy. Byl jen zemský soud, který mohl mít více podob, mohl být realizován jako soud jedné provincie, více (dvou, tří, čtyř) provincií dohromady či dokonce jako jakési celozemské reprezentativní shromáždění. Čím větší shromáždění se sešlo (rozuměj – více provincií, více částí země), tím větší mělo zároveň politickou váhu. Není proto důvodu předpokládat, že „rozříštěnost zemského práva do provinciálních soudů“⁵⁰⁷ představovala jednu ze zábran vzniku moravské šlechtické obce ve 13. století. Byla to právě variabilita soudního procesu, která způsobovala častější setkávání moravských šlechticů a především jejich nejmocnější vrstvy. Směrem ke stavovství pak vede Moravu i skutečnost, že roste při stále častější neúčasti panovníka význam úředníků a panovníkova substituta, hejtmana, který ovšem sám pochází také ze šlechtické obce a je tedy jakousi její integrální součástí. S. Russocki ostatně považuje právě zřetelnější neoddělení agendy soudní a politické, stejně jako růst významu zemských úředníků za faktory rychlejšího přetvoření monarchického systému na Moravě v systém stavovský.⁵⁰⁸ S tímto míněním lze nejspíše souhlasit.

Jakým směrem se ubírá zemské soudnictví v první polovině 14. století? Z pramenů se v souvislosti se šlechtickými soudy ztratí provinciální rychtáři a také purkrabí jsou jmenováni jen zcela výjimečně.⁵⁰⁹ Po celý časový úsek se pak připomínají komorníci: olomoucký a brněnský, který je zároveň znojemským.⁵¹⁰ Olomoucký bývá někdy označován jako *summus camerarius*, resp. *summus czude olomucensis camerarius*, jindy jen *camerarius zude olomucensis*,⁵¹¹ brněnský pak většinou *Brunnensis et Znoymensis camerarius*, resp. *camerarius zude Brunnensis et Znoymensis* či

(507) VÁLKA, J.: *Zrod moravské stavovské obce*, s. 75.

(508) RUSSOCKI, S.: *Protoparlamentaryzm Czech do poczqtku XV wieku*. Warszawa 1973, s. 70.

(509) Např. v letech 1314–1322 olomoucký purkrabí Diviš ze Šternberka (CDM VI, č. 75, 141, 196), 1317–1318 brněnský purkrabí Jan z Meziříčí, který byl zároveň olomouckým komorníkem (CDMVI, č. 116, 141) či v roce 1318 znojemský purkrabí Hermann z Eibenthalu (CDM VI, č. 129).

(510) V Olomouci byli komorníky Vitek ze Švábenic (1307), Jan z Meziříčí (1317–1318), Zdeslav mladší ze Šternberka (1322), Jan z Kravař (1329–1368). V Brně a Znojmě byli komorníky Boček z Jevišovic (1314), Milič z Náměště (1318), Vznata z Lomnice (1318), Jan z Meziříčí (1322–1325), Gerhard z Kunštátu (1326–1327), Hartleb z Boskovic (1329–1334), Gerhard z Kunštátu (1337–1350).

(511) CDM VI, č. 207, 381, 394; CDM VII, č. 380, Suppl., č. 208.

camerarius Brunnensis, Znoymensis czudarum.⁵¹² Ještě 30. července 1327 se skutečně připomínají v listině Hartleba a Gerharda z Heroltic soudní zasedání v Brně i ve Znojmě (*tenemur omnino circa proximum colloquium nobilium dominorum Brunne uel Znoyme habiturum, et in antea coram nobilibus terre et zcludariis secundum ius commune terre*),⁵¹³ v konkrétních listinách však nelze ve skutečnosti objevit ani jedno znojenské zasedání, jen brněnská. Z cůdařů se objevují po celou dobu olomoucký, brněnský, znojenský, do roku 1322 také vracovský (bzenecký), v roce 1351 jemnický.⁵¹⁴ Skutečnost, že v průběhu 1. poloviny 14. století vykonávají svůj úřad na Moravě pouze dva komorníci, olomoucký a brněnsko-znojenský, ukazuje jednoznačně na integrační tendence. „Velké“ soudy se totiž konají jen v Olomouci a zpočátku snad „na střídačku“ v Brně a ve Znojmě, postupem času však převládne nad Znojmem Brno a komorník se na počátku druhé poloviny 14. století začne nazývat jen brněnským.⁵¹⁵ Šlechtické soudy se však v letech 1331 připomínají i v (Jemnici) a Jihlavě, v letech 1336 a 1342 se hovoří o soudech ve Znojmě, Brně, Olomouci, Bzenci a Přerově.⁵¹⁶ V obou posledně uvedených datech vlastně jde o vynětí louckého opata a dolnokounického probošta z jurisdikce řečených soudů ve Znojmě, Brně, Olomouci, Bzenci a Přerově v záležitostech majetkových, dlužních, přestupkových i hrdelních; prelátům je určeno v takových věcech předstupovat před panovníka nebo jeho hejtmana, tedy před soud, jemuž panovník nebo hejtman předsedá (nemůže jít o nějaký komorní soud, ten není v uvedené době na Moravě ještě institován). Je ovšem známo, že markrabě nebo hejtman předsedá v průběhu druhé poloviny 14. století šlechtickému zemskému soudu v Brně nebo Olomouci a církevní prelátů se zasedání tohoto soudu zúčastní a ani ve snu by je nenapadlo na tomto

(512) CDM VI, č. 76, 138, 143, 230, 267, 273, 314, 394; CDM VII, č. 289, 375.

(513) CDM VI, č. 347.

(514) CDM VI, č. 118, 141, 162, 196, 207, 225, 230, 267, 310, 311, 315, 348, 388; CDM VII, č. 29, 30, 34, 180, 238; ZDB I, s. 13. Olomouckými cůdaři byli Heřman (1314), Štěpán ze Šternberka (1318-1322), Diviš ze Šternberka (1323), Lucek (1330) a Hereš z Lelekovic (1348-1358), brněnskými Oldřich z Rumberka (1317), Příbyslav z Brtova (1324-1327) a Dětrich ze Špránku (1329-1355), znojenskými Zdeněk z Plavče (1323-1326) a Blud z Kralic (1345-1351), vracovskými (bzeneckými) Velislav z Ořechova (1317) a Mikuláš z Bližic (1322). Přehledy komorníků i cůdařů v první polovině 14. století byly zpracovány podle SEDLÁČEK, A.: *O starodávném rozdělení*, a PARMA, T.: *Několik poznámek*, s korekcí podle pramenů.

(515) Ne nepodobně vykládá vývoj moravského zemského soudu A. SEDLÁČEK: *O starodávném rozdělení*, s. 118-123.

(516) CDM VI, č. 426; CDM VII, č. 112; BISTRICKÝ, J. - SPURNÝ, F. a kol.: *Moravské a slezské listiny*, č. 69.

foru, kde jde také o jejich zájmy, chybět. Pak musí být vynětím z pravomoci soudů v uvedených lokalitách míněno vynětí z pravomoci soudu nižší úrovně - buď, v trestních věcech, soudu hrdelního, v majetkových pak nejspíše soudu nižších úředníků. Tím je zároveň urovnána cesta hypotéze, že v první polovině 14. století krom dvou velkých cúd v Olomouci a Brně (Znojmě) existují v centrech provincií tzv. soudy menší, známé z pozdější doby, na nichž se soudí jen méně významné majetkové záležitosti, snad již tehdy či později omezené hranicí hodnoty deseti hřiven. V Jemnici (Jihlavě), Bzenci, snad také v Přerově a později i ve Znojmě hraje na takovém jednání asi hlavní roli místní cúdař, v Olomouci i Brně se tento soud koná také a předsedají mu menší úředníci, tj. vicekomorník a vicecúdař (podsoudce). Jen tak lze zmínky o soudech vysvětlit, aniž by se tím zpochybnila spolehlivě vysledovatelná tendence integrace velkých, významných soudních zasedání do „dvoudomé“ podoby. Pak lze ovšem vyslovit základní tezi: Dvě velké, nejdůležitější moravské cúdy, dva hlavní šlechtické soudy - olomoucký a brněnský - se utvořily jako logické vyústění předchozího vývoje v průběhu první poloviny 14. století, jako pokračování „generálních“ soudních zasedání, a z hlediska tehdejších Moravanů byly opět v intencích předchozího stavu chápány jako dvě podoby jednoho zemského práva, jednoho zemského soudu. Tzv. menší soudy v průběhu 14. století zkomíraly a po husitských válkách zůstaly zachovány též jen v Olomouci a Brně. Ze soudních úředníků se v průběhu 1. poloviny 14. století do popředí dostává jednoznačně komorník (vždy jde o příslušníka některého z velmi malé skupiny nejmocnějších rodů) a po něm cúdař, během druhé poloviny - se znovuzavedením desk a pozvednutím jejich vážnosti - je doplňuje písař. To ovšem neznamená, že by tato doba neznala jiné, kupř. menší, úředníky, kteří by nemohli být označeni jako úředníci zemského soudu. Zároveň se však v průběhu první poloviny 14. století - pokud netrvaly již déle - rozšířily stran soudního jednání jisté nešvary, které nemohl starostlivý středověký vládce tolerovat.

Karel IV., který se již jako markrabě snažil svými privilegii jednotlivým církevním ústavům či jednotlivcům zdokonalovat soudní systém, proto v roce 1348 provedl reformu a reorganizaci soudnictví v zemi: v rámci pořádku nařídil znovu vést zemské desky, které ovšem byly známy již z dřívějšíka, v období bezprostředně předcházejícím však zřejmě beznadějně upadly, a zapisovat do nich všechny majetkové změny prohlášené na řádném zasedání zemského soudu, podle českého vzoru také zavedl úřad nejvyššího písaře (a vůbec určil, že při zemském soudu a zemských deskách mají fungovat úředníci tak, jako v Čechách, tj. komorník, soudce a písař), výrazně omezil svévoli moravských komorníků, kteří v předchozím období uzurpovali do jisté míry soudní pravomoc a její výkon jen pro svoji osobu (k platnosti majetkových změn postačovalo jen svědectví sa-

motného komorníka, který také sám, bez přísedících, nezřídka vynášel často nespravedlivé nálezy ve sporných záležitostech) a nařídil řádná jednání na základě procesu běžného v Čechách.⁵¹⁷ Tento jeho státnický počin, plně ovšem navazující na předchozí vývoj, se stal symbolem právního řádu středověké Moravy, znamením sebevědomí šlechtické obce a základním kamenem stavovského státoprávního pojetí. Jako hmatatelný, zhmotnělý „kus historie“ pak zemské desky představují v čase, kdy se tradice stává pro mnohé zátěží a komercializace s globalizací roztahují svá netopýří křídla, poklad nad jiné vzácnější.

Na závěr proto shrňme: Na Moravě nelze prokázat správní kontinuitu hradeckých obvodů kryjících se podle názorů starších historiků se Zdikovými arcijáhenskými obvody z roku 1141 s provinciemi 13. století. Jako určující se pro administrativní vývoj Moravy ve 13. století jeví úřední systém, přičemž nové provincie vznikající v prvních desetiletích tohoto věku jsou vesměs deriváty ze starých údělů. Vývoj soudnictví představuje složitý proces, na jehož počátku stojí soudní funkce úředních knížat. Od ní se odvozuje pověření úředníků knížete v soudním procesu zastupovat; čtyři úředníci, purkrabí, komorník, soudce (cúdař) a vilik (provinciální rychtář), se dělí o různé úkoly. Již v době písemného zachycení Statut Konráda Oty, tj. v letech 1222–1237, se soudnictví dělí na trestní a soukromoprávní. Výkonem trestního soudnictví jsou pověřeni královští úředníci (vilikové, purkrabí, lovčí, zástupně soudcové) v centrech provincií i v dalších místech, především na důležitých zeměpanských hradech. Soudce a komorník (dále přísedící šlechtici a kmetové) hrají hlavní roli při zasedání „šlechtického“ soudu, kde se soudí na základě soukromé žaloby. Tyto soudy se konají zpočátku zřejmě jen v centrech bývalých údělů, v průběhu 13. století lze pozorovat, že svrchovaným soudním forem jsou

(517) Při prvním otevření desk olomoucké řady 26. července 1348 se v prvním zápisu říká, že zemské desky *originem habuerunt secundum dispositionem et ordinationem invicti principis et domini, domini regis Romanorum et Bohemie*, mají tedy svůj původ v nařízení krále Karla IV. (ZDO I, s. 1); v úvodním zápisu k brněnským deskám z 1. srpna téhož roku stojí, že král desky zřídil na základě proseb a zralých úvah šlechticů a svých rádců (... *et tabule seu libro terre, quem serenissimus princeps, dominus Karolus, Romanorum rex, semper augustus, et Boemie rex, ad preces et de maturo nobilium et conciliariorum suorum consilio, pro insercione uel annotatione vendicionum, donacionum, prout supra bonorum, siue hereditatum nobilium et incolarum in districtibus supradictis situatorum, provide constituit et creavit pro testimonio et memoria causarum subscriptarum perpetuo valituris presentibus predictis sunt inscripte*). Karlovo zřízení desk a související reforma soudnictví vysvětluje ovšem jasně teprve až z jeho tzv. instrukce pro vedení desk na Moravě, kterou vydal ve Vratislavi 9. února 1359, neboť teprve v instrukci Karel vlastně ohlašuje celý obsah reformy z roku 1348 (*quia igitur supradictam ordinationem, dispositionem, decretum siue statutum, preteritis, ut premittitur temporibus, per nos facta*) a tehdejší ustanovení konfirmuje (ZDB I, s. VIII-X; CDM IX, č. 120).

shromáždění šlechty a úředníků více provincií za předsednictví panovníka nebo jím delegovaných osob. Podobně bývají konány soudy jedné provincie (písemně jsou však doloženy jen soudy „hlavních“ provincií), pak většinou za předsednictví čtyř výše uvedených úředníků. Ve 13. století lze hovořit o zemském soudnictví i o zemském soudě, tento soud však nemá znaky pevné institucionalizace, ke které dochází teprve ve 14. a 15. století. Na jeho chodu se podílí celá řada úředníků – i shodné kategorie – z moravských provincií. Z tohoto hlediska lze ovšem zamítnout také termín „provinciální soud“, resp. lze jej užívat jen v pomocném významu, pokud se zemský soud koná jen v centru jedné provincie a právě jen pro ni.

V první polovině 14. století upadá při soukromoprávním soudním procesu před zemským soudem význam purkrabího a provinciálního rychtáře, úředníků, kteří jsou nejvíce spjati s panovnickou mocí. Tento jev má zjevnou souvislost s emancipací a sebeuvědoměním moravské šlechty. Zároveň dochází ke zvýraznění soudů ve dvou tradičních místech – Olomouci a Brně – a „velká“ zasedání se konají již jen výhradně zde (samostatně se vyvíjí soud na Opavsku), s tím, že soudy v centrech ostatních provincií se stávají tzv. soudy menšími a postupně zanikají (naposledy zřejmě znojemský za husitství).⁵¹⁸ Hlavními soudními úředníky se již před polovinou 14. století stávají komorník a cůdař, po znovuočtení zemských desk roku 1348 k nim přibude písař. Tak se ve druhé polovině 14. století a částečně ještě ve století 15. dotvoří zemský soud jako pevná instituce. Moravská jednota v mnohosti charakterizující vývoj zemského soudu ve 13. století představuje unikátní a z hlediska středověké střední Evropy neopakovatelný prvek.

(518) Nelze tedy souhlasit s názorem, že součástí Karlovy reformy z roku 1348 bylo sloučení soudů dosavadních provincií do dvou v Olomouci a Brně (např. DRÍMAL, J.: *Zemský dům*, s. 15); tato integrace byla výsledkem složitého, dlouhotrvajícího procesu.